

BODOR BÉLA RÉGI MAGYAR REGÉNYTÜKÖR

II. KÖTET SZEMELVÉNYEK

Bodor Béla

RÉGI MAGYAR REGÉNYTÜKÖR II.

Szemelvények és keresztmetszetek

© BODOR BÉLA

A szerző köszönetet mond
a MAGYAR ALKOTÓMŰVÉSZETI KÖZALAPÍTVÁNYNAK,
mert munkáját 1997-ben ösztöndíjjal támogatta,
valamint
az ÍRÓK KÖNYVTÁRÁNAK,
az ORSZÁGOS SZÉCHENYI KÖNYVTÁRNAK
és mindkét intézmény könyvtárosainak,
amiért munkáját segítették.

Második, javított kiadás
A digitális változat Bodor Béla munkája, készült 2008-ban.

Tartalom

FÜLSZÖVEG	4
A REGÉNY ELŐZMÉNYEI ÉS ROKONAI	5
AZ EMLÉKIRAT BOMLÁSA	6
II. Rákóczi Ferenc: Vallomások. Második könyv (részlet)	6
II. Rákóczi Ferenc: Emlékiratok (részlet).....	6
Bethlen Kata Önéletírása (részletek).....	7
Hermányi Dienes József emlékirata (részletek).....	8
A LEVÉL SZEREPVÁLTOZÁSA	10
Mikes Kelemen: Törökországi levelek, 54.	10
Kazinczy Ferenc levele Aranka Györgynek.....	11
Sándor István: Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei. XIX levél (részlet)	12
A VERSES ELBESZÉLÉS.....	14
Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása	14
Gvadányi József: Rontó Pál	17
Péteri Takáts József: Ágnes története.....	22
Verseghy Ferenc: Rikóti Mátyás	25
A MAGYAR REGÉNY FORRÁSAI.....	26
AZ ÁTALAKULÓ RÖVID TÖRTÉNET	27
Báróti Sándor: Erköltsi mesék (1775)	27
Faludi Ferenc: Téli Éjszakák (1776).....	30
NÉHÁNY REGÉNYFORDÍTÁS AZ ELSŐK KÖZÜL.....	37
Haller László: Telemakus bujdosásának története (1755).....	37
Mészáros Ignác: Kartigám (1772)	41
Zalányi Péter: Belisarius (1773)	47
Kónyi János: Várta Mulatság (1774)	51
Báróti Sándor: Kassándra (1774).....	54
Györfi József: Klimius Miklós (1783).....	61
Bartafalvi Szabó Dávid: Szigvart klastromi története (1787).....	67
Szatsvay Sándor: Az – Izé – Purgatóriumba-való utazása (1786)	74
Ungi Pál: Báró Trenk Fridrik históriája (1788)	77
Kazinczy Ferenc: Bácsmegyeynek össze-szedett Levelei (1789).....	83
Sándor István: Jelki Andrásnak egy született Magyarnak Története (1791)	87
KÉT FONTOS REGÉNYKELLÉK	91
A PÁRBESZÉD	92
Dugonics András: Toldi Miklós (1790 k.)	92
AZ EPIZÓD ELŐKÉPE: AZ ANEKDOTA.....	95
Andrád Sámuel: Elmés és mulatságos rövid anekdoták I-II. (1789-90).....	95
Kónyi János: A mindenkor nevető Demokritus (1782).....	97
Hermányi-Dienes József: Nagy Enyedi Demokritus (1759-63)	98

AZ ELSŐ EREDETI MAGYAR REGÉNYEK ÉS REGÉNYTÖREDÉKEK..... 101

<i>Bessenyei György: Galant levelek (1771-78)</i>	102
<i>Dugonics András: Etelka (1788)</i>	104
<i>Dugonics András: Az Arany Pereczek (1790)</i>	110
<i>Szentjóni Szabó László: Első Mária magyar királynak élete (1792)</i>	114
<i>(Pálóczi) Horváth Ádám: Fel fedezett titok (1792)</i>	117
<i>Csokonai Vitéz Mihály: A Tsókok (1794)</i>	121
<i>Kármán József: A fej-veszteség (1794)</i>	124
<i>Kármán József: Fanni hagyományai (1794)</i>	128
<i>Dugonics András egyéb művei (1794-1808)</i>	134
<i>Kisfaludy Sándor: Két szerető szívnek története (1800 után)</i>	137
<i>Vitkovics Mihály: A költő regénye (1801 után)</i>	141
<i>Bessenyei György: Tariménes utazása (1804)</i>	145

FÜLSZÖVEG

BODOR BÉLA: RÉGI MAGYAR REGÉNYTÜKÖR

Bodor Béla munkája a magyar szépirodalom történetében a nagyepikai prózai elbeszélés első periódusát, a „románok” korszakát tekinti át. Az első rész három fejezete az átalakuló **emlékiratról** és **levélről**, valamint a **verses elbeszélésről** – a regény nyelvi és műfaji előzményeiről, rokonairól – szól. A második rész a **magyar regény forrásait** tárgyalja. Báróti Sándor Marmontel-adaptációja és Faludi Ferenc „dekameronja”, a Téli Éjszakák elemzésében első-sorban azt mutatja be, hogy az **átalakuló rövid történetben** hogyan jelennek meg a későbbi regények fontosabb attribútumai és szerkesztési eljárásai. Ezután a kor legizgalmasabb **regényfordításait**, illetve átdolgozásait ismerteti a könyv. Ezeket az irodalomtörténet általában az eredeti műveknek kijáró figyelemmel tárgyalja, az eredetitől való eltéréseiket és egyes esetekben a fordító tollából származó betoldásokat tekintve nem is alaptalanul. Olyan (az olvasói emlékezetben első-sorban cím szerint megmaradt) művekről van szó, mint a Telemakus, a Belizárius, a Kartigám, a Szigvárt, a Bácsmegyey és egyebek az 1755–1791 időszakból. Ezután a szerző két fontos regénykellék, a **párbeszéd** és az epizód előképe: az **anekdota** szerepét vizsgálja a kor irodalmiságában.

Az **első eredeti magyar regények és regénytöredékek** című rész egy-egy önálló fejezetben tárgyalja a periódus (1778–1804) valamennyi, ebbe a műfajba tartozó kísérletét. Ezek: Bessenyei György: *Galant levelek*; Dugonics András: *Etelka*; Dugonics András: *Az Arany Pereczek*; Szentjóni Szabó László: *I. Mária király*; (Pálóczi) Horváth Ádám: *Fel fedezett titok*; Csokonai Vitéz Mihály: *A Tsókok*; Kármán József: *A fej-veszteség*; Kármán József: *Fanni hagyományai*; Dugonics András egyéb munkái (*Etelka Karjelben*; *Jólánka*; *A Szerecsenek*; *Cserei*); Kisfaludy Sándor: *Két szerető szívnek története*; Vitkovics Mihály: *A költő regénye*; Bessenyei György: *Tariménes utazásai*. A *Függelék* további huszonhét, a maga idejében népszerű munkát, első-sorban fordítást ismertet röviden, csak a könyvészeti adatokra és rövid tartalmi összefoglalásra szorítkozva.

A könyv két, szorosan összetartozó kötetből áll: az első kötetben a művekről szóló **értekezések** állnak, a második kötetben (körülbelül azonos terjedelemben) a művek **kereszt-metszete**, tartalmi összefoglalója és néhány jellegzetes szemelvénye.

A *Régi magyar regénytükör* legfontosabb újdonsága az, hogy magukat a műveket tekinti a legfontosabbnak az irodalmi folyamatban, nem a szellemi irányzatokat, társadalmi csoportokat vagy befogadói közösségeket. Ez pedig különösen alkalmassá teszi arra, hogy a korszakkal foglalkozó diákok, egyetemi hallgatók **tanulmányaik során segédkönyvként** is használhassák. Ezen felül a szerző arra is törekedett, hogy a könyv olvasmányának is tanulságos és szórakoztató legyen.

A könyv előzménye a szerző előadássorozata, melyet a Bartók Rádió rögzített és sugárzott 1993 júniusa és 1994 májusa között, 15 részben, *Elfeledett irodalom?* sorozatcím alatt.

A REGÉNY ELŐZMÉNYEI ÉS ROKONAI

AZ EMLÉKIRAT BOMLÁSA

II. Rákóczi Ferenc: Vallomások. Második könyv (részlet)

„Mindenütt nagy tisztelettel fogadtak a mindenhonnan körém gyülekező lengyel főurak, vendégeskedések, lakomák, táncmulatságok vegyültek komoly ügyeink közé, de a hívságokkal és bűnös időtöltésekkel még nem ért véget gonoszságom, mert a nyilvános botrány elől ugyan elrejtve, de folytattam a házasságtörést, és evilági szerelmemet, nem annyira a gyarlóságtól vagy a természetes hajlamtól vezetve, mint inkább abból a rangom szabta szükségből és meggondolásból, mely sem a köz-, sem a magánügyek tekintetében nem tanácsolta, vagy inkább nem engedte meg, hogy megszakítsak egy olyan kapcsolatot, amelyet már nyolc éve folytattam. Távol álljon tőlem, ó, végtelen jószág, hogy mindezt mentségemül hozzam fel, én, aki gyalázatomat az emberek előtt ezzel fölfedni és többé már nem elrejtteni kívánom. [...] Menekültem az ítéletük elől, amíg a világot szerettem, most a te ítéleted szeretném elkerülni, mert téged szeretlek.”

(Szepes Erika fordítása)

II. Rákóczi Ferenc: Emlékiratok¹ (részlet)

„Másnap folytattam utamat és egy Skole nevű faluhoz értem Lengyelországban – mint már említettem – a podóliai palatinus katonáinak kíséretében, akiket azzal az ürüggyel küldtek velem, hogy behajtják a tüzéség pénzének hátralékát. Skole lakói azonban utamat állták. De a szóváltás közben egy zsidó felismert, s a vita örömmé meg udvariassággá változott. [...] Nagyobb biztonság céljából elrendeltem, hogy vezessék hozzám a hegy túlsó oldalán tartózkodó csapatokat. Dél tájban érkeztek, botokkal és kaszákkal felfegyverezve. Ötszáz ember helyett alig volt kétszáz gyalogos, rossz parasztpuskákkal felfegyverezve, és ötven lovas. Vezérük Esze Tamás volt, egy paraszt, tarpai jobbágyom, és Kis Albert, bűneiért körözött tolvaj és gonosztevő. A népség parancsnokai között csak Móriczot és Horváthot lehetett katonának nevezni, mert az előbbi mint közkatona szolgált Munkács várában, a másik pedig őrmesteri rangban a németeknél. A többi a nép alja volt, és rablás közben tanulta meg a hadimesterség elemeit.

Miután az így összegyűlt kis parasztsereg első örömkötését mérsékeltem, megszüntettem a lövöldözéseket s szóltam hozzájuk. Egyesek rám ismertek szavaimról, mások kételkedtek, hogy én vagyok-e, míg végül eloszlattam kétségeiket egy hosszú beszéddel, amelyben élénken kifejeztem buzgalmamat a haza iránt és őszinte szeretetemet irántuk. Ekkor buzgó örömmel hűséget esküdtek nekem. [...]

Két napot töltöttem különböző foglalatosságokkal, és alig lehet elképzelni azt a buzgalmat és örömet, amely a népet mindenfelől hozzám vonzotta. Bandákban jöttek, kenyeret, húst és más élelmiszert hoztak. Feleségestül és gyerekestül jöttek, és amikor messziről megláttak, letérdeltek, és orosz módra keresztet vetettek. Böven hullatták örömkönnyeiket, és ez kifakasztotta az én könnyeimet is.”

(Vas István fordítása)

¹ A mű részletei megtalálhatók a MEK állományában: <http://mek.oszk.hu/01000/01019>

Bethlen Kata Önéletírása (részletek)

36.

„Egy barát, éppen nagybőjtben lévén ott beszéd asztalnál, az húsvétra megszenteltetett báránynak és egyéb szentelt eledeleknek erejéről, a többi között, azt a csudálatos hasznát is mondá, hogy egyszer a megszenteltetett báránynak csontjából egy tóba esett volt valami részecske, s mindjárt a tóban lévő békák mind elnémultak, úgyhogy mindez mái napig is azon tóban egy béka sem rekeg. Melyre én is nevetvén mondám: Bizony igen akarom, hogy kegyelmed ilyen jó orvosságra tanított, mert én is elúntam itt a békák éneklését hallgatni. Akkor is az én uram mindjárt mondá: Az istenért, atyámuram, miért beszél kegyelmed a feleségem előtt ilyeneket; mert ha csak szert tehet reája, bizony megpróbálja.

37.

Eltelvén a bőjt, húsvétra egy magyarországi atyjafia az én uramnak, Haller Imre, ki is igen nyughatatlan, vásott természetű ifjú volt, odajött, voltak más pápista emberek is, első napján az innepnek én a templomba mentem; elmentek ők is az magok templomjokba, azholott hamar általesvén a misén, a templomból visszamentenek, hosszas bőjtök után alig várták, hogy húst ehessenek, késő volt az ebéd készülését várni; hanem a szentelt ételekhez csak sietve leültek, a szent borból jól ittak, annyira, hogy mikor én a templomból hazamentem, a sok szent eledelekből úgy laktak volt, hogy a szent kaláccsal már egymást hajigálták. A szegény barátot majd megütötte a guta bújában, hogy a szent dolgokkal ennyire visszaélnek: szedte mindenfelől a bulátott a szent morzsalékokat, hogy a tűzbe vethesse: eleget protestált, hogy kárhozatos vétek azt elhullatni; de minthogy már jóllaktak volt, arra semmit sem hajtottak. Én is meghagyom egy legénynek, hogy a bárány szent csontjából vagy két darabot szerezzen, minthogy a külső cselédeink, egyen kívül, mind reformátusok voltak; a szegény barát sem vigyázhatott mindenfelé, két jó vastag csontot az inas eldugván, behozott hozzám; melyeket a fejéregyházi kerítésből kétfelé bévettem a tóba, hogy a békák megnémuljanak. Mikor estve vacsoránál ülnénk, és a békák is nagy rekegéssel szólanának, kezdém a baráttól újabban kérdezni a szentelt csontok hasznait, melyből az én uram gyanítván a dolgot, kezdi tudakozni, talán megpróbáltam; melyre mondám, hogy meg, minden bizonnyal. Ezt hallván a szegény barát, igen megháborodik, és azon kezdi erősen az én uramat kérni, hogy ezt a csúfságot el ne szenvedje. De mondá néki: Akkor is megmondottam volt kegyelmednek, hogy ne beszéljen olyan héjábavalót, mert én igaz pápista ember vagyok, de mégsem hiszem el az ilyen bolondságot, hát a feleségem hogy hinné.”

53.

„Felszabadulván a helységek az Isten kemény ítélete alól a pestis megszűnése által, én is 1720. esztendő pünkösdi havában Fehéregyházára mentem, hogy megholt férjemet eltemettessem, amint hogy el is temettem Szent Iván havában.

54.

Mikor már a temetésre készülnék, az elsőszülött fiam, Sámuel, betegségbe esék. Szerettem ezt a gyermekemet felette nagy indulattal, úgy, hogy anyának gyermekéhez való nagyobb szeretetét kigondolni nem lehet; de szeretetem mindenkor Istenhez való felfohászkodással volt, hogy az én Istenem végye el énelőlem, minekelőtte a jó és gonosz között választást tudna tenni, s ne engedje, hogy a világgal megmocskolja lelkét.

Volt ez a gyermek ábrázatjában igen szép, kellemetes, vidám tekintetű, mindenek előtt, akik látták, kedves, ideje felett való szelíd, engedelmes, noha még két esztendő nem volt, mikor az Isten magához vette; de sok oly jelek voltak benne, amelyek által reménséget vettem, hogy őiránta az Isten engemet meghallgatott. A pápista papokat el nem szenvedhette, hanem erősen félt és irtózott tőlök. Megpróbálták az atyjafiai, képet, olvasót adtak kezébe, azt mindjárt, ha tűz volt a házban, oda igyekezte vetni, ha pedig tűz nem volt, a szék alá hányta.

Megbetegülván ezen kis Sámuel fiam egy vasámap, másfél hétre az én jó Istenem iránta való keserves anyai szívből származott kívánságomat megteljesítette; mert őtet ő magához vette. Melyért is szent neve dicsőíttessék mindörökké.”

Hermányi Dienes József emlékirata (részletek)

„Lön egy időben, hogy a Papi Privilegiumat, melyet a Háromszeki Reformatus és Unitarius Papoknak adtak vala a Fejedelmek, nagyon impetálá² a Nemesség, azért kéntelenítetének Szebenbe Követségbe küldeni a Papok az Atyámat másod magával (mint azután Kolosvárra is expediálak³); az Unitariusok pedig magok részéről egy Mestert⁴ adának uti szolgának. Az Atyám az indulásnak napján kérde a Mestertől: *Tudjaé a Kjetek Istene, Mesturam! hol hálunk ma?* Tudja vala pedig az Atyám, hogy a Mester azt hiszi, quod Deus futura Contingentia non praescit.⁵ Felele a szegény Mester: *Nem tudja bizony azt.* Monda az Atyám: *Hát estve megtudjaé?* Felel a Mester: *Meg-tudja.* Arra monda az Atyám: *Tehát az Unitáriusok Istene többet tud minden estve, mint reggel.* A minémü vexái⁶ között a Mester alig hogy el-nem szökék. A mi a Pápistákat illeti: Egykor Udvarhely széken egy Pápista Sógorához szálla az Atyám éjjeli hálásra; vala pedig igen kemény idő, mert tél is vala: a Gazda az Atyámmal igen nyájason beszélget vala míg a vatsora készülne; akkor mezt-lább egy Csiki szarándok be-köszöne a házba és szállást kér vala. Az Atyám pedig, saltem in speciem⁷, igen tsudálja vala, hogy az ártatlan Szarándoknak el-nem vette lábait a hideg. Azt hallván a Pápista ember, monda: Ne tsudálja Kjed Sogor uram; mert kenedékkal⁸ élnek ezek a hitetők; és a Szarándokat kitzokigatá a házából; sokat indulatatoskodván az illyeneknek hitetése ellen.”

* * *

„Egesz tanulo koromban kétszer vertek-meg a Praeceptorim⁹ és többször soha sem. *Elsőbben* meg-vere az Atyám parantsolatjaból Közép-Ajtán Sz. Györgyi István, ki vén és igen ösztövé, pénzes és fősvény ember vala: e bizony sokat Orbiliuskodott¹⁰ vólna rajtam, mivel másokat felette sokat korbátsolt, plágalt s Colaphizalt;¹¹ de reám nem eresztette sem az Atyám, sem az

² impetálá: támadta

³ expediálak: expediálák, elküldték

⁴ Mester: „oskolai” tanító

⁵ Quod Deus futura Contingentia non praescit: Hogy Isten az eljövendő eseményeket nem tudja előre.

⁶ vexái: zaklatásai

⁷ saltem in speciem: legalábbis látszólag

⁸ kenedék: fagyvédő kenőcs

⁹ praeceptorim: tanítóim

¹⁰ Orbiliuskodott: utalás Orbilius Pupillus római tanítóra (Kr. e. I. sz.), akit nevelési módszere után Horatius „plagosus”-nak, ütlegelőnek nevezett.

¹¹ plágalt s Colaphizalt: vert és pofozott

Anyám, azért is fakadott vala-ki erre a szóra: *Az Isten az annya lelkéből vegyen számot, hogy semmire sem taníthatom*; de ugyan-tsak fel-fogata egyszer s a korbátsal vagy négyet ütött vala a nadrágra. Az ok pedig e vala: Reggeli Templomban énekelvén hátul meg-huza valaki a hajamat, s meg-haraguvám, s vissza fordulván, látám hogy a Szabo Tamás fia Gyurka (:ennek a részeges Szabo Tamásnak nagyobbik fia vala Ajtai a Medicus¹², ki bokrétás lovakon jár vala, és a Vai Familiából adtak vala Kis-Asszonykát nékie feleségül.) és a szegény Ajtai Szabo Gyurka barátomnak involavi in Capillos¹³ ott a Templomba s ő sirva haza szalada: az Attya panaszra jöve az Atyámra, az Atyám jöve az Oskolába, de én el-bujtam vala a tsürben egy kádba s nem találának-meg; az Atyám el-mene ugyan haza; de meg-volt hagyva, hogy engem meg-fenekeznének s úgy lön. [...]

Második s utolsó Scholai Vereségem esék Udvarhelyen Etymologista¹⁴ koromban Gyujto Ferentz által: ott illyen regula vala, hogy reggeli Preces¹⁵ után egy verset énekelnének a Classisban, s olvastatnék Catalogus¹⁶; de a ki akkor ott nem lenne, notálnák¹⁷. Ott-hon felejtém azért magamat egy reggel ama koldus es rühes Borbely György házánál, a kinek Sára leánya murokkal¹⁸ próbálgatta vala a szemérmét és meg-sértvén a valamijét az Attya gyógyítá-meg; és mikor Catalogus olvasás végén érkeztem volna, bé-hevite Gyujto a tenyerembe reszeg reggeli fővel. De más nem bántott soha. Egyszer még ugyan szintén el-kapom vala a nyak tsapot; mert a szállásra szaladtam vala egy pennáért Novitius Sintaksista¹⁹ koromba és Declamator²⁰ valék; már pediglen a Praeceptorom Krizbai Mihály indulo félben vala a Classiséval az Examenre²¹, s hát sohul nintsen a Declamator s busul vala. Azonban meg-érkezém; de alig hogy meg nem üte. Köszönje pedig hogy nem bánta; mert keservemben en bizony a Declamatiót el-nem mondom vala.”

* * *

„Ki-fogyván a papirosbol, mellyet e Könyvbe kötettem,²² sok következendő dolgaim innen ki-rekedtenek; de talám enged az Isten időt, hogy azokról is jegyzéseket tégyek magam, nem levén nékem Fiam, a ki az Eletemet le-irhassa, ha pedig semmit nem találnék írni, az en Életemnek Historiája, légyenek azok az en M. Scriptumim,²³ mellyeknek száma már is felment CXXVIII darabokra, s állanak bé-kötve a Thékámban.”

¹² Ajtai a Medicus: az orvos Ajtai Szabó András

¹³ involavi in Capillos: belekaptam a hajába

¹⁴ Etymologista: 1. osztályos (szóeredettan-tanuló). A régi alsó iskola egyes osztályait a nyelvvel való foglalkoztatás határozta meg: az „etymologista classis absolválása” után végezték a syntaxisi, poetikai és oratori osztályokat.

¹⁵ Preces: könyörgés

¹⁶ Catalogus: névsor

¹⁷ notálnák: feljegyeznék

¹⁸ murok: (tájny.) sárgarépa

¹⁹ Novitius Sintaksista: 2. osztályos (kezdő mondattan-tanuló)

²⁰ Declamator: előadó, elő- vagy felolvasó

²¹ Examen: vizsga (egzámen)

²² A szerző meglehetősen átlátszó kifogással hagyja félbe emlékezéseit, hiszen aki kézbe veheti a könyvet, azt is láthatja, hogy még vagy húsz üres oldal maradt.

²³ M. Scriptumim: manuscriptumaim, kézirataim

A LEVÉL SZEREPVÁLTOZÁSA

Mikes Kelemen: Törökországi levelek²⁴, 54.

Rodostó, 19. júl. 1724.

Édes néném, ha lakat volna is a számon, mégis nevetnem kellene a kéd levelén, amikor azt mondja kéd, hogy ha kéd lett volna a felesége a portugalliai király fiának, nem engedte volna kéd, hogy letegye a koronát. Megbocsásson a királyné, azt nem mondhatni együgyűségnek, hanem nagy jó erkölcsnek. Amely példa mentől ritkább, annál dicséretesebb. A mostani spanyol király nem tette volna-e a koronát a fia fejibe, lemondván a királyságról? Azért ki dicséri, ki nem, de azért kevesen dicsérik, hogy a fia csakhamar meghalván, ismét felvette a királyságot. Aztot olvassuk egy római császárról, hogy különös életet akarván élni, a császárságot a fiának engedte. De ott nyugalomban nem maradhatván, a fiához megyen, hogy elvegye tőle a császárságot. Arra a végre esszegyüttvén a nagy urakat és a hadat, előttök felmegyen a fia mellé a trónusba, gondolván, hogy mindenek örülni fognak annak, és ott hosszú beszéddel kitész szándékát, és a fiának a császársághoz való érdemetlen voltát. Elvégezvén beszédit, a fiát letaszítja a trónusról, akit is mindenek szeretvén, mindnyájan felzendülének mellette, főképpen a hadirend, annyira, hogy öléssel fenyegették a vén császárt. Aki is látván, hogy nem úgy megy a dolog végben, amint gondolta, és az élete is veszedelemben forogna, nagy okosan tréfára fordította a dolgot, és mindenek hallottára felkiáltá: csak azt akarám megtudni, ha szeretitek-e a fiamot, és minthogy szeretitek, idehagyom nektek. Nagy szégyenrel leszállván a trónusról, visszatért a barlangjába. A portugalliai király sokkal dicséretesebben cselekedék ennél a császárnál. A' való, hogy egy keresztény királynak jobb erkölcsűnek kell lenni, mintsem egy pogány császárnak.

Azt jól mondja kéd, hogy sohasem kell hirtelenkedni, mikor az ember valamit akar kezdeni, s annak a végét kell megtekinteni. Jaj! édes néném, ha mi ezt követtük volna, nem volnánk most bujdosók. De vannak olyan dolgok, amelyeknek a mi elménkben a kimenetek jobbaknak tetszenek, mintsem a kezdetek. De az okosság azt hozza magával, hogy mindenkori mindent okosan kell kezdeni, annak kimenetelét a bölcsesség urára kell hagyni. De mi olyan nyomorú férgek vagyunk, hogy semmit jól el nem végezhetünk, hogyha csak az égből segítséget nem veszünk, és amit ott elrendeltek felöllünk, a' bizonyos, hogy aszerént kell iromtatnunk, és az a rendelés mindenkori az Úr dicsőségét tekinti, és a mi hasznunkra fordul, ha jól élünk véle. De ehhez is segítség kell. Ezt okozta nekünk az Ádám almája, aki is csak könnyen engedelmeskedék a feleségének. De jaj! ki ne szeretné az olyan szép oldalcsontot! Édes néném, azt tudja kéd, hogy a mi urunk egy darab időtől fogvást a sátorok alatt lakott, ahol mégis az egészségre való nézve jobb, mintsem a városban, noha a mulatság mind egy. Hogy pediglen tegnap visszaköltözött a városban, fogadjuk fel, hogy kéd azt nem tudja. De azt könyv nélkül tudja kéd, hogy szeretem kédet, ha az egészségre vigyázunk.

²⁴ A teljes mű megtalálható a MEK állományában: <http://mek.oszk.hu/00800/00880>

Kazinczy Ferenc levele Aranka Györgynek²⁵

Kassa, 1789. dec. 20.²⁶

Arankának²⁷ Kazinczy boldogságot!

Hogy előttem minden tekintetben különös kedvességű leveledre ily soká nem feleltem, érdekes tisztelt hazafi! tulajdonítsd azt bécsi utamnak, hová októbernek 18dikán megindulván, decembernek 4dikjén jöttem haza. Azolta ismét egy hivatalbéli utat tettem; s onnan is megjövén, subalternus tisztjeimnek dolgoztam egy hivatalba vezető szóllást (tehetné-e ez az Oratiót? – csak inkább, mégis mint a Beszéd; Colloquium)²⁸, melyet ma el is mondték, s pihe-nésemnek első szempillantását arra fordítom, hogy barátságos öleléseid közzé vethessem magamat.

Füreden Horváthot,²⁹ Győrben Rajnist³⁰ és Révait,³¹ Pesten Dugonicsot,³² Pozsonban a nevendék kispapokat, Bécsben a *Hadi történetek* íróját, Görög Demeter³³ uramat, Báróczt,³⁴ s mindenek felett gróf Széchényit³⁵ láttam. – Annak előbeszélésére, mit láttam, mit hallottam, szabadabb elme, és sok idő kívántatik. Horváth egy szeretetre méltó kuruc. Nem lehet hozzá hasonló litterátort kapni, mert ő a maga nemében egyetlenség. Fekete bajusza ellepi egész száját, oldalról és hátulról üstökbe kötött hajai borzasan állanak, ruházata veres színből vagy kihányva arannyal, fején pedig bársony nyusztos süveg áll. A legpajkosabb fickónak esmerné az, aki látja, s megesküdné, hogy nemcsak nem poéta, de a poézisnek nevét sem hallotta. Szüntelenül danol, mint a kálvinista deák szokott; pipázik; tréfát űz, s neveteti azt, akivel szóll. Szíve oly egyenes, mint a Nathanaelé.³⁶ Áldott lesz énelőttem a nap, amelyen ötet először szorítottam mellyemre. 30 esztendő.

Dugonics ősz ember, de ideje előtt. Haja és színe igen szőke lehetett. Nyájas s egyenes, de nem durva. Ha bántják, haragszik. Azon a képen, amely a Kovacsich Merkur von Ungarn für das Jahr 1787. Tomo XII. vagy, szerencsésen van eltalálva; de a karja és sipkája a képet esmeretlenné teszi. Újonnan adja ki most *Etelkáját*, s néhol változtat, bővít, elhagy holmit.³⁷

²⁵ Kazinczy mintegy 250 levele (köztük ez is, egészében) megtalálható a MEK állományában: <http://mek.oszk.hu/05600/05606>

²⁶ 1789 Kazinczy élete első periódusának fontos esztendeje. Már megjelent fordításában a *Geszner Idylliumi* és a *Bácsmegyei*. Szerkesztője és oszlopos szerzője (Baróti Szabó és Batsányi mellett) a kassai Magyar Museumnak, majd rövidesen önálló lapot indít: az Orpheust.

²⁷ Aranka György: (1737-1817), író, tudományszervező; a kolozsvári Magyar Nyelvmívelő Társaság alapítója (1791) és titkára; Kazinczy kedves levelező társa.

²⁸ Vályi András és Ivánkai Vitéz Imrét, két iskolalátogatóját iktatta be funkciójukba *Hivatalba vezető beszédével*.

²⁹ Pálóczi Horváth Ádám (aki életében sohasem használta előnevét): (1760-1820) költő, író, filozófus. *Ó és új mintegy ötözfél száz énekek* című népi(es) dalgyűjteménye ma is érdekes. *Fel fedezett titok* címmel regényt írt. Bővebben ld. ott. *Psychológiája* korában elismerést aratott.

³⁰ Rajnis József (1741-1812) jezsuita pap, költő, tanár. Az első egyike, akik magyarul deákos formákban verseltek. Közte és Baróti Szabó Dávid között robbant ki az ún. prozódia-vita.

³¹ Révay(i) Miklós, kegyesrendi tanár, költő, nyelvész (1750-1807). A „deákos költők” egyike. Kiadóként Barcsai, Bessenyei, Faludi, Orczy műveit gondozta, néha túlzásoktól sem mentesen. Később nyelvtudományi publikációi nagy hatást tettek Kazinczyra.

³² Dugonics András, ld. a róla szóló fejezeteket.

³³ Görög Demeter (1760-1833) A nevezetes újság, a Hadi és más nevezetes történetek, majd az ebből alakult Magyar Hirmondó szerkesztője és kiadója Bécsben (1789-91; 1792-1803). Kerekas Sámuellel pályadíjat tűzött ki egy magyar nyelvtan megírására. Ennek eredménye lett a *Debreceni grammatika*.

³⁴ Báróczy (Báróti) Sándor – ld. a róla szóló fejezeteket.

³⁵ Széchényi Ferenc gróf (1754-1820), nagybirtokos, főispán, helyettes országbíró, tudósok és művészek mecénása. Megalapította a Magyar Nemzeti Múzeumot és annak könyvtárát, mely a mai OSZK jogelődje.

³⁶ Nathanael: Krisztus egyik első tanítványa.

³⁷ A szóban forgó *Második megjobbított kiadás* 1791-ben, a harmadik, kétszáz évig utolsó kiadás 1805-ben jelent meg *Posonyban és Pesten*.

Révai száraz, szőke, görbedt, éles és alighanem irigy. Győrben a Normális iskolánál rajzolást és architektúrát tanít. Társaságra veszedelmesnek nézem.

Rajnis egy igen becsületes karakterű ember, nagy hazafi, ad excessum! Büszke mert a maga érdemét ismeri. Ha ki írásáról ítél, nagyon megcsalatkozik. Nem oly durva, nem oly mérges ő, amilyennek mutatják írásai. Meg volt bántva, s nem sír, ha bántják, hanem vág.

Posonban a kis papok közt igen kedves embereket kaptam. Döme Károly³⁸ szeretetre méltó, derék és nagytehetségű ifjú. Fehér György³⁹ francot, németet, olaszt ért. Tsergits⁴⁰ verseket írogat.

Báróczy öregszik. Nem ír többé semmit.

Széchenyi királyi commissárius⁴¹ és főispány volt. Önként resignált.⁴² Egy szent hazafi. Igen tanult, igen nyájas, igen jó ember. Alig szerettem valaha valakit annyira, mint őtet első tekintettel: de rettegtem előtte, oly nagy volt reverenciám, veneratióm.⁴³

B. Ráday⁴⁴ Pesten dicsekedve mutatta szép leveledet. Mint örültem én, midőn nevemet kedvesen említve láttam. Én a te szeretetteddel dicsekedtem. Tarts meg abban továbbá is.

Sándor István: Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei. XIX levél (részlet)

Párisban

Ha ki Párisban mindazt, ami szép, hasznos és dicséretes, megtekénti, azon helyeket is méltó, hogy meglássa, hol a szemtelenség s a tisztátalanság verte az ő sátorát. A várasnak egy ilyen környéke a Montmartre nevű hóstátban⁴⁵ a Rue de Porcherons. Ezen utcában senki más nem lakik, hanem merő cabaretierek, bormérők, rotisseurök⁴⁶, pecsenyések és kurvák. Mind a két felől a korcsmák egymást érik, s mivel már egyszer meg akartam ezt is látni, egymás után egynéhányat közülök meglátogattam. De aki ezen helyeket voltaképpen akarja meg látni, szükség, hogy estvefelé jöjjön ide, és ugyan vasárnap vagy ünnepnap, midőn a felső szobák is megtelnek emberekkel. Egyszóval, itt oly dísztelenséget szemlélhet, melyet soha nem képzelt magának. Muzsikások szüntelen vagynak itten, s mindegyik házban a sok fajtalan leány, kik rész szerént még elég jól néznek ki, s úgy fel vagynak cifrázva, hogy ha másutt találná őket az ember, Isten tudja, mi nagy házból valóknak vélhetné, de akik minden asszonyi szép erkölcsből s minden szeméremből már régen kivetkeztek. [...] A leányok az idegent magok húzzák erővel a táncba, legottan az evéshez ülnek, s esmérettségbe bocsátkoznak; habár valaki semmit sem parancsolt is, azonnal hol egyet, hol mást hoznak, a történeteiket beszélnek, s máj s tegnapi győzelmeket emlegetik, virággal kedveskednek, s mindenféle szemtelen kezek s lábak mozgatással vagynak, a bort, mint a vizet, kenyér nélkül isszák, a padra vagy szófára

³⁸ Döme Károly (1768-1845) Bossuet és Metastasio-fordításai korukban figyelmet érdemeltek. Kazinczyhoz fűződő barátsága rövid életének bizonyult.

³⁹ Fehér (Fejér) György (1766-1851), történész, író, a teológia egyetemi tanára, pap; 1840-től kanonok. Az 1780-as években eredeti és fordított színpadi művei jelentek meg. A nyelvújítás elkötelezettje, Kazinczy barátja lesz.

⁴⁰ Tsergits (Csergics) Simon (?-1808 előtt) katolikus pap. A század végén néhány magas rangú egyházi ember halálára írt verse megjelent.

⁴¹ Commissárius: kormánybiztos

⁴² Resignált – itt: visszavonult

⁴³ Reverentia, veneratio – tisztelet, hódolat

⁴⁴ 4. B(áró) Ráday – Kazinczy feltehetőleg gróf Ráday Pálra(1768-1827), Ráday Gedeon (de nem a költő, hanem a koronaőr) fiára céloz, aki 1790-ben Kazinczyval igazgatója lesz a Magyar Színjász Társaságnak. Munkájukban Kármán József is részt vett.

⁴⁵ hóstát: külváros

⁴⁶ rôtisseur: pecsenyesütő

magok elnyújtják magokat, a légelyt⁴⁷ meghajtván utolsó cseppig kiüritik, s egymásután *sacre Dieu*⁴⁸-re esküsznek, illetlenségeket énekelnek, hol levetkeznek, hol öltözködnek, [...] s az idegen nem oly könnyen szabadul meg tőlök, mert az ajtóba keresztülállnak, el nem akarják bocsátani, s mindenféle édes szavakkal tartóztatják, úgymint: *O mon bon enfant, ah! tu cher*⁴⁹ etc. [...]

Többi közt egy ifjú leánykát vettem észbe, ki az ő korán kezdett rendetlen élete által úgy elfogyott, hogy az ábrázatjában egészen sovány, ráncos és halavány vala, úgyhogy első tekintettel az ember hatvanesztendősnak nézhette. A szemei, melyekkel még most is akart játszani, régen elaludt tüzet mutattak. Ezen leányban eleven képet láthatott az ember, hogy az erőltetett s megsértett természet miként szokott bennünket büntetni. Amint látszatott, már az esze sem vala helyén, s az orvos Tissótnak⁵⁰ tapasztalásit mindenképpen bizonyította. Ha ki buja kívánságitól meg akart volna menekedni, s még a rendetlen élethez hozzá nem szokott, csak ezt tekintette meg, s legottan elesett volna a kedve.

⁴⁷ légely: hordó, csobolyó; itt feltehetőleg az a hasas palack, melyben a bort szokás az asztalnál felszolgálni.

⁴⁸ *sacre Dieu*: szent Isten

⁴⁹ *O mon bon enfant, ah! tu cher* etc. Ó, jó fiam, ah! te drága, stb.

⁵⁰ az orvos Tissot: Simon-André Tissot (1728-1797), svájci orvos. Legismertebb munkájában a himlőoltás előnyeit ismerteti (1754). Számtalan egészségügyi ismeretterjesztő írását 11 kötetben gyűjtötték össze; nyilván ezek egyikében számol be a rendszertelen élet és a prostitúció korai öregedést, szellemi leépülést okozó hatásáról.

A VERSES ELBESZÉLÉS

Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása⁵¹

Tekéntetes, nemes Szatmár vármegyében,
A kecsegés Szamos-víznek lementében
Lakásom énnékem van Nagy-Peleskében,
Nótárius vagyok ennek helységében.

– így mutatkozik be a vers első strófájában annak narrátor-főhőse (akinek faluját *nem* ejtjük Pölöskének, mint a zalai Pölöskét vagy Bakonypölöskét!). A jegyző úr azért készül Budára, ahová „mostan minden Táblák tétettek”, hogy megismerje a főhivatalok új szisztémáját, és onnan vegyen mértéket a falusi tábla (hivatal) ügyeinek intézéséhez. Lóra ül tehát, és kalandos útra indul. Megkóstolja a hortobágyi bográcsgulyást, de meg is kergetik a ridegen tartott bikák, Tiszafüreden vasas németek énekeltetik-táncoltatják a fogadóban, elkapja a jégeső, lovastól beesik a *Csősz-árkába*, Jászberényben bort iszik Lehel kürtjéből, s Gödöllőn és Cinkotán át érkezik Pestre. A hídon Buda felé belebotlik egykori principistájába,⁵² aki rögvést szállást kínál neki. A nótárius városnézésre indul, megismeri a város történetét, és elmondja az olvasónak, hogy milyen volt a hajdani magyar viselet. De hiába járja végig az Országházat, a színházat és a templomot, mintha csupa németet, franciát, ánglust látna, vagy komédiásokat. Senki sem visel magyar ruhát. Előbb egy grófot, majd az alföldi parasztfelkelés vezetőjének unokáját szólítja meg, és ordenáré hangon arra utasítja őket, hogy tegyék le idegen minta szerinti ruhájukat, és öltözzenek magyar viseletbe. Egy lovaskapitányt úgy meghat effajta beszédével, hogy az magához hívja, és kardot rántván hasogatja fel köpenyegét. A tabáni rác bíró temetésén csodálkozik a sok pópán, akik közül az egyik, vak lévén, a füstölővel felgyújtja a szakállát. Este bálba megy, megrémül az álarcoktól, és a valcert nézve félti a táncosokat, mert amikor egy marhája otthon így tekergett, az rövidesen megdöglött. Inkább megvacsorázik, ízlik is minden, de az osztrigával, amit elképesztő módon a sült után szolgálnak fel, meggyűlik a baja; nem kevésbé a kelnerrel, aki hat aranyat kér a vacsoráért. Pesten állatheccet néz másnap, aztán maga is folytatja, ezúttal a nők heccelését. Egy grófnét, egy bárónőt és egy polgárosszonyt leckéztet. Este hírért veszi a török háborúnak (az 1787-91-es orosz-török háborúról van szó), ezért eladja lovát egy kapitánynak, a vásárban megalkuszik szatmári görög szekeresekkel, hogy hazaviszik, és öt napig tartó hazaútján nem esnek vele újabb kalandok. Csak a háború előtti újoncozás rémíti meg: Szatmárban a saját fiába botlik; kénytelen-kelletlen áldását adja rá, hadd menjen tatárra, törökre. Hazatérve fogadja a köszöntő beszédek, megnyugtatta feleségét fiuk sorsát illetően, de másik fiukat gyorsan megnősítik. Végül levelet kap Budáról, mely arról értesíti, hogy az ajtónálló kinevezésre nincs reménye; így elhatározza, hogy hátralévő éveit Peleskén, nótáriusként éli le, békességben.

* * *

⁵¹ A verses elbeszélés szemelvényes szövege megtalálható a Magyar Elektronikus Könyvtár állományában: <http://mek.oszk.hu/04900/04923>

⁵² házitánító elsőéves tanulója

(Vihar a Hortobágyon)

Nagyon setét vala, fakóm izgott, mozgott,
Folytába nem lépett, tipegett, tapogott,
Prüszkölt; mert felettem tar-varju⁵³ krárogott,
Egy füles bagoly is csak közel huhogott.

Hirtelen jobbkézről támadna nagy zúgás,
Hab formán keverte *aert*⁵⁴ a szélfúvás,
Poézishoz értvén, mondám: jön *Boreas*,⁵⁵
Vagy sárkányon deák ül, melly garaboncás.

Mátra-hegy tájáról irtóztató zörgés
Közelgetett, és volt rettentő mennydörgés,
Csattogott, ropogott, mint az ágyúlövés,
Hallatott pusztákon a nagy marhabögés.

Villámlott szüntelen, hullott a sok mennykő,
Ki tüzes, ki oly nagy, mint egy kasza-fénkő,
Más szag nem érzetett, hanem csupa kénkő,
Ki itt nem félt volna, lett volna szíve kő.

Fekete folyhőkkel borítva volt az ég,
Zápor esett, a' közt mint dió oly nagy jég,
Láttam, itten boglya, amott egy kazal ég,
Gondoltam: Istenem! mikor lesz már itt vég.

A lovam rettegett, nem mene folytába,
Ide, oda csuszott vagy egy, vagy más lába,
Mivel a setétben lépett csak vaktába,
Velem együtt bédült a Csösznek árkába.⁵⁶

(A bárónő leckéztetése)

Innét alig ötven lépéseket tettem,
Más dámával itt is hamar szembe lettem;
E' mi nemzet légyen? ki nem esmérhettem,
Öltözetéből is azt ki nem vehettem.

Tett nagy kék kalapot forgácsból⁵⁷ fejére,
Csodáltam, mely magas, nézvén tetejére,
Csatolt négy galándot⁵⁸ bársonyból ő erre,
Vert acél-csat varrva volt ezek végére.

⁵³ A tar-varjú vakfekete madár, éjszaka rút kiáltással szokott szóllani. (Gvadányi jegyzete)

⁵⁴ aer: levegő

⁵⁵ Boreás: Boreasz szélisten a görög mitológiában, ill. ált. az északi szél

⁵⁶ „Majd Füredtől fogva vagon egy széles árok egész Jászszágon keresztül, és paraszt tradíció, hogy valami Csösz király – némelyek ezt a királyt Cseh királynak nevezik – akarta volna az által a Tiszát a Dunába hozni.” (Gvadányi jegyzete) Valójában Csörsz (szláv: ördög) árka; III. sz-i, árokkal védett sánc maradványa.

⁵⁷ forgács: itt szalma

⁵⁸ galánd: galant, galanterie – (ném. biz. rég.) gálaruha-dísz; népn. pántlika, szalag

Véltem: vasasoknak nézek dobosára,
Két rézdobot tenni mint szoktak lovára:
Két valami úgy volt kötve oldalára,
Rázódott-hányódott minden mozdúltára. [...]

Cinóberrel festett vala két arcája;
Kítetszett, hogy e' nem természet rózsája,
Legszebb vólt a' nála, hogy kicsiny vólt szája,
És hogy rendén állott rajta a ruhája. [...]

Felém fordúlt, s mondá: Jó uram! ked hallja:
Új kaput a borjú amiként csodálja,
Tudja meg, nem vagyok asszonyságok alja,
Mért csodál ked engem, kérem, okát vallja!

Meghajtvá mondtam: mit túrem s tagadom,
Ki légyen, én ámbár aztat nem tudhatom,
Öltözetje, s annak színét csodálhatom,
Miféle találmány; mert meg nem foghatom.

Bár eleget néztem, s nézek is reájok,
Nem tudom, csípején mik légyenek azok:
Rézdobok-é avagy hernácból iszákok?⁵⁹
Abrakos tarisznák avagy üres zsákok?

– Ha! ha! ha! kacagott, s felette nevetett,
No, tett ked ruhámról, mondá, ítéletet!
Ada ked holmimnak szép nevezeteket,
Bizony az ördög is nevetné ezeket! [...]

Angléz neve vagyon én öltözetemnek,
Kupidó-has színnek híjják színét ennek,
Új szín ez, drága is; azért nincs mindennek,
Érti-é kend mindent, amit mondok kendnek?

Amelyeket nevez kend dobnak, iszáknak,
Neveztetnek azok mindentől *buffánnak*⁶⁰,
Szükség ezt viselni minden asszonyságnak,
Nyugvó kanapéja ez ám két karjának! [...]

– Nagyságod szavait mind jól megértettem,
Bár együgyű vagyok, fejembe bévettem,
Hogy el ne felejtsem, szentül azt feltettem,
*Prothokolumomba*⁶¹ bétésem, végzettem. [...]

⁵⁹ hernácból iszák: gyapjúsövetből készült átalvető

⁶⁰ buffán: bouffante, oldalsó buggyos szoknyatoldalék a csípőknél

⁶¹ Prothokolum: protokollum, jegyzőkönyv

Illenének majmok azon két buffánra,
Az egyike a jobb, más bal oldalára,
Így volna *grand* módi menni az utcára,
Hadd nézne a világ *Láma* óltárára!⁶²

Mint kutyák buffánján azok szolgálnának,
Ha táncolna nagysád, azok ugrálnának,
Ha nevetne, ők is majd vigyorognának,
Puklit ha csinálna, bukfettyet hánnának. [...]

Higgye el nagyságod! maga nemzetségét,
Hogy így jár, mocskolja hazáját, nemzetét,
Csúfítja szépségét és deli termetét,
Vesse le *szcénába*⁶³ való öltözetét. [...]

Gvadányi József: Rontó Pál⁶⁴

1734-ben született a borsodi Sajókeresztúron Rontó Dávid és Sárkány Judit fia, Pali. Gyermekkora szeretetben telik, de a szülői engedékenységet kihasználva a kisfiú csibészésre szokik: gyümölcsöt lop, betör a szomszéd zsidóhoz, és hiába verik el, tanulni sem akar, inkább vezetőnek áll egy vak koldushoz, de annak zsugoriságát is hamar elunja, és kordéstól a pocsétába löki, úgy megy haza. Miskolcra küldik kollégiumba; persze lopásba keveredik, katonának áll, de apja kiváltja. Barátjával hamis váltóra vesznek fel pénzt, gyanakvó praeceptorukat hashajtóval és hánytatóval megégetik, aki szégyenében más kollégiumba megy, de a lebukás így is elkerülhetetlen. Szigorú büntetés után Rontó az egri kollégiumba kerül, ahol folytatja tanulmányait a kezdett módon; majd megszökik, bojtárnak szegődik – valójában lókötőnek –, deresre húzzák, így ezt is megelégteli, és végképp katonának áll. Már huszárként találkozik hamisító iskolatársával, aki jó útra tért; rádöbbennek, hogy a kópéságok közben mély férfibarátság alakult ki köztük. Pali egyszerre kapja apja kitagadó levelét ennek az Antalnak a levelével, mely súlyos betegségéről tudósítja. Első csatájában értékes zsákmányhoz jut, de hamar elveri kockán; Antalhoz írott levelére a kalmár felel: a fiú meghalt.

Néhány társával marhát lop, de rajtakapják, és vesszőt kell futnia. Tisztjei is kirúgnak rá. Amikor lovát egy csatában kilövik alóla, rossz hátast kap helyette; elkeseredésében megszökik és átáll az ellenséghez, Kleist generális zöld kurucaihoz. Jól megy sora, míg a császáriak el nem fogják. Kötél általi halálra ítélik. Társai Hadik kisasszonyt kérik, hogy legyen pártfogója Hadik őbesternél. Rontó szembesül életével, vigaszt talál a vallásban, megtisztulva lép az akasztófa alá. Az utolsó pillanatban kap kegyelmet. Ezután megváltozik. Kópé marad egész életében, de kötelességtudó katona.

A második rész elején kompániájával Verchovinára vezénylik. Itt azzal szerez dicsőséget, hogy kiűzi a vámpírt a házból. Aztán Benyovszky Móríc szolgálatába áll, elkíséri őt Lengyelországba, kamcsatkai száműzetésébe; kalandos szabadulásában, hajóútjaiban is társa, együtt utazzák végig a Csendes-óceánt, és időznek Japánban, majd Kínában; Madagaszkári királyságában is mellette áll, onnan tér haza, hogy öreg

⁶² „*Lámát* tartják a tatárok azon nagy szent és fő papnak, ki még soha meg nem holt; templomokat, óltárokat építettek nékie, az ő lakását Bútan országba a Putala hegyén tartják lenni.” (Gvadányi jegyzete)

⁶³ szcénába: színpadra

⁶⁴ A verses elbeszélés első (itt nem idézett) részének szemelvényes szövege megtalálható a Magyar Elektronikus Könyvtár állományában: <http://mek.oszk.hu/04900/04923>

napjait Magyarországon élje le. Halála után a fejfájára Gvadányi írja a sírverset. Benyovszky nyughatatlanabb annál, hogy Magyarországon maradjon: újabb kalandokra indul, Afrikába. Harcba esik el. Ennek az egész második résznek a gróf a főszereplője, de a legelevenebbek a Rontó Pál-epizódok.

Második rész – első cikkely (részletek)

A gazdám özvegy volt, ő volt a ház feje,
Bár házas fia volt, mellette egy veje;

Juhaihoz kijárt, s hogyha megérkezett,
Urdát⁶⁵, vaját hozott, mi kell még? – kérdezett.

Szóltam hozzá, hogy tán teheneket is fej,
Mert kamarájában sok a túró és tej.

Felelt: édes uram! négy tehenem vagyon,
De vampír kínozza őket igen nagyon.

Tavaly egy vén asszony meghalt szomszédomban,
Alighogy betettük őt a sírhalomba,

Vampír lett belőle, mindjárt a más éjjel,
Megrontá azokat, sejtár véres téjjel

Lett tele, hogy menyem azokat megfejte
Engem ily nagy kárba az átkozott ejte.

Palyi persze rögvést megígéri, hogy kiűzi az rossz szellemet.

Két itcze pálinkát a kocsmán megvettem,
Új két cserép tálat ehhez készítettem,

Halálfejet reá agyagbul formáltam,
Fából egy keresztet reája csináltam,

Szurokkal ló-trágyát, fenyőmagot gyúrtam,
Egy új begrét néhány lyukakkal át-fúrtam.

Az öszve gyúrt szurkot e begrébe tettem,
Erejét gazdámnak én így jelentettem:

Vampír ennek füstjét el nem szenvedheti,
Boszorkányokat is ez mind elkergeti. [...]

A katonapajtások ráállnak a tréfára, beöltöznek vámpírnak.

⁶⁵ urda: orda; a juhtej savójának forralásakor kiváló édeskés tejtermék

Ki hosszú ingbe volt, ki meg lepedőbe,
Vampír úgy volt, amint vitték temetőbe. [...]

Az egyik katona ordított is mindjárt,
Egy láncot csörgetett, az asztal körül járt,

Második utána mint vad bika bömbölt,
Harmadik pálcával deszkát vert és mörmölt.

Mint a marha bögött végre az utolsó,
De ittak is, tele volt borral egy korsó. [...]

Kaptam a pálinkát, felét egyik tálba
Öntöttem, más felét pediglen a másba.

Az erős igéket újra szent könyvemből
Ordítottam, le sem tettem azt kezemből.

Tálakba pálinkát itten meggyújtottam,
Gyertyát lámpásokba pedig eloltottam.

Lángnál mindenkinek az ő ábrázatja
Mely fertelmes vala, szám ki nem mondhatja. [...]

A titkos igékkel teli szent könyv a strázsamester „kompánia protokuluma”⁶⁶. Ebből olvassa Palyi a ruszin fülnek rettentő hangzású, érthetetlen szavakat:

Tóth Jankó kikapta ugyan a nadrágját,
De mivel kompetál,⁶⁷ kéri a csizmáját.

Nagy Ferenc Rajt hózent⁶⁸, és fejjér ruhát kér,
Kitlit⁶⁹ is, mert ez is rongyos, semmit sem ér.

...és így tovább. Az így megszelídített vámpírt a négy kísértet társaságában kíséri vissza a temetőbe. Már csak egy darab szurokkal füstölt sőt kell adnia a teheneknek, és megtiltja a másnap reggeli fejést. A következő napon boldogan várják haza házigazdái:

Pánye császni – szóltak –, múlt már esztendeje,
Hogy a négy tehénnek nem volt annyi teje,

Mint most van, nem véres, már téjfel áll rajta, -
Köszönte a gazdám, s nekem térdet hajta.

⁶⁶ kompánia protokuluma: Kompanien Protokoll-századjegyzőkönyv

⁶⁷ kompetál: jár, megilleti

⁶⁸ rajt hózen: rauh Hóse, durva (gyakorló)-nadrág

⁶⁹ kitli: Kittel, zubbony

VI. cikkely – részlet (Tengeri kalandok)

Huszonötöd napján május holnapjának,
Vastag ködök között ők megindulának. [...]

A nagy jég darabok hegyeket formáltak,
Mint annyi roppant vár, hajó körül álltak. [...]

A víz beszivárgott ebbe minden felől,
Lett itt veszedelem mind kívül, mind belül.

Két kis árbocfának látván eltörését,
Várták a hajónak már csak sülyedését.

Reggelre virradván, bal oldalára dült,
Remegett a szívük, a vérük is meghült.

De meglátta a gróf mégis szerencsére,
Hogy csak egy bálvány-jég nyomta aztat félre.

Ezt a nép csáklyákkal más felé taszítá,
Így a gróf a hajót helyére állítá.

[...]

A harmadik éjszak volt igen rettentő,
Mindenfelé hullott fellegből a mennykő,

A Besáncz árbocfa ettől eltöretett,
A hab sok sövényt a hajóba vetett.

Recsegett ez, minden csinnyában csikorgott,
Vitorlák közt a szél kegyetlenül forgott,

Csak vizet, és tüzet láttak, ha villámlott,
A két oldaláról már a szurok hámlott.

Sok dörgések között jött egy sebes mennykő,
Közel oda ütött, hol állt a mágnes tő.

Hideg volt, azért is tüzet nem gerjesztett,
De a népek közül sokat megijesztett.

Mert az alatt vala egy kis kamarába
Tíz mázsa puska por rakva garmadába.

Sok itt a halálhoz magát készítette,
Mert már eleséget, melyet nyert megette.

Hogy valami módon bajokat enyhítse,
A halál torkából őket kisegítse,

Tengeri vidráknak hal zsírral bőreit,
Elől lekaszálván azoknak szőreit,

Főzttetett nekik, s eleikbe tette,
Nagy appetitussal⁷⁰ mindegyikük ette.

Áldották a grófot, hogy ezt feltalálta,
Már ki-ki vígan volt, szemeivel látta.

Több mint húsz pár cipőt magok is megfőztek,
Ezen jó raguból jóllakni nem győztek.

A tengernek még sem szűnt meg háborúja,
A grófnak áradott többről többre bújja.

Másnap reggel mégis ez lecsendesedett,
Az ég fényes nappal nekik kedveskedett.

Az utolsó „Czikkelyből”: (Benyovszky halála)

Ezer hétszáz nyolcvanhatodik esztendő
íratott, vala ez a grófnak keserű;

Mert huszonharmadik májusnak napjára
Eljött azon hajó, a gróf nagy bajára.

Egy redundát⁷¹ ugyan ő felépíttetett,
Amelybe két ágyút be is helyeztetett,

Ez igen kevés volt védelmezésére,
De mégis ő bátran várt az ellenségre.

Mihelyt a hajóról az ágyúk süttettek,
Négerek szaladtak, erdőbe széledtek.

Nyolcvan ágyú a sok golyóbist okádta,
Egyike jobb részét mellének találta.

Mindjárt is hanyatt dült, fetrengett vérébe,
Elesett, mihelyt tűnt franciák szemébe,

Hajánfogva húzták ötet ki sáncából,
Senki sem vehette ki ezek markából.

Néhány minuta volt, a lelkét kiadta,
Gyászos özvegységben a grófnéját hagyta.

⁷⁰ appetitus: étvágy

⁷¹ redunda: redut, sánc, különálló kisebb bástya v. erőd

Péteri Takáts József: Ágnes története⁷²

A történet egyszerű és a korban közhelyes: Károly és Ágnes szeretik egymást, de Ágnes alacsonyabb származású, ezért Károlyt apja kitagadással fenyegeti. A szerelmesek titokban hűséget esküsznek egymásnak, és Károly házasságot ígér, mihelyt apja meghal. Csakhogy Károly hal meg, Ágnes magára marad gyermekükkel, akinek nevelését végrendeletileg szüleiére bízván a jó erkölcsök fontosságának hangoztatásából és keblének kínjaiból ki nem fogya követi szerelmesét; konkrétan bágyadt szemeire nyomja a halál kezeit, ami még ebben a szentimentális kontextusban is ritka halálnem. A szerző végül többször megismétli a történet megszívlelendő tanulságait. A mű három énekből áll, a szemelvényben a költő azt a folyamatot írja le, melynek során a szerelmi érzés minden korlátot ledönt.

Részlet a Második énekből

Ha tsak nem tud a' toll maga is érzeni,
Haszontalan készül azt jól ki ejteni,
A' mit Károly 's Ágnes érzettek szívökben,
Midőn egy mást újra látták személyökben,
Soká merőn függtek egymáson szemeik,
Melyekben reszkedtek bámuló könyveik.
Tsak ezek szólhattak néma pillantással,
A' nyelvök le lévén kötve szív-fogással.
Négy kar közé dülve merevenen áltak,
Mint egy tsudát szerző bálványokká váltak;
Tsak az őszve forrott ajakok mozogtak,
Valamint belőlről a' szivek dobogtak.
Ölelkezésökből azt lehetne vélni,
Talán lelkeiket akarják tserélni:
Míg lassan az öröm életre nem gerjedt,
S a' frisebben verő mellyekbe elterjedt.
Tsak az utánn vették észre, hogy boldogok,
Hogy nem álom-látás örvendetes dolgok.
Végre a' szerelem hív sugarlására,
Károlynak ez ígék jöttek ajakára.
Kintsem! ugy mond, igaz: sok bú ér bennünket,
De azért el esni ne hagyjuk kedvünket;
Reménylem, sőt tudom, hogy egymásért lettünk,
Ki fog tehát kelni az Ég is mellettünk.
Ő volt, ki szívünket egygyüvé kötötte
Midőn a' közérzést melyünkbe öntötte.
E' szent egygyességet nints ki fel bonthassa,
Bátor a' Fösvénység fogát tsikorgassa.
Itt a' jelen lévő Istenség láttára,
A mennyei dolgok leg szentebb voltára,
A hív szeretetre, mellyel folyvást égek,
Esküszöm, hogy Hozzád hiv leszek, míg élek;

⁷² A hálón megtalálható a gyűjteményes kiadás: Péteri Takáts József Költeményes Munkáji, Bécs, 1796, <http://www.tar.hu/ptj> A 103.jpg jelű oldalon kezdődik és a 125.-en fejeződik be az *Ágnes története*. Sajnos csak képként szkennelt változata szerepel itt, de a szöveg teljes.

'S mihelyest a' kegyes sors' engedelmeiből
Részemet vehetem atyám értékéből,
Édes öröm között az oltárhoz megyünk,
'S egész világ előtt hangos vallást tegyünk:
Hogy valamíg a' vér tsergedez erünkben,
Tsorba nem fog esni soha hivségünkben.
Édesem! lehet e már nagyobb üdvözség,
Mint a' melyet ígér az állandó hivség?
Ha a' gondolatok egymást ölelgetik,
Az édes ösztönök kedvöket követik.
Ha a' szeretetnek szíves zálogai
Reánk mosolyognak mint ég' angyalai;
'S dadogva előttünk versent emlegetik,
Kedves szüleiket mi igen szeretik;
Vagy ha enyelegve egy más közt mulatnak:
Szemeink hány öröm könyveket hullatnak!

Képzem: ha egy Beteg fájdalmas ágyában,
Midőn tsak a' halált várja már kínjában,
Véletlen egy kegyes orvosra akadna;
Ki a' gyógyulásra reménységet adna:
Mint vetné reája elgyengült szemeit,
Melly mohón venné bé orvosló szereit;
Mint vallaná ötet őrző Angyalának,
Mely készen fogadná szavát tanácsának. –
A' szerelem vala Ágnes nyavalyája,
'S mivel sok akadály érkezett hozzája,
Beteg szívét a' bú oly kitsinnyé tette,
Hogy tzélhoz jutását már nem reménylette.
Azonban, midőn így tűnődik magában,
Ott terem egyszerre Károly szobájában:
Ki az érzékenység' gerjedő tűzével,
Mint a' Nap a' ködöt tiszta kelésével,
El üzte szívéből a' bús aggodalmat,
Helyébe ültetvén a' vig bizodalmat;
Mert azt oh mely könnyű hihetővé tenni,
A' minek szív szerint úgy kellene lenni!

Már Ágnes kis kertjét járja elméjében,
Sok tarka virágot szaggat örömében.
A szűz koszorúkat belőlek kötözi,
'S szíve' forrásából gyengén meg öntözi;
Hogy mindenik szálja frissen meg maradjon,
'S szerentse' jeléül jó illatot adjon.
A' kerek jegy-gyűrűt már ujján viseli,
Benne örökkén víg napjait képzei.
Mennyegzős ruháját fel veszi magára,
A' hivség szent lántzát köti oldalára.
Már kart karba öltve indul az oltárhoz,
'S vallást tesz, hogy holtig hiv lesz Károlyához.
Édes tsallattatás! melly tág birodalmad,
Mennyire ki terjed tsábító hatalmad?

Néked, 's azon furtsán szédítő beszédnek,
Mely oly kellemetes egy ifjú személynek: –
Néktek, néktek! lehet tulajdonítani,
Hogy Ágnes meg hagyta magát vakítani.

Mint ama por, melynek mind színe fekete,
Mind károkra készült undok természete,
Senkit nem sért addig, míg tüzre nem talál,
Noha benne lakik a' rettentő halál;
De mihelyest hozzá fér ez, fel lobbanik,
A menydörgéseknél szörnyebbet tsattanik,
Valamit ér, mindent fel dül erejével,
Még a' kő vár sem ment őrző seregével:
Úgy a' roszra kísztő heves gerjedelem
Meg van minden szivben; de a' veszedelem
A gyarló birtokost addig nem érheti,
Míg azt az ész szoros pórázon vezeti;
Míg kerüli az olly alkalmatosságot,
Mely bátorrá teszi a' magánosságot,
Melyben a' rút képek meg elevenednek,
S a' gyönyörűségnek búján hizelkednek.
Ha ebbe jut, ki dül az Erkölt helyéből,
Szennyesbe öltözik tiszta köntöséből.
Ebbe jutott Károly: 's íme mire fakadt!
A' Jámborság benne gyilkosára akadt.

Ágnes! nem érzed e, úgy mond, kínjaimat,
Melyek el futották minden tagjaimat?
Bár látnád, hogy' tűrök: szívedben meg esnél,
Vigasztalásomra enyhülést keresnél.
Mint a' mérges harcnak zordon tólyongása,
Olyan most szívemnek tüzes háborgása.
Ezt Te élesztetted; le tsillapíthatod,
Ha magadat hozzá kegyesnek mutatod.
Add vissza, könyörgök, kevély nyugalmamat,
Adj vissza magamnak Te benned magamat.
El ne fordúlj tőlem; oh ne kedj gyűlölni!
Ha tsak hivségemért nem akarsz meg ölni.
Miért nem fettetted bé angyali artzádat,
Előbb hogy sem bennem láttad rab szolgádat?
Akkor kötelesség, már most vétek volna,
Ha jó indulatod más tárgyhoz hajolna.
Futsz? Utánnad tsúsznak tántorgó térdjeim,
Míg meg nem indítnak ezer kéréseim.
O Leány! ne vigyázz semmi tilalomra:
Vesd gondolatodat azon szent templomra,
Mellyben enyim lészel; ottan ki tisztúlunk,
Ha az érzékenység' útján meg indulunk.
Ágnes látván Károly' arcáját pirúlni,
Szemeit szikrázó hév nedvbe borúlni,
Hatalmas erővel remegni inait,
Ajakin rebegni esdeklő szavait;

Egy névtelen érzés fogta el ereit,
 S' lángolásba hozta rejtettebb tüzeit;
 A' mitől olly mélyen kezde andalodni,
 Hogy meg szűnt a' lélek benne okoskodni.
 Mert, bátor az Erköls soká viaskodott,
 Még is a' természet diadalmaskodott.
 'S így meg nem fojthatván a' test' hevülését,
 Jaj! a' szüzességnek el nyomja nyögését.
 Már némán szédeleg, lábai roskadnak,
 Dül, 's az ártatlanság' virági hervadnak.
 Hej! némuljatok meg lantomnak hurjai!
 Ne hogy énekemnek sértsenek hangjai.
 Fedezze vak homály örök sététséggel,
 Valaminek köze van a' feslettséggel.
 Ollyanra a' forgó szelek süvölthetnek,
 A' min csak a' vétek cinkosi nevetnek;
 A'min a' Természet búra ereszkedett,
 'S iszonyodásában, úgy tetszik, reszketett;
 A' min a' hold-világ szemérmességé
 Irtózott, 's felhőbe borúlt fényessége;
 A' min a' Tsillagok tüze el oltódott,
 'S a' zúgó szél alatt az éj meg rázkódott.

Verseghy Ferenc: Rikóti Mátyás⁷³

Az első kötetben is csak említést tettem róla, itt sem idézek a Bolond Istók vagy Vojtina figuráját megelőlegező, illetve Tempefőiét folytató regényes költő-karikatúrából, melynek egyik mintája talán a korban igen népszerű „travesztált Virgil”⁷⁴ is lehetett; csak jelzem, hogy szövege hozzáférhető.

⁷³ A verses elbeszélés teljes szövege (valamint Verseghy összes költeménye) megtalálható a Magyar Elektronikus Könyvtár állományában: <http://mek.oszk.hu/01100/01119>

⁷⁴ A XVII. századi francia szatíráíró, P. Scarron ilyen természetű írásaira gondolok, melyeket a frankofonok kedveltek, illetve a *Virgilius Éneássára*, „kit Blumauer németre travestált, most magyarosan Szalkay Antal úr által öltöztetett. Bétsben. 1792”.

A MAGYAR REGÉNY FORRÁSAI

AZ ÁTALAKULÓ RÖVID TÖRTÉNET

Bárótzai Sándor: Erköltsi mesék (1775)

Erköltsi mesék,
mellyeket frantziából fordított Bárótzai Sándor magyar nemes testőrző

Altzibiades vagyis a magam

„A természet láttatott a szerentsével öszve eskünni Altzibiades boldogságára. Gazdagság, erkölts, szépség, születés, az ifju elevenségnek virága; mennyi nevezetes minémüség, nevettségessé tenni valakit! Altzibiadesben egynél töb nem tanáltatott, egyedül tsak magáért kívánt szeretettni. A tséltsapságtól fogva egész a mértékletességig mind el hódította volt az Athénás-bélieket;⁷⁵ de ő benne valyon maga volt é az, a mi szerettetett? Ezen kényes gondolataival foglalatoskodott egy reggel, midőn egy gögösnek látogatásáról menne haza felé; ezek a gondolkodásra leg alkalmasabb szempillantások. Ugyan bolond vagyok én, azt mondgya magában, oly Asszonyra vesztegetni szorgalmatos szolgálatomat, mely talám tsak maga kedvéért szeret engemet! De esküszem minden Istenekre, hogy ki fogom tanulni; és ha a szerént tanálom, bátran kereshet Athénási ifiaink között oly sóhajtozot magának, kit helyembe fogadhasson.”

Altzibiades első szerelme, a „gögös”, mindenféle kifogást talál, amiért nem teljesíti a férfi kívánságát.

„Szaván fogta Altzibiades. [...] Igenis jóvá hagyom mivel úgy akarad, hogy csak sziveink edgyesülyenek és ígérem, hogy soha ennél egyebet ez után te tölled nem kívának.”

A lány dicséri szeretője szándékát, de amikor kiderül, hogy komolyan is gondolja, méregbe gurul és kiteszi a szűrét.

Glitzéria csak tizenöt éves, és a fiatalember hiába tesz meg mindent, hogy hálójába kerítse, a lány, bár megvallja, hogy szereti, szüleihez küldi szerelmi szándékával, mert az ő akaratuk ellenére nem lesz az övé. Altzibiades haragosan hagyja faképnél: ez a lány nem őt magát szereti, csak szülei tetszését keresi.

Egy ura elvesztén vígasztalhatatlannak tetsző fiatal özvegy lassanként hajlik arra, hogy Altzibiadessal vígasztalódjon. A férfi boldog vele, de a nő egyre kevésbé hajlandó a férfi kérésének megfelelően kapcsolatukat titokban tartani. Így végül őt is el kell hagyni, hiszen nem magáért, csak meghódítása dicsőségéért szereti.

A Tanács egyik tagjának felesége Sokrates bölcsességét kívánja hallgatni Altzibiades előadásában, és a szerelemről szóló tanítás hatására „elveszti indulatain való hatalmát”. Az emberek pletykálni kezdenek, és a nő szakít, hogy megvédje a maga és férje becsületét.

Ezután ismerkedik meg a „kikapó Erigoné”-val, aki mindenét felajánlja, és semmit sem kér, csak hogy úgy szeresse, ahogy a maga kedve tartja. Úgy érzi: végre megtalálta, akit keresett. Két hónapig élnek a legnagyobb boldogságban. Ekkor eljön az Olimpiai játékok ideje, és

„Erigoné erről a játékról, és a bér el nyeresének ditsőségéről oly elevenséggel beszéllett, hogy szeretőjének reá birta szívét, a pálya futoknak száma között lenni.”

⁷⁵ Athénás: Athén

Eljön a játék napja, gyülekezik a nép.

„...Erigonénak mindenfelé járván a ki mondhatatlan nagy játék piatzon szemei, tsak Altzibiadest keresték. Egyszersmind látta a sorompó előtt meg jelenni a futtatokat, és szeretőjének is szekerét: nemis bátorkodott hinni szemeinek; de tsakhamar egy ifiu, szeb a Szerelemnél, s Márs Istennél tettetesebb, fel ugrik erre a fényes szekérre. Az Altzibiades, ő valósággal az! Szájrol szájra mégyen a név; Erigoné nem hallott maga körül egyebet ezeknél a szoknál: Igenis, Altzibiades, ditsőssége és disze az Athénási ifiuságnak. El halványodott a léány örömeiben. Altzibiades réa tekint oly szemekkel, mintha ugyan tsalhatatlan győzedelmét jövendőlné. Sorban állanak a szekerek, fel nyilik a sorompó, meg szóllalnak a trombiták, a föld dobog a futtatok alatt, és a por fellege el takarja őket. Erigoné nem vehette tovább lélekzetét. Egész lelke szemeiben vagyon, és szemei, szeretőjének szekerét még ezen por özönnek homályjánis keresztül kísérték. A szekerek el széllyednek egymástól, a gyorsobbak elő haladnak, az Altzibiadesé közöttük vagyon. A reszkető Erigoné fogadást téssen, Kastor, Pollux, Herkules és Apollonak: végtére leg elől láttya Altzibiadest másod magával. Ekkor a félelem és reménség függőben tartották szívét. A két szekérnek kerekai láttattanak ugyan azon egy tengejben forgani, és a lovak ugyan azon egy gyeplőtől igazgattatni. Altzibiades kettőzteti he vességét és Erigonénak szive könnyebbedik; futtató társa erőlteti serénységét és az Erigoné szive ismét nehezedik: minden ujítás hirtelen változást okoz nékie. A két szekér el érkezik a célhoz, de a másik meg előzi Altzibiadest egy nyulással. Egyszersmind ezer kiáltás hangoztattya a Sámosbéli Pisikratesnek nevét. Altzibiades meg illetődvén, visszatér szekerén le süttött fővel és logo gyeplőkkel, el kerülván a helyet, a hol Erigoné szégyentől elborittatva bé takarta volt ábrázattyát fátyalával. Azt gondolta, mintha minnyájon a nézők, szemeire akarnák hányni, hogy oly embert szeret kit meg győztenek.”

„Mihelyt Altzibiades szégyen vallása után magába szállatt, ugyan gyenge és haszontalanságon kapo ember vagy te, azt mondgya önnön magának, hogy annyira illetődel! Es miért? Azért, hogy a világon tanáltatik még egy serényeb és szerentséseb ember nálladnál! Jol látom én mi győtör tégedet: magadon kívül lettél volna örömedben, ha Erigoné szemei előtt győzedelmeskedhetél volna, és attol félsz, hogy talám kevesebbé fog tégedet szeretni, minekutánna meg győzettettél. Tarts többet ő rolla: Erigoné nem olyan mint az asszonyok: ő elégnek fogja tartani mutatott tüzedet; a mi pedig illeti rosz kimenetelét futtatásodnak, ő maga fog első lenni, a ki meg pirittya ortzádat, miért hogy oly tsekélységen törődel. Mennyünk bátran látogatására; sőt örvidenem kell ezen a viszontagságon: ez ujjabb próbája szivességének, és a szerelem hizelkedőbb győzedelmet tart számomra, hogy sem lett volna a futtatásban. Telyes ily vigasztalo gondolatokkal, el érkezik Erigonéhoz; a győzedelmesnek szekerét a kapu előtt tanálya.

Menyő ütés gyanánt volt nékie a látás. A szemérem, indulatosság, és kétségben esés borították el szívét. El alélva és reszketve, tántorgo lépései mint egy magoktól Sokrates háza felé fordultanak.”

A bölcs ezután sorra veszi balsikerű szerelmeit, és elmagyarázza, hogy miért nem szereti senki csupán magáért:

„A születés, a szerentse, dicsősség, ifiuság és szépség, mind történet szerint vagynak. Ezek közzül edgyik sem Magad, s mégis ezek mind azok, a mik tégedet kedvessé téssnek. A Magam, mely ezeket a kellemetességeket egyben alkattya, semmi sem egyéb benned, hanem tsak a himre rendeltetett vászon.”

És hogy hogyan legyen a dolog a szerelemmel? Sokrates azt tanácsolja a fiúnak, hogy vegye el a jelöltek közül a legfiatalabbikat, aki szinte gyermek még. Majd elvállik mi lesz belőle:

„Ha a feleséged okos és jámbor életű, boldog ember lesz; ha pedig kikapo és tséltsap, ugy Bölccsé lesz, minden képpen fogsz nyerni benne.”

A két szerentsétlenek

„Kláránsz Márkézné nem sok időtől fogva vont a Cl... klostromban. A kedves tsendesség melyet uralkodni látott benne, még érzékenyebbé s keserűbbé tette fájdmát, melytől emésztődött. Mitsoda szerentsések, azt mondgya magában, ezek az ártatlan galambok, melyek az ég felé sietnek repülésekkel! Az élet olyan nékiek mint a homály nélkül valo nap: a világnak sem gyötrelmét, sem pedig gyönyörüségét nem esméri.

Ezek között az áhítatos léányok között, kiknek boldogságokat irigyelte, egyedül tsak Lutzilia tetszett nékie szomorúnak és lankadtnak. Lutzilia ifiúságának virágában azzal a szépséggel birt, mely az érzékeny szivnek szokott tzimere lenni, de a fájdalom és könnyhullatások el hervasztották volt elevenségét; valamint szintén a naptól el hervadt roza, melynek még el fonnyadtságában is lehet, ki nyílászakori frissességéről itélni. Ugy tettzik, mint ha az érzékeny szivek között valamely néma beszélgetésnek módgya tanáltatnék. A Márkézné meg esmérte ennek a kedves illetödettnak személyében azt, a mit még senki észre nem vett volt benne. Tulajdona a szerentsétleneknek egy mást szálni és szeretni! Hajlandósággal kezdett Lutziliához lenni. A barátság, melyet a világiak alig éreznek, a klostromokban heves indulat szokott lenni. Tsak hamar szorossá lett szövetség; de annak édességét mind két részről alattomban valo keserűség mérgecsitette; gyakorta egész óráig is edgyütt sohajtoztanak, nem merészelvén egymástól gyötrelmeket tudakolni.”

Végül a két nő legyőzi fájdmát, és megosztják egymással titkukat. Előbb Lutzilia számol be szerencsétlenségéről: egy tiszta szívé, származásában is hozzá illő férfi udvarolt neki, és ő viszontszerette. A két család között azonban per folyik, és amikor a lány anyja megtudta, hogy ki udvarol neki, örökre eltöltötte és kolostorba záratta. Már régen felszentelték, de szerelme, mely immár teljesen reménytelen, mégsem enyhül. Nem segíthet rajta, csak a halál; annak közeledte egyetlen reménye.

A Márkézné szánandóbbnak találja a maga sorsát Lutziliáénál. Házasságuk előtt Márkéz Kláránsz a legkedvesebb szerető volt, erkölcsös és kellemes ember. De két esztendei házasság után mind kevésbé érte be a tisztes házasság örömeivel. Barátaival egyre züllöttebb életet élt, amiben felesége nem vett részt. A férfit bosszantotta a nő erkölcsi szilárdsága, ezért előbb egyik birtokára, majd klostomba száműzte. A birtok nevének említésekor Lutzilia felkiált:

„Ah! Asszonyom, mitsoda nevet botsátattál ki szádan! Azt a nevet, melyet férjem viselt, minekelötte Klárántzéi Márkézzá lett volna. – Mit hallok! Oh egek! o igazságos egek! lehetséges-é az, felkiálta Lutzilia, barátnéjának ölében ereszkedvén? – Hát mi lelt? mitsoda felháborodás! mitsoda hirtelen valo változás ez! Lutzilia, tsendesítsd elmédet. – Hogyan! Asszonyom, hát Florival az a hitetlen, az a vétkes, a ki tégedet szerentsétlenné tett, meg gyalázott! – Hát esméredé? – Ő az, Asszonyom, a kit imádtam, a kit öt esztendőtől fogva siratok; ő az, a ki utolsó pihenéseimet el fogadta volna! – Mit beszéllesz? – Ő az, Asszonyom. Ó jaj ! milyetén lett volna sorsom! Ezen szavai után a földre borulva Lutzilia: Oh Istenem, azt mondgya, én Istenem! magad nyujtattad karjaidat utánam.”

Rövidesen kiderül, hogy a férfi szifiliszben haldoklik. Felesége mellette van a halálos ágyánál, majd visszatér barátnőjéhez a zárdába, és rövidesen felszentelteti magát.

A *Lausus* és *Lydia* ókori tárgyú tanmese a szerelemről és az atyai szigor olvadékonyságáról. A *próbára vetett barátság* a *Werther...*-t előlegező történet, de szerencsés befejezéssel.

A *Léonorka* címszereplője egy kis parasztlány, aki a falusi bálon megtetszik Clancé márkinak; néhány hét alatt el is bolondítja, fölviszi Párizsba és a kitarítottjává teszi. A lány apja véletlenül rátalál a lányra és hazaviszi. A márkí nyomozni kezd, közben rádöbben, hogy őszintén szereti Léonorkát, s mikor végre rátalál, feleségül kéri. Az apa, ha nem is igazán jó szívvel, végül is hozzá adja.

A *havasi juhásznében* az akaratlanul szerelmese halálát okozó fiatalasszony a férfi sírjához száműzi magát; de néhány év után lassacskán beleszeret egy másik férfiba, és, bár szörnyű sebbel a szívében, de visszatér az életbe.

Faludi Ferenc: Téli Éjszakák (1776)⁷⁶

Téli Éjszakák,

Vagy-is Azok Unalmit Enyhítő Beszédek. Mellyeket egyben Foglalt
Faludy Ferentz Néhaj-Jesuita Rohontzon, 1776ik Eztendőben.

Első Éjszaka

„Szilágyi egy kastélos úrnak látogatására rándula, hogy nyavalás létében vígasztalná. Reménységén kívül jobbatskán találá. Tüzellője⁷⁷ mellett üldögélvén dohányzott vala: háta megett egy inas könyvet olvasa. Bé köszöntvén a vendég a szokott üdvözlések után le ülének, *Szilágyi* így kezdé: *Hollósi* Uram! (e vala a gazdának a neve) hogy igazán meg vallyam nem jöttem a mint mondják: *tsak pipát gyúítani*; hanem meg unván otthon magamat, egy pár napra szállást kérek. *Hollósi*. Akarom, hogy látogatásával meg betsült az Úr, további itt maradásával pedig vígasztalni fog; azon kívül-is a télnek szinte szívébe vagyunk, nehezen mennek az unalmas órák; mondhatom: hogy álmatlan éjszakáimnak alig várhatom végét. Hozzám ígérte magát Báthori Úr-is, minden szempillantásban várom, többen lészünk azért, és reménylem vígan. Ugy tetszik már-is érkezik. Inas hadd itt a könyvet, gyuíts fáklyát, vezesd fel az Urat.

Báthori. Itt vagyok udvarlására az Úrnak. *Hollósi*. Tegyük le a bundát. *Báthori*. Mint-hogy azt mondják: *Szűr hozz fát, palást rakj-tüzet, bunda nyugodjál*;⁷⁸ szót fogadok: most egyszer valóban tellyes hasznát vettem, nélküle által járt volna a kemény szél. *Szilágyi*. Tsak igazat tart: *A tél tél, de a szél szél*. A szél tsípő mérges fullánkja a télnek. *Báthori*. Ha merem kérdezni, mi szép könyvet forgat az Úr? *Hollósi*. Spanyol az Authora, azt írta homlokára: *Noches de Invierno, az az Téli Éjszakák*. Német nyelvre fordétották, és nyomtatták Norinbergában.”

A német nyelvet, gót betűket nem ismerő vendégek arra kéri házigazdájukat, hogy mesélje el a könyv valamelyik történetét. Hollósi örömmel vállalkozik rá.

„Olaszországban, Ferrára városában udvart tartott *Normandus* azon Tartománynak Hertzege. Két jóra-való fia volt: az öregbiknek neve *Mauritius* az másiknak *Paulus Cassius*. Egyik-is, másik-is a fegyver forgatásban nagyon elő ment, és messze el híresedett. Ez a két testvér igen

⁷⁶ A Magyar Elektronikus Könyvtár állományában *Fortuna szekerén okossan ül* cím alatt Faludi válogatott versei mellett a *Téli éjszakák* teljes szövege is szerepel: <http://mek.oszk.hu/04800/04879>

⁷⁷ kályha

⁷⁸ Ha a szolga fát hozott, s a szolgáló befűtött, le lehet tenni a bundát.

szerette egymást, semmi viszontagság, semmi bal történet fel nem háboríthatta egyikét a másik ellen, mintha a két testet csak egy lélek bírta volna. A Hertzeg Asszony körül sok nemes udvarló Kiss-Asszony tartózkodott. A többi között egy Angelica névű, melly-is megfelelt nevének, mert Angyali hatalmas szépség volt; és sok szemeket vert. Elsőben is meg tetszett *Mauritiusnak*, és viszont ki vallott nagy hajlandósággal volt hozzá Angelica; mind azon által ez a köztök-való alku titok volt az Udvar előtt.”

Így a fiú apja, az öreg herceg sem tud róla, aki pedig szintén szemet vet Angelicára. Tanácsosát, Vintzét bízta meg a kerítéssel, de az inkább a maga nyársát tartaná a tűzbe. A lány kidobja. A vén ravsas új cselt eszel ki: szerelmes levelet ír egy rab nevében, akit erre az alkalomra szabadon enged, és a levéllel Angelicához küldi; rajtuk üt, mintha szerelmi légyottot leplezne le, a rabot lelövi, a lányt tömlőcbe záratja. Hallván az esetet, jelentkezik Angelica két atyjafia, hogy Vintzével bajt vívhassanak a lány iga-zaért, és a herceg rááll. A tanácsos azonban titkon megkéri a herceg másik fiát, hogy vívjon a nevében; a fiú örömmel vállalja a próbát, és a viadalban megöli két ellenfelét. Ekkor új ellenfél bukkan fel: az ismeretlen vitéz az áluhás Mauritius, és hosszú küzdelem végén átszúrja Cassius gégejét. Akkor ismer rá, amikor lebontja róla a sisakot, hogy a fejét levágva felmutathassa; inkognitóját megőrizve lóra pattan, egy erdőben bujdosva zokog, majd hirtelen elhatározással a kikötőbe vágat és elhajózik Neapolis felé. Eközben Ferrarában a feldühödött herceg Vintzét keresi, és szobájában egy oszlophoz kötözve találja, mintha Cassius erőszakkal öltözött volna páncéljába. Az öreg herceg ráadásul másik fiáról sem tud semmit. A hercegasszony harmadnap belehal gyötrelmébe.

Szilágyi, Hollósi és Báthori ehhez hasonló eseteket hoz elő a mitológiából és a históriából, elbeszélgetnek, majd vacsorához látnak.

Második Éjszaka

Másnap a két vendég fenyőmadárra, nyúlra vadászik. Csak vacsora után ülnek össze, hogy meghallgassák a történet végét.

„Ha ki nem kopott elmémből, mint a magyaró tokjából: el beszéllem a többit-is.”

– Igéri Hollósi.

Mauritius a nevét Bernádra változtatja. Hajóját a vihar Konstantinápoly alá sodorja; itt rajtuk üt egy török hajó, és mindnyájukat rabbá teszi. Bernádot a kapitány Szelim szultán fiának, Mustaphának ajándékozza, aki inasnak adja titkos jegyese, Zayda szolgálatára. Egy este a szultán Saraot, esti táncot parancsol számos vendéggel. Piali basa addig súgdos Zayda fülébe, míg a feldühödött Mustapha megüti és fegyvert ránt. A szultán a Hét Toronyba záratja és halálra ítéli fiát, és az alattvalók kérése és Zayda könyörgése ellenére kivégezteti; holott a lány elárulja: gyermeket vár tőle. Bernád megígéri a kétségbeesett Zaydának, hogy ha kikeresztelkedik és a felesége lesz, segít bosszút állni. A lány beleegyezik. Rövidesen halva szüli meg Mustapha gyermekét, és a magzatot pástétomba süttetve küldi a szultánnak, aki éppen hajói élén indulna Ciprusra. Bernád titkon gyújtóbombákat helyez el a hajón; az egész udvarból csak a szultán és Piali basa menekül meg, de a szultán nyolc nap múlva belehal a megrázkódtatásokba.

A szökevények előbb a Fekete-, majd az Adriai-tengeren (!)⁷⁹ hajózva elérik a liburnumi révet. Itt tudja meg Mauritius, hogy anyja meghalt, apja elvette Angelicát, de

„nehezen holt meg egynéhány hetek után”,

⁷⁹ Ehhez még egyszer el kellett volna hajózniuk Konstantinápoly alatt, amit aligha tettek volna szívesen. Valószínűbb, hogy a Fekete-tenger helyett a Márvány-tengeren indultak útnak.

Vintze pedig mindent eladva éppen Liburnumba szökött.

„Mauritius, hogy tovább ne rosszalkodna, és egyszer valamikor meg adná a dé'zmát, agyon lövé, minden kintsét és partékáját magához vévé.”

Ferrarába visszatérve átveszi a hatalmat, a rendek hódolnak; nyolc nap múlva Zayda megkeresztelkedik, és mindjárt össze is házasodik a herceggel; Angelicát is elveszi Urbino herceg.

„És ebben áll Mauritiusnak Historiája. Unalmas lehetett meg halgatása, mert hosszabb volt a Szent-Iván' Énekénél.”

A vendégek megvitatják a hallottakat, történelmi példákat hoznak fel az uralkodó döntése mellett, s végül meghallgatják Hollósi magyarázatát arról, hogy honnan erednek az olyan nagy viharok, mint amely a történetben is szerepelt.

Harmadik Éjszaka

Harmadnap délután új vendég érkezik: Szilágyi felesége, Camilla. Ez az „éjszaka” valójában csak egy délután, mely beszélgetéssel telik; példák hangzanak el a nők férfiakéval azonos értelmessége mellett és ellen. Effélék:

„*Hollósi*. Hallottam oly híret egy olasz-országbeli apátza szűznek, ki talán most-is él; hogy a világ tudományiban, és egyéb szép tanulásokban annyira előre ment, hogy akármely bölts philosophussal fel mert tenni. Ezen okon a tizennegyedik Benedek pápa reá szabadította, hogy férhez mehessen, és osztállossá tehesse maradékát böltsességében, tudni illik tanítván, és tanítatván őket; de maga nem akart reá állani.

Báthori. [...] Dacier Mariával ma is ditsekedik Frantzia ország, ez a tanult Dáma a Creta-béli Dictyst, az az Trójai Veszedelemnek Historiáját maga nyelvére fordította, és a királynak bé-ajánlotta. Nem tsak fordította pedig, hanem jobb rendbe hozta, héjányos heleit meg rakta, sok szépet és tudni-valót adogatván hozzá, kellemetesebbé tette: bötsületet vallott véle. [...]

Hollósi. Én-is adogatok valamit hozzá az Asszonyok bötsületirül, és szép eszekrül. Haidani időkben érdemeseknek találták őket arra, hogy a titkos tanátskozásokban részek, és helyek lenne. *Xerxes* az a hatalmas *Persiai* Király úgy meg betsülte Feleségét; hogy a tanátsba járatta. Ki-is a Kazul-Hertzegek között le üllepedet, és gyakrabban az eő végzésén nyugodott meg a gyülés. [...] *Camilla*. Be szép dolgok ezek; bár most-is ugy volna.

Báthori. Már nints úgy! Az Asszonyok ki tsusztak belőle; meg mondom hogyan, és mikor; leg alább Görög Országban, *Szent Ágoston* Doctor az Isten városárul irott könyvében így beszéli-el a történt dolgot.

Cecrops Király idején *Atina* városában hirtelen egy olay-fa termett ki a földből, és más végén a városnak egy forrás kút ugrott ki. Ez a dupla tsuda hamar fülébe ment *Cecrops*nak. Eszmélkedvén egy darabig, azon nyugodott meg elméje: hogy követeket küldjön *Apollo* Istenhez *Delphus* városába; kik értekeznének tőle mit jelentene ez a ritka történet. Azt hozák vissza feleletül: hogy az olay fa *Minerva* Isten Asszonyt, a forrás-kút pedig a tengernek Istenét *Neptunust* jelentené; és mint hogy most épül a névetlen város, eggyik, vagy másik Istenségre lehet nevezni. *Cecrops* ezt a világos feleletet vévén, öszve győití a város népét és a hozzá-tartozandó szomszédságot-is egyvelesleg a Férfiakat és Asszonyokat; akkori rendtartás szerint. Eleikbe adá; hogy rajtok állana, mellik Istenségnek nevét visellye ennek utána a város, *Minervának-e*, vagy *Neptunusnak*. Válasszanak azért szabad akarattal a kettő között eggyet.

A Férfiak egykül egykül *Neptunust Saturnus* fiát választották; az Asszonyok egykül egykül *Minervát Jupiter* leányát. Minthogy pedig egy Asszonnyal több volt a tanátsban a Férfiaknál; ők nyerték meg a pört; és a helységnek *Atina* az az Asszony lett a neve. Erre igen fel háborodott *Neptunus*, öszve szaporítá a vizeit, és addig öntögette a várost; hogy tsak nem el merülne. Nagy ijedésben, búban, gondban valának a helységnek lakosi; nem tudták mire vélni, se a veszedelmet el távoztatni. Utóllýára az eöregék azt gondolták, és elő találták, hogy azért bünteti-meg eöket *Neptunus* a tengernek Istene; mert *Minervát* tsak Isten Asszonyt ültették eleibe. Tehát nagy ajándékokkal, áldozatokkal mentek képéhez, arra kérlelvén; hogy fordítaná-el tőlök ostorát. Erre *Neptunus* meg kegyelmezett; vissza rántá habjait; de egygyetem-ben meg parantsolá: hogy az Asszonyokra három büntetés szálljon. *Elseö* az: hogy ennek-utánna ne légyen se szavok, se helyek a tanátsban. *Második*: hogy a gyermekek ne annyok, hanem attyok nevét visellyék. *Harmadik*: hogy jövendöben az Asszonyok görögül ne Atinának, hanem másként neveztesse-nek.

Camilla. Mellyik uyából szopta-ki az Úr ezt a gyalázó mesét? *Báthori*. Mondám *Szent Ágoston* beszéli. [...] De nem tsak a Görögöknél, hanem a fellyebb említett más nemes orszá-gokban-is ki fogytak már a törvényes házakbul, és nem tudok oly országot, mely meg kínálná mostanság az Asszonyokat, a tanátskozó Férfiak-Gyülésében a székkal. [...] Azt mondják, hogy azon időben az igaz együgyűség mellet maradván, személy válogatás nélkül, úgy vették fel a dolgot, a mint kellett; és helyessen okoskodtak; most sok felé el osztván eszeket, haboznak, az emberi tekéntettől el ragadtatván nem bírnak magokkal; félre beszélle-nek. Nem eszek, hanem kedvek szerint szóllanak a dologhoz; erőn erővel vitattyák a mit nem kellene, és hogy elő kellyenek vélekedésekkel, ravaszkodnak; álhatatlanok végezésekben, gyarlók-is. Azt-is mondják: Nem állja meg a szerdek⁸⁰ a nyársat, az Asszony a titkot.”

Negyedik Éjszaka.

Valójában még aznap, vacsora után *Camilla* asszonyra kerül a mesemondás sora.

Görögország erőszakos királya, *Niceforus*, erővel elfoglalja a szomszédos Bolgárországot; *Dardanus*, a békés természetű, öreg király lányával, *Serafinával* csak a pusztá életét mentheti. De, lévén varázsló, az *Adriai-tengerben* szigetet, azon sárkány-örizte palotát varázsol maguknak. Közben *Niceforus* gondoskodik utódlásáról és meghal. Idősebb fia, aki elesett a hatalomtól, panaszra indul a császárhoz, de *Dardanus* hajós képében szigetére viszi, ott a fiú beleszeret *Serafinába*, és feleségül veszi. Öccse, a görög és bolgár király, a császár lányát kéri meg, és hozzá is adják. Amikor hazafelé hajózik vele, viharba kerülnek, és a szél *Dardanus* szigetéhez sodorja őket. Az öreg megjelenik előttük, és közeli halálukat jósolja. Röviddel azután, hogy hazaérnek, csakugyan nehéz halállal hal meg az ifjú pár. A király nélkül maradt Görög- és Bolgár-ország keresi királyát: a görögök az idősebb herceget, *Valentiánust*, a bolgárok *Dardanus*t. Ahogy követeik rájuk találnek, és hajójukra veszik őket, a sziget sárkányostul eltűnik. *Dardanus* visszatér, de trónját átadja vejének, aki rövidesen Görögországnak is trónjára ül; maga pedig visszahúzódva éli le hátralévő életét.

Ezután a vendégek sárkányokról, csudás tengeri lényekről, tündérmesékről és ördögösségekről beszélgetnek lefekvésig.

Ötödik Éjtszaka

Előbb az eltávozott *Camilla* asszony levelét olvassák, melyben a női bölcsesség további példáit sorolja. *Báthoritól* igen magvas választ kap, mely szerint

⁸⁰ szerdek (szérdék): aludttej. „Jelentése alapján talán a szláv syr-, ser- tőhöz lenne kapcsolható, amelynek származékai a különböző nyelvekben »túró, savó« jelentésben ismertek.” (Hadrovis László: *Hátrahagyott szó-fejtések*, Magyar Nyelvőr, 1998/3. 270-276.) A magyar szűr, ill. szer szavakból való eredeztetése valószínűtlen.

„...a félül nevezett személyek amit tudtak, mind a férfiaktól tanúlták, és azért miénk a betsület”.

Azután ismét Hollósi mond el könyvéből egy történetet.

Lecchus lengyel⁸¹ király megházasítaná fiát, Kazimirt. A fiú elmondja, hogy van már választottja: képen látta Justiniánus macedon király lányát, Irénét, és beleszeretett. Lecchus követeket küld Pelába, lánykérőbe, de a király durván elutasítja őket. Kazimir képét titkon átadják a lánynak. Lecchusnak hadba kell vonulnia a támadó németek ellen. Kazimir titokban Macedoniába utazik, találkozik Irénével, és a lány bevallja, hogy amint megkapta képét, beleszeretett. Másnap megszöknek. Hajójukat vihar rongálja meg. Kikötnek egy szigeten, s míg Irene egy forrásnál pihen, rablók ütnek rajtuk, elfoglalták a hajót, és mindannyiukat a valonai bej fogságába viszik. Kazimir Liceus lengyel kalmárnak mondja magát. A bej személyes szolgálatára fogja. Mind ebből Irene csak azt látja, hogy a hajó távolodik, és ő egyedül marad a lakatlan erdőben. Előbb zokog, majd átkozódik, végül elhatározza, hogy megkeresi Kazimirt. Ezidőtájt a macedon király fiával vadászik, és a fiút lerántja lováról egy nőstény oroszlán. Kísérete megfutamodik. A dühöngő király mindenkit a keresésére küld. Ekkor egy öregember áll elé, és elmondja: a királynak bűnhődnie kell sok gonoszságáért; nevét, rangját letéve kell megkeresnie fiát és lányát, míg ő, az öreg ölti magára a király arcát és alakját, és uralkodik helyette. A király magába roskad, számot vet életével. Eközben Irene pásztorokkal találkozik: az egykori lengyel király az, aki Sylvia lányával menekülni kényszerült, és most juhokat legeltet Árkádiában. Irene Thirsis néven mutatkozik be, és elszegődik pásztorlegénynek. Sokat van együtt Sylviával, és ezt rossz néven veszi a szintén ide került Felisenus, a macedon herceg, aki az oroszlán elől halászokhoz menekült, és most szintén itt pásztorkodik. Lecchus úgy dönt, hogy két hét múlva vívjanak parittyapárbajt a lány kezéért. Eközben Justiniánust is elfogják a valonai kalózok, és a bej megteszi főlovásznak a méltóságteljes öregot. Itt egymásra ismernek a Liceus néven élő Kazimirral. A fiú elmondja tervét: a bej lánya, Fatima, szereti őt; ráveszi, hogy szöktesse meg őket, és otthon várjon üzenetükre. Úgy is lesz. Kikötnek Arcádiában, itt Kazimir levágja a hajósait, majd a sziget belsejébe mennek, ahol éppen párbajra készülnek a felek. Ezt az utolsó pillanatban sikerül megakadályozni, és megtörténik a nagy egymásra ismerés. Megérkezik a garabonciás öreg is, mindenkinek visszaadja az országát, és a szerelmes párok összeházasodnak, majd hazatérnek.

A mese után a három barát a hajózásról, a tengeri és szárazföldi rablókról mondja el gondolatait.

Hatodik Éjszaka

Ezúttal Báthori mond el egy történetet, mely alig ötven esztendeje valóságosan meggesett.

Erwill helységbe való Arnet György nevű molnár egy fiatal egyházi személlyel találkozott az utcán, akiben fiára vélt ráismerni, és mert az tagadta, fogságba vettette. Valójában Karger János az abbé, aki pappá szentelése után Bécsből hazafelé tartott, Belgiumba, szegény anyja látására. A molnár fia pedig szerzetesnek állt a Benedek rendbe, majd sokfelé utazott anélkül, hogy arról hírt adott volna, s csak soká tért vissza klostromába. Apja kerestette, és többen az abbé személyében ráismerni véltek. A molnár is ezért utazott Salsigba. Az abbé nem ismeri fel, megesküszik, hogy sohasem látta, és passzusával igazolja magát, majd írásba adja, hogy nem az ő fia. De a molnár

⁸¹ Természetesen sem itt, sem a kor egyéb kalandos történeteiben nincs jelentősége annak, hogy a szerző szeszélye a világ mely részét jelöli meg meséje helyszínéként. Szicília, Macedonia, Lengyelország, vagy éppen Izland – nemhogy történelmük és társadalmuk, de még földrajzi adottságaik tekintetében sem különböznek sem egymástól, sem Tündérországtól vagy Bergengóciától.

követi, másnap is botrányt csap; előkeríti a fiú diákkori szeretőjét, az is bizonygatja, hogy az abbéval nem azonos. De a molnár nem nyugszik, katonákkal fogatja le, elszedeti minden iratát, tömlőcbe zárátja, elhozza feleségét, aki szintén ráismer, egyházi előjáróit, akik előbb ráismernek, majd belátják, hogy tévednek, de addigra a molnár már nem hallgat rájuk. Számos külső jegyet találnak azonosnak – sebhelyet, viselkedésbeli külsőségeket –, a különbözőségek felett átsiklanak. Többen figyelmeztetik a molnárt: az abbé hosszú ideje nap mint nap tart misét, míg a molnár fia még nincs felszentelve. Ha tehát bebizonyosodik, hogy az abbé a molnár fia, a fejével játszik. A nép is hetet-havat összehord, gyanúsítják rablással, gyilkossággal, másnap mást gondolnak; ahogy az lenni szokott. De a legnagyobb baj az, hogy az abbé leveleire édesanyjától nem érkezik válasz. Közben a cellában az éhezéstől és a hidegtől tagjai megdagadnak, testét sebek lepik el. Végre két testvére tudomást szerez szorult helyzetéről, több azonos természetű és ruhájú ember közül azonosítják, személyazonosságát igazolják, s így a treviri fő tiszt kimondja és írásba adja a Sententiát: az abbé nem a molnár fia, hanem Karger János, vétlen, szabadon bocsátandó.

Hetedik Éjszaka

Másnap este Báthori folytatja az abbé és a molnár esetét.

Az abbé néhány napot együtt tölt fivéreivel, igyekszik kigyógyulni sebeiből, majd pert indít a molnár ellen; de az nem hajlandó megjelenni, mondván, hogy az ő ügyeiben a treviri Curia nem illetékes, csak a moguntiai. Minthogy az abbét csakugyan átvitték Oberlohnsteinből Koblenzbe, a treviri curia területére, a kártérítés a treviri curiát terheli. Az abbé a belgiumi felséges gubernátornétól⁸² szerez pénzt és ajánlólevelet, majd folytatja a pört. Eközben elterjedt a hír, hogy mert az abbét nem a hazájában szentelték fel, jogtalanul misézett, és egyéb gázságok is kiderültek róla, amiért a Moguntiai elector elítélte és felakasztatta. Erre a hírre az abbé húga halálos nyavalyatörős rohamot kap, édesanyja pedig néhány napra rá szintén meghal. Az abbé elkeseredetten készül tovább pörére, s 16 pontos panaszt ad be a molnár ellen. A molnár újabb formai kifogásokat talál, felesége pedig könyörög az abbénak, hogy ne pörösködjék édes szüleivel, s végül elkeseredésében, hogy ilyen gonosz fiút szült, megbetegszik és meghal. Férje eltemeti, és újult erővel fog a pörhöz. Mindent tagad. Soha nem nevezte a fiának az abbét, ellenkezőleg, az tévesztette meg őt... és így tovább. Eközben megérkezik a molnár valódi fia engedély nélküli, két évig tartó körutazásából, de az apja látni sem akarja. Apátjának bocsánatát kéri, és levelekkel bizonyítja, hogy az utazás mind neki, mind rendjének hasznot és dicsőséget hozott. Így bocsánatot nyer. A pör eközben folyik tovább. A molnár húzza az időt, igyekszik megutáltatni az abbét a comissárius urakkal. Végre megszületik a döntés: az abbénak mindenben igaza van, de a molnár minden törekvése szeretetből eredt, ezért az abbé tekintse az esetet balszerencsének, a költségből pedig mindenki fizesse meg a magáét. Az abbé persze nem nyugszik bele, föllebbez a moguntiai érseki udvari törvényszékhez. Ott végre neki adnak igazat, kötelezik a molnárt a kártérítésre. A molnár bömböl: egyik törvényszék nyakon csapja a másikat! A gaz pap egy pénzt sem kap tőle! Ő is fellebbez! Végül mégiscsak be kell látnia, hogy az abbé ember a gáton. Peren kívüli megegyezést ajánl, ügyvédek megegyeznek, így ér véget a pör, mely folyt 1726-tól 1730-ig, s Báthori uram – mint mondja – maga fordította a Luxemburgi Frantzia Exemplárból.

Nagy álmélkodással fogadják a barátok az esetet, sorolják a történelemből az összetévesztésből következő galibákat. Hollósi azonban ebből is arra következtet, hogy az asszonyokra veszélyesebb az ilyesmi:

⁸² gubernátor: kormányzó

„Amit egyszer gyenge elméjek fel kap, avval úgy öszve kaptsolódik agyvelejek, hogy nem tudnak ki tisztulni belőle.”

Lám: itt is a molnárné és az abbé anyja és húga: három asszony esett halálos lankadásba, *bádjadásba*.

Nyoltzadik Éjszaka

Ezen az éjszakán Hollósi egy 1725-ből való levelet olvas fel, melyet Párizsból írt valaki a barátjának. Röviden:

„Páris városa a lovak pokla, [...] a dámák paraditsoma, a férfiak purgatóriuma.”

A levél személyes megfigyelések, megjegyzések sorozata. Mikor végeznek az olvasással, Hollósi földrajzi és egyéb közhasznú ismeretekkel traktálja barátait. Ezzel szakad vége a téli éjszakáknak.

NÉHÁNY REGÉNYFORDÍTÁS AZ ELSŐK KÖZÜL

Haller László: Telemakus bujdosásának története (1755)

Telemakus bujdosásának története,
mellyeket frantzia nyelven írt Fenelóni Saligniák Ferencz
Kameraki érsek. Magyarra fordított Hallerkői üdvözült
Méltóságos Gróff Úr Haller László Tekéntetes Nemes
Máramaros Vár-megyének Fő-Ispánnya. Most pedig Magyar
Hazánk Fő, közép és alacson Rendeinek öröme, kedves, és
bölc mulatságára, dicséretes költségével ki-nyomtatott
Méltóságos, és Fő Tisztelendő Gróff Úr Szalai
Barkóczi Ferencz egri Püspök Ő Exczellenciája.

Telemakusnak az Ulisses fiának bujdosásai
Mellyet frantzia nyelven írt Feneloni Salignák Ferentz, kameráki érsek.
Magyarra fordított Néhai Med. Doctor
Zoltán Josef 1753-dik Esztendőben.

Telemaknak, az Ulisses fiának csodálatos története
(ford. Domokos Lajos)

Ulisses fia, Telemakus (Telemak) és az őt Mentor (a trójai háború idején Ulisses házáról gondoskodó barát) képében kísérő és védő Minerva istenasszony hajótörést szenved Calipso szigetén. A nimfa siratja elvesztett Ulissesét, de most fia képében reméli visszakapni, ezért vendégül látja a szerencsétlenül jártakat; elmondja nekik a hajós kalandjait, melyek szerinte halálával végződtek, és Telemakust is kifaggatja. A fiú elevenen festi le, hogyan estek fogságba Sziciliában, ahonnan csak Mentor jóslata – miszerint hatalmas barbár sereg készül a város ellen – mentette meg őket. Tovább utaztak, de egyiptomi hajók ütöttek rajtuk, és nemcsak rabszolgának adták el őket, hanem el is kellett válniuk: Mentort a szerecsenek országába vitték. Telemakus pásztorok közé került, és amikor sikerült megölnie egy oroszslánt, mely a nyájra támadt, a király elhatározta, hogy felszabadítja és hazaküldi. Erre azonban nem került sor: Sesostri meghalt, fia, Bocchoris pedig egy toronybörtönbe záratta az ifjút. Ez a király rövid idő alatt a legtöbb alattvalóját maga ellen fordította, majd felkelés áldozata lett. Telemakus tornyából végignézte a döntő csatát, megcsodálta a zsarnok hősiességét.

(Zoltán József fordítása:)

„Látám én a Királyt, a ki biztatja vala az övéit a maga példájával. Ollyannak tetszék mint Mars Isten; a vérnek patakjai folynak vala ő körülötte; az ő szekerének kerekei fekete vastag és habos vérrel mind befestetének, alig mehetnek vala a holt és el-tapottatott testeknek rakásán.

Ez ifjú, testes, erejében levő, kevély és vakmerő királynak szemeiből a dühösség és a magát el-szánás néz vala ki. Ollyan vala mint-egy szép ló, a melynek kemény a szája: az ő bátorsága vakszerentse próbálásra ösztönzé ötet, a böltsesség pedig nem igazgatja vala az ő erejét. Nem tudá se meg-jobbitani hibáit, se mértékletesen parantsolni, sem eleve el-látni a gonoszt, a melly ötet fenyegette, se tsendesen bánni a néppel, a mellyre néki leg-nagyobb szüksége vala. E pedig nem attól esék, mintha néki jó elméje nem lett volna; az ő esze fel-érte az ő bátorságát: hanem, a bal szerentsétől soha se tanított volt. Az ő tanítói a hizelkedés által mérget adtanak volt az ő jó természetinek.”

(Haller László fordítása:)

„Azért-is erejétül, és mosolygó szerencsáját meg-részegetvén azt gondolta, hogy heves kívánságának mindenkinek engedelmeskedni kellett; és leg-kissebb ellenkezés fel-gerjesztette haragját; akkor félre tévén az értelem tanácsát magán kívül ragadtatott. Fel-fuvalkodott kevélysége fene-vaddá változtatta. El-hatta egy szempillantásban természet szerént-való jósága, és okossága. A leg-hívebb szolgálai kénytelenítették tőle el-szaladni; és egyedül azokat kedvelte, kik hizelkedtek kívánságának. Ekképen oktanul mindenkor azt választotta, a mi tulajdon javával ellenkezett; és bolond maga viselésével minden becsület szerető emberekkel magát meg-úttaltatta.

Sokáig óltalmazta bátor merészsége feles ellenségétül, de végre ugyan csak el-nyomattatott. Egy Fenicziusnak⁸³ nyilával melybe lövettetvén lovainak gyeplőjét kezeiből ki-ejté, és szekerebül azok lábok alá borúla. Kinek egy Cziprusi Vitéz fejét vévén hajánál fogva az egész győzedelmes hadi seregeknek, a diadalom jelenségére fel-mutatta.”

(Domokos Lajos fordítása:)

„Soha mig élek el nem felejttem, hogy ezt a főt láttam melly úszott a vérben, be húnyt és el aludt szemekkel; azt az elsárgúlt és elrútult ábrázatot, azt a félig ki nyílt száját, melly mintha ugyan az elkezdett szókat akarta volna végezni, azt a kevély és fenyegető tekintetet, melyet még a halál sem törölhetett el. Egész életemben festve lessz ez szemem előtt, és ha valaha az Istenek uralkodásra juttatnak, nem felejttem el ez után a gyászos példa után, hogy a Király nem méltó arra hogy parancsoljon, és nem szerencsés az ő hatalmasságában, hanem csak akkor, mikor azt az okosságnak alája veti. Ó micsoda boldogtalanság egy olyan embernek, a ki arra rendeltetett, hogy a közönséges⁸⁴ bódogságot megszerezze, hogy ő nem egyébért ura ennyi embernek, hanem hogy azokat bódogtalanokká tegye.”

Az új király visszaadta Telemakus szabadságát, így tovább utazhatott Föníciába. Ott újabb veszély fogadta: Pigmalion király beteges rettegése az idegenektől. Különös módon az uralkodó alantas természetű szeretője tette lehetővé, hogy megmeneküljön: egy erotikus közeledését elutasító fiatal embert öletett meg helyette. Telemakus innen Ciprusra utazott; a részegen pánikba esett tiszték helyett maga parancsolt az evezősöknek a viharba került hajón. Ciprus azonban elpuhult embereivel és buja kultuszával nem vívta ki rokonszenvét, és ezzel magára haragította Vénuszt; ezért kell majd az erősen az istennő hatalma alatt álló tengeren annyit bolyongania. Itt hozta össze ismét a véletlen Mentorról, akit gazdája felszabadított. Együtt érkeztek Krétára, ahol nagy tömeg vitatta Idomeneus király tettét: fogadalmat tett, hogy Trójától hazaérve az első embert feláldozza, és ez az ember a saját fia volt. Fogadalmához híven végzett gyermekével, de nem maradt tovább országában: emberei megakadályozták az öngyilkosságban, így tehát új hazát foglalni indult. Népe szokás szerint, testi és szellemi vetélkedéssel, melyben mindenki köteles részt venni, új királyt választott, és a versenyt Telemakus nyerte meg, de ő elutasította a koronát, mert őt Ithaka várja. Mentor tanácsára Aristodemust választották meg, azt az embert, aki a legkevésbé akarta a hatalmat. Az új király hajót adott vendégeinek, hogy Ithakába jussanak, de a sértett Vénusz szavára Neptunus vihart támasztott, hajójuk összetört, így kerültek végül Calipso szigetére.

Calipso és nimfái gyönyörűséggel hallgatták a történetet, és a Vénus által középük csempészett Ámor is megteszi, ami tőle telik: többen szerelmesek lesznek, Calipso például Telemakusba. Mentor belátja, hogy cselekednie kell: a tengerbe hajítja védencét, és maga is utána ugrik. „A szerelemtől magátul jobban kell félni, mint minden

⁸³ feniczius – föníciai

⁸⁴ közönséges – általános

hajótöréstül!” – kiált fel Telemakus tempózás közben, és érzi, hogy a nimfa varázsa egyre gyengül, ahogy közelednek a közelben veszteglő hajó felé.

A hajó főníciai, kapitánya arról számol be, hogy a gonosz királyi szajha előbb Pigmalion egyik fiát ölette meg, összeesküvés vádjával, majd a másikat küldette messze földre, és úgy rendezte, hogy hajója elsüllyedjen. Aztán annak reményében, hogy szeretőjét ültetheti a trónra, a királyt is megmérgezte. Csalódnia kellett: bírái elé kellett állnia, és a megölnék hitt Beleázár királyfi is előkerült, hogy apja trónjába üljön. Astarbé nem várta meg, hogy halálra ítéljék. Maga is mérget ivott.

(Zoltán József fordítása.)

„A dühösség és a kegyetlenség mint-egy le-festve valának az ő halálozó ábrázatján. Nem látszék többé semmi maradvánnya ama szépségnek, a melly annyi embereknek bódogtalan-ságokat tselekedte. Minden ő kellemetességei el-töröltetének; az ő meghomályosodott szemei forognak vala az ő fejében, és iszonyuán tekintgetének. Egy vonagló mozgás billegteté az ő ajakait, és az ő száját irtóztató nagyon el-tátotta vala. Az ő félre vonult és el-fordult egész ábrázatja fertelmes állásokat csinált vala; egy halovány sárgaság, és egy halálos hideg el-foglalá az ő egész testét. Néha úgy tetszék, mintha eszmélődnék, de e nem egyébre való lön, hanem hogy bögni kezdene. Végezetre meg-hala, irtózással és el-ijedéssel teli hagyván mind azokat a kik ötét látták.”

Míg utasok és hajósok efféle történetekkel, majd hősi énekekkel és lantjátékukkal mulattatják egymást, Vénusz követeli az istenektől, hogy bűnhődjön meg kedves Trójája feldúlójának fia, aki az ő kultuszát is megveti, és legyőzte a szerelmet. Jupiter nem engedi, hogy bántódása essék Telemakusnak, de a kormányos szemét megza-varja, hogy hajójuk messze elkerülje Ithatkát. Az elkeseredett ifjút mosolyogva vigasz-talja Mentor: Jupiter teszi próbára, de nem akarja a vesztét. Hajójuk Salentumban vet horgonyt, abban a városban, melyet a fia megölése miatt elűzött krétai király alapított.

Idomeneus örömmel fogadja barátja, Ulisses fiát, áldozópapja pedig megdöb-benve közli, hogy az áldozatok belső részei arról beszélnek: rettentő veszedelem fenyegeti a várost, amit két jövevény fordít győzelemre. A király elmondja Mentornak: amikor megtelepedtek, a tájat vademberek lakták, gyümölcsöt és vadhúst ettek, de amikor őket meglátták, az erdőbe húzódtak. Csak annyit kértek, hogy az erdőt hagyják meg nekik, de a krétai katonák hajtóvadászatot indítottak ellenük, és ezt akkor is foly-tatták, amikor Idomeneus megígérte a békét. Most aztán szomszédaik és szövetsége-seik segítségével, nagy erővel készülnek Idomeneus ellen. Mentor szigorúan megrója a királyt, mert ahelyett, hogy népének és szomszédainak a békét és a munkás jólétet igyekezett volna megteremteni, hiúságára hallgatott: fatornyokat állíttatott a hegyek hágóira, és városában építtetett fölöslegesen díszes középületeket és palotákat, míg a mezők parlagon állnak. Maga kovácsolt szövetséget maga ellen.

Mentor kézbeveszi a város „külgöyeit”, a legjobbkor: az erősített hágókat meg-kerülve hatalmas sereg érkezik a város alá, vezérei között olyan hősökkel, mint Nesztor, Philoktésész, vagy a spártai Falansz. Mentor maga vállal garanciát a békéért és a „vademberek” követelésének megtartásáért; majd a seregek, immár Idomeneus csapatával (melynek Telemakus is tagja) tovább indulnak, hogy a zsarnok hódító, a Oaunisok királya, Adrastes hatalmát megtörjék.

Mentor a városban marad, hogy segítsen Idomeneusnak a békés élet megszervezésében. Felméri a lakosság lélekszámát, foglalkozási összetételét, kifaggatja a hajósokat az üzleti lehetőségekről; vámmentessé teszi a kereskedelmet, jutalmazza azokat, akik új területeket vonnak hatókörükbe; szigorúan szabályozza a pénzforgal-mat, a befektetési kockázat mértékét, a társulásokat; a luxuscikkek készítőit és árusait a parlag földek megművelésére küldi. Minden család lélekszámával arányosan földet kap, és a gyerekeknek tanulniuk kell:

(Haller fordítása:)

„Oskolák állíttassanak, melyekben Istenek félelmére, hazájok szeretetére, törvények tiszteltire a tisztességnek, a gyönyörűségeknek, sőt életek felett-való becsülésére, gyengeségekben taníttassanak.”

Protesilast és Tomocratest, Idomeneus két hízelgő tanácsadóját, akik már régen az orránál fogva vezetik, most száműzik, és az ő általuk eltávolított bölcs és egyenes szavú Filoclest hívják vissza a helyükre. Elhatározzák, hogy sohasem kezdeményeznek háborút, de a fiatalokat előbb testgyakorlással készítik fel az esetleg szükséges honvédelemre, majd szövetségeseik oldalán szereztetnek velük harctéri tapasztalatokat.

Míg a városban ezek történnek, Telemakusra nehéz feladat vár: el kell fogadtatnia magát sokat tapasztalt, nagyhírű vezértársaival, és ez nem megy mindig kardcsörtetés nélkül; de amikor fő gúnyolóján, a spártai Falantuson rajtaüt Adrastes, öccsét is megöli, és seregét csak Telemakus gyors segítsége és a kitörő vihar menti meg a teljes megsemmisüléstől, ő és vezértársai is úrrá lesznek hiúságukon. Az ifjú megrendülve járja végig a sebesültek sátrait, átkozza az állatnál is alávalóbb embert, amiért saját fajtáját pusztítja.

Az ellenség visszavonulását kihasználva Telemakus alászáll az alvilágba, hogy ott keresse apját, ha meghalt már. Találkozik az örökké szenvedő bűnös uralkodókkal, és csodálkozik az emberek ostobaságán, akik királyok akarnak lenni: egész életük hányattatások közepette folyik, és haláluk után a pokol rettenetes gyötrelmeire számíthatnak. Végre Arcesiustól, az eliziumi mezők boldogságában élő egykori dédapjától megtudja, hogy nem csak apja, de nagyapja is él még, és rövidesen találkozhatnak. Nyugodt lélekkel tér vissza a táborba. Elutasít minden alantas hadicselt, mert ezek megrontanák győzelmüket. Tiszta küzdelemben legyőzik az ellenség seregét, és Telemakus megöli Adrastest. A nép cseppet sem bánja zsarnoka vesztét, örül a köztisztletben álló, közülük választott új királynak. Ezután mindenki békében hazatér.

Telemakus elbámul a salentumi változásokon: mindenütt megművelt földeket lát, mintha kertekben járna, a városban pedig kevesebb a pompa, csak a fontos mesterségeket űzik. Mentor kifejti, hogy két fő hiba lehet a birodalom kormányzásában: az igazságtalan túlhatalom, és az erkölcsöket veszélyeztető pompa.

(Haller fordítása:)

„Valamint a Királyokat a rend-felett-való hatalom; úgy az egész népet meg-vesztegeti a pompa, és czifrázkodás. Ezt ugyan azzal mentegetik, hogy a szegények szolgálattal a gazdagok költségéből élelmeket kereshetnek; mintha nem lehetne a szegényeknek tápláltságokat hasznosabban szerzeni, ha a gyönyörűségek mesterséges találmányaival nem hódítanak a pénzesebbeket, hanem fáradságokat a mezei munkára fordítanak. Ekképen szokják-meg egész nemzetségek a hijába-valókat az emberi életnek el-kerülhetetlen istápjának tartani. [...] Kicsoda orvosolhattya-meg ezeket? Az egész nemzetnek új természetet, és szokásokat kell fel-venni; és más törvényeket kell szabni. Ezekre pedig kinek vagyon egyébnek tehetsége, hanem a minden dolgokat által-értő Királynak, a ki a pompás vesztegetést kedvellőket mértékletes példájával meg-szegényítse, az okosabbakat bátorítsa, kik örvendezni fognak, ha takarékoságok a Királyi tekintetnek tiszteletivel meg-erősíttetik.”

Telemakus elismerően állapítja meg: Idomeneus többet végzett, mint ő, akit csak gyászos és gyűlöletes hadiszerencse kísért. Mentor elégedetten hallgatja tanítványa bölcsességét, de meg is nyugtatja: Solentum csak árnyéka annak, amivé ő teszi majd Ithakát. Telemakus bevallja, hogy csak egy dolog hátráltatja a hazaindulásban, ugyanis beleszeretett Idomeneus lányába. Mentor figyelmezteti, hogy éppen ezért kell minél hamarabb hazajutniuk Ithakába, hogy azután apja beleegyezésével, méltó módon kérhesse meg Antiopé kezét.

Idomeneus hiába marasztalja vendégeit, Telemakus és Mentor hajóra száll, és már csak egyszer állnak meg Ithakáig, de ez nem az istenek próbatétele: a megfelelő szélre várva vetnek horgonyt egy szigetnél, egy főníciai gálya mellett, melynek utasát hajóstársai Cleonemesnek nevezik. Az ismeretlen meglehetősen durván utasítja el Telemakus közeledését, ő mégis könnyes szemmel néz utána, amikor vitorlát bont a főníciai hajó. Az ő hajójuk legénysége addigra szanaszét fekszik, álomba merülve, és Mentor is leveti öregember-külsejét, hogy egyszer Minervaként is megmutatkozzék Telemakus előtt, istennői hatalmasságában. Megígéri, hogy ha személyében nem is, bölcsességében kitart védence mellett. Aztán az égbe emelkedik, és Telemakus siet felébreszteni hajósait, hogy a főníciai hajó nyomába eredjenek, melynek utasában most már felismeri sosem látott édesapját.

Mészáros Ignác: Kartigám (1772)

Buda Várának Vissza-Vételekor
A Keresztények Fogságába Esett Egy
Kartigám névű Török Kis-Asszonyinak
Ritka, és emlékezetes Történeti,

Mellyeket némelly különös fel-jegyzésekből Magyar nyelvbe
foglalta. Bodó-Bári, és Nagy-Lútséi Mészáros Ignátz.

(részlet az *Elöl-Járó beszédből*):

„...Kartigámnak mind a két szerentsén meg-fordúlt emlékezetes történetét magyar nyelvbe foglalnám. Mellyen Nemzetemnek mulatságos hasznára annyival-is nagyobb bátorsággal munkálkodtam, hogy e jelen-lévő História sem botránkozásra vezérlő beszédeket, sem, mint némellyeknek szép színekkel fel-ruházott írásiban lappangani szokott, valami alattomban való mérget nem foglal magában.”

Andró gróf Brandenburgban élő francia főúr és katona Buda ostromakor egy ágyúgolyótól megsebesül, s le kell tennie tisztségét. Visszatér Párizsba, és magával visz egy franciául valamelyest beszélő török lányt, hogy felesége szolgálója legyen. Kartigám a keresztségben a Kristina nevet kapja. A lány hálás a grófnak és feleségének, Lorindó márkgrófnénak, de Katénó márkgrófné iránta megnyilvánuló rokonszenve és női praktikák folytán rövidesen megszabadul alávetett helyzetéből, és nincs egyéb dolga, mint a törökök életéről mesélni. Új „gazdájától” a hintó használatára is engedélyt kap, s egy sétakocsizás közben az utcán megpillantja Akmet bátyját, aki őt keresni érkezett Párizsba. Némi felismerési huzavona után egymás nyakába borulnak. A találkozás arra is jó alkalom, hogy Kristina megkapja örökölt kincseit: aranyakat, gyémántokat, gyöngyöt; és hogy Akmetet hozzásegítsék vágyához: a keresztséghez. Ezután Kristina Katénó márkgrófné társaságában Versailles-ba utazik, és a híres parkban sétálva találkozik a királlyal.

„...A szép nyári üdőnek kedveltető vidámsága olly gyenge szellőskével mértékli vala a napnak sütését, hogy annak kedvéért éppen azon órában az akkor Uralkodó, Nagy Nevezetű 14dik Lajos Király-is bé sétált légyen a Kertbe egy Fő-Udvari, és belső titkos Tanácsosával és egynéhány késérő Udvari Nemesivel; Történt azonban, hogy melly felé véletlenül vette sétálását, útjában egy ékesen bé-árnyékozott lúgosnak a végén szembe találkozott a Márkgrófnéval, és Kristinával, holott ezek némelly különös mesterségű faragott Képeknek állásit nézegették, és tsudálták.”

A király érdeklődését felkelti a különös török szépség, és megkéri: mesélje el élettörténetét.

„Felséges király, így kezdé illendő engedelmisséggel mérsékelt beszédjét ez a szép leányzó, úgy tetszett a Mennyei hatalomnak, hogy én valamely Akmet nevű bátyámmal Natóliai Beglerbég Ibrahim nevezetű Atyámtól nemzettem, és Smirna Városában e Világra születtem, édes Atyánk olly nagy Atyai szeretettel viseltetett hozzánk, hogy sohol vigasztalását nem találta, ha bennünket környüle, vagy előtte nem láthatott: Történt a közben, hogy a Nagy Szultán parantsolatjából Magyar Országba menni rendeltetett, ottan tudniillik a Keresztények ellen Kardjának élet forgatni; az Anyánktól már annak előtte meg-fosztattunk, az Atyánk pediglen más Embereknek kezekre bennünket bizni nem akarván, hogy szüntelenül Atyai szemei előtt lennénk, el-tekéllette magában, bennünket a Táborban-is magával hordozni. [...] Alig jövénk Magyar-Országba, Akmet Bátyám egy szerentsétlen hartzolásban talám három Esztendők előtt a Magyaroktól el-fogattatott, tovább egy egész esztendővel lévén fogságban és tölem el-távozva, miglen más, szerentséesebb hartzoló alkalmatossággal maga magát ki-szabadította, és hozzám s az Atyámhoz a táborba vissza jött. Minthogy pediglen a Keresztények részéről naponkint ütközetre célozó környül állásokra nézve az Atyánk a táboránál lévő maradásunkat sem tartotta igen bátorságosnak lenni, el-végezte magában, az ő ítélete szerént győzhetetlennek tartatott Buda Várába, az akkori Abda Rohaman Fő Parantsolónak óltalma, és gond-viselése alá bennünket küldeni; nem sokára azonban ezen erős, és nevezetes helyet-is a Keresztények meg-szállották, és minek utánna nagy erőszakos ostrommal meg-vették volna, illy bóldogtalan sorsban kinek kinek a bosszútól gözölgő kardjok által kellett el-esni, valaki tsak első haragjoknak, és meg-elégedett mérgeknek eleibe került, vagy győzedelmes fegyvereknek ellent-állani mérészelt; Akmet Bátyám életben maradt még-is, mert szerentséjére egy Keresztény rabnak ruhájába öltözött, és a győzedelmesek közzé keverődött, melly móddal nem tsak a Várból ki-menekedhetet, de a tellyes szabadságba-is juthatott; én hogy eféle veszedelmekben halálot el-kerülném, egy setét pintzébe bújék, honnan mindazonáltal mind a nehéz éhség, mind még egyéb szenvedhetetlenségek kényszerítettek másod napon a Világosságra kijönnem. Alig jöttem a nap világra, azonnal egynéhány Keresztény Katonáktól környül-vétem, és mint rab az Előjárójokhoz, ezeres Kapitány Gróf Andró Urhoz vezettem. Ezen könyörületes szivű Ur, ki éppen akkor ágyúgolyóbis által öszve-zúzatott jobb kárjának a sebét Orvosával kötöztette, Kegyes szemekkel nézván reám, elsőben el-beszéltette velem, ki volnék: azután avval biztatott, hogy mind életemet meg-tartja, mind a táplálásomat is meg-adja, ha a Grófnéjának mint szolgáló leány szolgálni akarok; szeretvén ifjú életemet, másképen pediglen magamon segíteni nem tudván, alázatos hálá-adással ragaszkodtam illy kegyességű ígéretéhez, mellyet most annyival kevesebbé bánom, mivel az által nem tsak Párizsba jöttem, és Kereszténnyé lettem, de mint hogy Andró Grófné üdö közben e jelen lévő Katénó Márk-Grófnénak örökösen által botsátot, olly jó gondviselés alatt lenni tapasztalom magamat, hogy azért végső pihenésemig el-tekélt köteles hiva vagyok és maradok.”

A király tetszését felettébb megnyeri a történet; s egy gyémántgyűrű kíséretében Kristinát megteszi grófnőnek – Lorindó grófné későbbi epés megjegyzése szerint nem minden hátsó szándék nélkül. Kristina „elhül ennek értésén”, és megkéri Katénó márkgrófnét: már másnap térjenek vissza Párizsba.

„Az alatt még-is úgy vala a véletlen történeteknek el-támaszthatatlan folyásában, hogy Kristinának szerelem szerentséjére Verszáliában az első kő tétettetett, és leg ottan szépségével szivének az utánn következő meg-vivására néki okot adni kellett, mert akkorban a Frantzia Udvarnál mulatozó Tuszánói⁸⁵ Hertzeg olly közel talált vala Kristinának szemeibe tekinteni, hogy szive azokból ki-löveltt szikráktól meg-gyulasztatott, és tellyes lángra gyuladott...”

⁸⁵ Toscana-i

A herceg Lorindó grófné szerelmét is felgyújtja, igaz, akaratlanul. Ő már csak Kristinára gondol, mielőbb követné Párizsba. A márkgrófné észreveszi a kedélyváltozást, és igyekszik megtudni az okát. Meghívja a herceget egy kártyapartira, és eközben különös dolog történik:

„... midőn a Hertzeg a Márk Grófné mellett az ablaknál ül vala, történtt, hogy a szoba menyézetjéről egy rettenetes pók éppen a Hertzegnek ábrázatjára szállott. Ezen otsmány bogarat pedig, melytől a Hertzeg természete szerént annyira irtózt, hogy majd nevezni sem halhatta, alig szemlélte-meg, már mint fél holt el-halványodván, el-ájultt, s le-iszamodot⁸⁶.”

A grófné magánál tartja a gyengélkedő fiatalembert, aki beszámol főbiájáról, majd él az invitálással: lepihen, elalszik, és álmában kifecsegi titkát, szerelmét Kristina iránt. Amikor felébred, a grófné igyekszik elcsavarni a fejét, de a herceg megundorodik felkínálkozásától, faképnél hagyja, és Párizsba utazik. Rövidesen felkeresi a márkgrófnét és szerelmét, ám a török lány kétségek közt vergődik: rangját alacsonynak látja ahhoz, hogy a herceg felesége legyen, erénye azonban életénél is drágább. Ugyanakkor szereti a férfit, és szívesen hallgatja:

„Kristinának igen tetszetek [...] sopánkodási a Hertzegnek, és igen kedvesen hallotta, hogy annyi hatalmat vett a szivén; szerette volna a végett, hogyha még több panaszkodásokat vehetet volna-ki belőle.”

A herceg bált rendez, vadásznak öltözve táncol a párjául sorsolt Oianával (nem más, mint Kristina), majd egy postalegénynek öltözött ismeretlen levelet ad át neki. A levélbe foglalt vers Lorindó grófné szerelmi vallomása, Kristina becsméréssel fűszerezve. A herceg felháborodva dobja a párkányra az írást, Kristina azonban elcseni és elolvassa. Főként azon keseredik el, hogy a levélíró sejteti: nem ingyen kapott grófi címet a királytól. A herceg másnap felkeresi, elmondja pók-főbiáját és az abból kerekedett bonyodalmakat, majd megerősíti szerelmét.

„Kristina a Hertzegnek illy nyomosan ki-nyilatkoztatott szerelme által lágy indulatjában olly zúrzavarba hozattatott, hogy tétozázó, és szemérmes gondolatiban le-szegezett szemekkel mint egy érzékenytelen ült a helyén, egy szót nem szólhatván. A Hertzeg ez alkalmatosságot förtélyára⁸⁷ kívánván fordítani, és gondolván, hogy a bátrokat segíti elő a szerentse, bátor-kodot közelebb ereszkedni, és Kedvesét kezének gyenge meg-szorításával fel-ébreszteni. Mellyre Kristina fel-vetvén szemeit, megindultt ábrázattal, vakmerő Hertzeg! kiáltot reá, ki bátorítja Hertzegségedet, hogy engemet illethe? Angyalom! váloszolá a Hertzeg, nem állot hatalmomban, el-múlatnom ezen alkalmatosságot: a szeretet, a szépsége, és kellemetességei azok a vezérek, mellyek azon bátorságra vezérlettek. És ezen tettemet ne nevezze Szépséges Grófném vakmerőségnek, hanem inkább pártomra ki-nyilatkoztatandó szivének el-jegyzése által vigasztalódjon-meg azzal a szabadsággal, hogy ez után mint örökös sajátomat meg-is ölelhessem.

Efféle érzékenységes szókkal Kristina újra meg-illettettétvén, végtére mélységes fohász-kodással imígy fakadt-ki: Oh Hertzeg! minő állapotba téssen engemet szegény Asszonyállatot!”

Rövidesen újabb bonyodalom támad: gróf Venezini forgolódik Kristina körül. A herceg féltékenyen kéri a lányt: legyen a felesége, vagy örökre elhagyja Párizst. Kristina magához hívja a válaszáért, majd a parkba megy, és írótablájára versben írja meg

⁸⁶ lecsúszott

⁸⁷ itt előnyére

érzelmeit. Az időközben a helyszínre osonó herceg egy bokor mögül kilesi a lányt, és amikor sétál egyet, előbb elolvassa a verset, majd ő is hasonlót ír alá. A visszatérő Kristina megrémül, de a jelenet afféle érzelmes pásztor-idillbe fordul, melynek végén kicserélik gyűrűjüket és arckép-miniatűrjüket. A herceg ezután hazamegy, Kristina azonban egyedül akar maradni érzéseivel. Alighogy egyedül marad, egy katona veri fel a kertészt: Kristina azonnal menjen haza, mert Katénó márkgrófnét guta ütötte, halálán van. A lány hintóba száll, de nem jut messzire: álarcos legények állítják meg, a kocsist egy fához kötik, majd egyikük a bakra ül, másikuk a kocsiba, és elhajtanak.

A' Második rész

„Melly igen meg-ijedet volt elébb a Grófné a Márk-grófnénak meg-értett veszedelmes nyavalóján, annyival nagyobb rémülésbe eset akkor, mikor annyi esméretlen emberektől az útját latrok módjára meg-állatni, magát el-ragadtatni, és a kotsisát meg-kötöztetni látta. Az ijedség, és kétség, melyek az asszonyi sziveket hamarább meg-szokták környékezni, olly szorongatásokra hozták a szivét, hogy egy ájulásból a másikba lankadozván, elébb észre nem vette, hogy valaki mellette ülne, hanem midőn már alkalmas utat hátra hagytak; akkor látta először, hogy egy férjfiú ülne mellette, egy kézzel a dereka körül által-kaptsolva tartván őtet. Oh Egek! és Egek lakósi! így kiáltott fel annak látására a félelmes Grófné, oh mi történik én vélem! ki vagyon mellettem! és hol vagyok, 's hová vitettetem én szerentsetlen! melyekre engesztelő szózáttal így felelt az, a ki a Grófné mellett ült: Nem tagadom, Szépséges Grófné! nagyot hibáztam, és szörnyű dolgot követtem-el, hogy azon szín alatt, mintha a Katénó Márk-Grófné halálos voltában hívatta volna, drága személyét hozzám kerítettem; olly bizodalomban élek azonba, hogy e bátor tselekedetemet meg-fogja engedni, ha meg-vallom, hogy a Tuszánói Hertzeg miátt másképp nehezen tehettem volna reménységet személyének birtokára, ha e jelen lévő móddal vigasztalásomat keresni nem igyekeztem volna: Másokat másra, engemet erre vitt a határozhatatlan szeretet, engeszteltessék-meg, és botsássa-meg buzgó bátorságomat, mellyel ha megbántottam, légyen bizonyos, hogy illy sérelmes botlásomat véghez vitt házasságunk után tekéletes szivellésemnek örvendetes jegyeivel helyre hozni szüntelen szorgalmatoskodni fogok.”

Az emberrabló Venezini gróf előbb azt hazudja, hogy Katénó márkgrófné jóvá-hagyásával egy kastélyba igyekeznek, ahol nászuk végbemehet, de valójában meg sem áll Massiliáig⁸⁸, hogy ott tengerre szállván Szicíliába vigye „ragadmányát”. Az ország elhagyása a terv része volt: jószágait még előtte pénzzé tette, és részben egy messinai pénzváltóhoz szóló levélre váltotta. A gróf Kristinát férfi ruhába öltözni és magát Bojárdó bárónak nevezni kényszeríti, majd hajóra szállnak. A gálya az erős szélben Mallorca közelébe sodródik, itt tör rá a vihar.

„Előbb hogy sem a hajós Kapitány e jelen lévő veszedelmet meg-jövendölte, látszatott a tenger mint-egy meg-tsendesedni, távúlról pedig egyszer s mind, mint ama vastag füst, egy olly rettentő fekete felhő tornyozni, a melly rövid üdő alatt az egész eget bé-buritotta, nem másként, mintha az akkori dél tájban a setét éjtszaka szakadott volna-bé, melly félelmetes látomány leg-többeket a hajóban iszonyúképen meg-rémítette.

A Gróf Venezininek felette vert a szive, semmi jó következtetést nem nézvén-ki a veszélyes fergetegből, ő örömet minden nála lévő pénzét érte adta volna, ha tsak akár melly partra ki-szállhatott volna, de nem léve mód benne, a veszedelem előttök buborékozott már, hát vagy vakra meg-kellett azt állni, a mennyire lehetet, kinszerítve is bátorította ugyan magát, azon lévén, miként a belső rettegését külső képen takarja, biztatván a Kristina Grófnét, hogy ne félne, ne jajgatna, ki mindennek Ura, az a közelítő Egi-háborúnak hatalmazója leszen, és

⁸⁸ Marseille

meg-fogja a szélnek mértékletlenségét, és a tengernek kegyetlenségét tsillapítani, és változtatni. De! midőn ezeket szólotta, egyszer s mind mintha minden szelek ellenek keltek volna, irtóztató sűgás, és zűgás támadot, a habok mint a hegyek emelkedtek, és minden felől a hajóhoz tsapdoztak: az Ég, mely a setétsége miatt a fekete posztóhoz hasonlítot, szűntelenűl nyiladozot, egy villámlás után a másikat, mint ama tűzes kigyókat szűrván, meg-nem szűnt egy tsattanása, már mással sokkal harsagóbbal zendűlt-meg, és valahány szűrnyebb dűrgéseket, annyi látamos menykű ütéseket tette, a melyekre mind annyiszor a mélységes tengernek feneke meg-rezzent, és a hajóban az emberek meg-siketűltek. A szél ezek között mind nagyobb nagyobb iszonyatossággal sivűltgetvén, egyszerre olly erűvel lűvellet reájok, hogy egy taszításra az árbotzfát kettű tűrte, és a hajó fűdelén által a tengerbe vetette, elszaggatván a vitorla kűteleket mint a leg-vékonyabb tűrna-szálokat, a vas-matskákat pediglen ki-rángatván a kűtéseikbűl, és veszendűkkű tévén: a hajó úgy annyira őszve rontatott, hogy a hajós Kapitány, látván a lehetetlenséget emberi segítséggel a veszedelembűl ki-menekedhetni, intette mindnyájokat, hogy ki ki véle egyűtt az egy mindenható Teremtűjének hívja kűnyűrűletességét, és a szem-látomi halálra magát készítse.

Elűbb, hogysen várták, olly szűrnyű habok kűzzű vetemedtek, melyek a hajót ki-mondhatatlan erűszakkal majd fel tsak nem az Egekig, majd alá az őrvényeknek mély fenekűig hanták, vetettűk, úgy látszatván szűnetlen mintha minden szempillántásban ezeknek a nyilásiban el-temettetűnének: a fel-fuvalkodű habok mindazáltal fel-taszitották ismét a hajójokat, nem maskép, mint a kűnyű laptát, ide 's oda, fel és alá hagyigálván.

Ki ki látván itt, hogy semmi emberi segedelemre számot nem tarthatnak, kűnyvezű szemekkel kezdetek egy mástűl búcsűt venni, tűredelmességűt tenni, és magokat az Isten irgalmasságába ajánlani.”

Venezini is halálát érzi kűzeledni. Megtűrtűn kűri Kristinát: bocsásson meg neki. A lány elűbb szabad folyást enged indulatainak, de végűl keresztűnyhez méltűan megbocsát.

„Alig mondotta-ki ezeket a Grűfnű, egyszer s mind, mintha az egész Ég le-akart volna szakadni, a kűt felű nyilt felhűkbűl rettenetes tsattanással villámlű tűzes mennykű tsapot reájok, mely a hajójokat számtalan helyeken által meg által lyuggatván, fel-gyűjtotta, a szél pediglen leg-ott a tengerbűl kitsűggű sziklához olly szűrnyűséggel sújtotta, hogy tűbb mint száz darabokra tűredezett.”

Kristinát a hullám a sziklára veti, a tűbbiek a tengerbe vesznek. Írűtáblájára megírja sűr-versét, egy kű alá rejti, és várja a halált, azonban egy algűri kalűzhajó legénysége meglátja és fogolyként a fedélzetre viszik. Egy balsikerű csata után a kapitány a még mindig álruhás „Bojárdű bárű”-t átadja Ibrahim algűriai szultánnak, aki rokonszenvesnek találja, és megteszi kertészek és lánya lanttanárának, de a mohamedán vallás felvételére nem tudja rávenni. Kristina bonyolult szerelmi mese elűadásával igyekszik csírájában elfűjtani Abdellában az írűnta éledezű szerelmi érdeklűdést.

Ekűzben Sándor (a tuszánűi herceg) hosszú kutatás után nyomára bukkán; talál egy szemtanűt, aki látta az elrabolt grűfnű kocsiját, de ez a nyom hamisnak bizonyul. A tanű azonban éppen őt keresi: apja halálhűrét hozza, és a rendek űzenetét, hogy térjen haza és vegye át az uralmat. A vívűdű herceg egy olasz ékszerészűnél megpillantja Venezini cipűcsatját, mely jószágai gyors kiárusításakor kerűlt hozzá. Ezen a nyomon elindulva a herceg a marsziliái kikűtűbe jut.

Az algűri janicsár aga rossz szemmel nézi a pasa lánya és a gyaúr rab kapcsolatát. A szultán maga akar meggyűzűdűni a dologrűl: elrejtűzik lánya szobájában, és saját szeművel láthatja, hogy az éjszakába nyűlű lantűrán lánya hiába játssza a csábítűt. A pletyka azonban nem csitul, míg a kűvetkezű feljelentűknek a szultán mérgeben maga hasítja kettű „élete gombját”. Abdella azonban most már szűkűni akar: egy keresztűny rab segítségével felszereltet egy hajűt, és Kristinával nekivág a tengernek.

A tuszánói herceg is hajóra száll, mert jóstehetségű lovása szerint Kristina él „és a mélységes vizek közepén szemébe akad”. Úticélja Venezini nyomán: Szicília. Útitársa is akad: gróf Vervetill, aki keresi a herceg társaságát, és elújságolja, hogy Lorindó márkgrófné férfiruhában kutat utána. Messzinába érve a francia (aki persze azonos a márkgrófnéval) megfaragtatja Kristina sírkövét, és felállíttatja a tengerbe vesztettek emlékhelyén. A herceg összeomlik, zsebkésével maga is verset farag a márványba, majd ismét hajóra száll. Az erős szélben éppen annak a hajónak a közelébe sodródnak, melyen a szökött lányok utaznak. Megtörténik a találkozás, és ezt Vervetill (az álruhás Lorindó márkgrófné) ünnepi ebéddel akarja megünnepelni. Ekkor próbálja megölni Kristinát, de a poharakat elcserélik, a mérget maga issza ki.

„Illy képen vége szakadt a Lorindó Márk Grófnénak illetlen szerelmének a nélkül, hogy irigységes bosszúját ki-tölthette volna; de nem tsuda, hogy fel-tett tzéljában meg-tsalattatott, mert egy részről illy törvénytelen dologban a mennyei segedelmet nem várhatta, más részről pedig tekéltetlen szándékát fontolatlanul rendelte, hogy Kristina Grófnét a Hertzeg mellől gyilkosképen akarta el-választani: Példája ez a Világnak, melly hibákat követhet-el egy bogár után indúlt, erköltsökből kiköltözködött hívságos Asszonyi állatnak mértékletlen, és esztelen szerelme, ha nem a betsületre vezérő elméjének, és jó sűgárlásoknak intését, hanem tsupán az ő helytelen, és szemérem ellen törő kívánságinak, és érzékenységinak ösztönét követi, mellyek valamint mindenkor veszedelmesek, úgy közönségesen gyalázatos véget szereznek.”

A herceg és Kristina szárazföldön folytatják hazaútjukat, ám ez sem veszélytelen. Valli ligeténél útonállóba botlanak, és míg a herceg az egyik bandát megfutamítja, a másik orvul egy barlangba hurcolja Kristinát és Abdellát. Sándor megtalálja a rejtekhelyet, és az utolsó szálig levágja a rablókat.⁸⁹ További utaztukban Velence új veszélyt rejt: Hermene, a szép kurtizán beleszeret a hercegbe, útonállókat bérel fel, hogy színből megtámadják, és egy másik férfit, aki színből a védelmére kel és a hölgy házába menekíti; ott aztán felemelkedik a falikárpit, és mögötte Hermene tűnik elő, ágyban fekve, lenge öltözékben. A herceg kénytelen szélütést színlelni, és hazakísértetni magát. Amikor a hölgy rájön a csalásra, bérgyilkosokkal próbálja megöletni, de tévedésből mást szúrnak le. Ezután a pár végre megérkezik Tuszánóba, a herceg leteszi uralkodói esküjét, kimentti magát anyja házasságszerző terveinek hálójából, Abdellát megkeresztelik és férjhez adják. Ekkor tűnik fel egy ősz ember, aki Kartigám után nyomoz, mert egy hajós elvitte hozzá azt az írotáblát, melyet Kristina hajótörésekor a sziklán hagyott. Bemutatkozik: ő Ibrahim beglerbég, natóliai basa, akit Kristina az apjának hitt. Most elmondja, hogy Újvár ostromakor U*** úr halálos sebet kapott, s terhes feleségét, G***-t rabként ő vitte új állomáshelyére, Natóliába, ott szülte meg két gyermekét: Akmetet és Kristinát, de maga belehalt a szülésbe. Ezzel az utolsó akadály is elhárul: Kristináról kiderül, hogy előkelő keresztény szülők gyermeke. Másnap meg is tartják az esküvőt, „az összegyűlt sok népek számlálhatatlan temérdeksége” előtt és a szomszédos Merignano hercegi családja jelenlétében, mindenkinek tetszésére és örömére.

⁸⁹ Szerencsére a barlangban nincsenek pókok.

Zalányi Péter: Belisarius (1773)

Bélisárius,
Melly A Frantzia nyelv mívelésére rendeltetett Társaság
egyik tagja Marmontel Uram által, azon Nyelven ki-adatott.
Mostan pedig Magyarra fordította
Z. P. Kolosvarott 1773 (Zalányi Péter)

Belisarius,
Melly A Frantzia nyelv mívelésére rendeltetett Académiának
egyik Tagja Marmontel Uram által ugyan azon nyelven
ki-adatott, az után pedig Magyarra fordítottatott
Baro Vargyasi Leg-Ifjabb Dániel István által.
Kolosvárott, 1776.

A Bizánci Birodalom az 560-as években, az öreg Justinianus⁹⁰ uralma alatt sokat veszített régi fényéből. Sok kisebb-nagyobb tartománya elszakadt, és a kedvetlen császár jobban örült a pénzen vett, mint a fegyverrel kivívott békének. Seregének katonái szétzüllöttek, a tisztek vadászatokkal emlékeztették magukat a fegyverforgatásra.

(Zalányi Péter fordítása:)

„Történt pedig, hogy egy estve midőn a vadászat után, az éféle Tisztek közül némellyek Trátziának⁹¹ egy kastélyában együtt vatsorálnak, bé-jelenttették ő nékiek, hogy egy gyermek által vezetett vak öregember szállást kérne tőlök. Az Ifjúság igen szánakozó szokott lenni, bé-hivatták az Öregembert, késő ősszel esett ez a dolog, és mivel a hideg által járta vala, a tűz mellé le-ülteték.

Azonban a vatsorát folytatják, elméjük fel-indúl; az Országnak böl dogtalanságáról kezdenek beszélni. Tágas mező nyitott nékiek itten a vizsgálódásra, és a maga sorsával meg-nem elégedő kevélység tellyes szabadságot ada nékiek a beszédre. Mindenik a maga jeles tselekedeteit nagyozta, s hát még mit nem vitt volna véghez, ha az ő sok szolgálatjáról, s vitézségeiről el-nem felejtkeztek volna. A Birodalomnak minden nyomorúsága, ha nékiek hiszünk, abból eredett, hogy olyan embereket nem tudtak fel-venni, a millyenek ők vóltanak. A világot így igazgatták ital közben, és minden pohár bornak elköszönése, az ő ítéleteket bizonyosabbnak mütatta s böltességeket tsalhatatlanabbá tette.

A tűz helyen ülő vén-ember ezeket halgatta, és szánakozva *nevetgette*. Mellyet egy közüllök észre vévén monda nékie: Barátom, te tréfának vélled-é a mi beszédünket? Tréfának! nem felel az Öreg, hanem inkább haszontalanságnak.”

Bosszúságukra és csodálkozásukra az öreg kifejti: aki életét a hazának áldozta, ne elégedetlenkedjen; bízza a maga megítélését azokra, akiknek ez a dolguk, akkor is, ha azok néha tévednek. Végül felfedi kilétét a kíváncsiskodóknak: ő Belizarius⁹², az

⁹⁰ Justinianus, I. (482-565), 527-565-ben Bizánc császára. Uralma kezdetén megdöntötte a keleti gót államot, visszahódította Itáliát, és a vandál állam megdöntésével Észak-Afrikát. Az antik világ szellemi emlékeinek felszámolására törekedve bezáratta az athéni iskolát, az antik filozófiai hagyomány őrzőjét. *Corpus iuris civilis* címmel adta ki törvénygyűjteményét, mely a római jog legjelentősebb összefoglalása. Fél évvel élte túl Belizárt, teljes káoszt hagyva maga után.

⁹¹ Trátzia – Thrákia, a Fekete-tenger, az Égei-tenger és az Al-Duna által határolt terület.

⁹² Belisar v. Belisarius (505-565), germán (?) származású bizánci hadvezér; számos haditette közül kiemelkedik a perzsák elleni hadjárat, melynek fővezére volt (529-530). 532-ben lázadó népétől mentette meg császárárt.

egykor hatalmas hadvezér. A katonák között mulat a császár fia és leendő utóda, Tiberius⁹³ is, és elfogódottan kiált fel: ezt az embert kellett öregségére vásra veretni, megvakíttatni! Belizárus leinti: ő egész életét hazájának szánta, nem tett a szemével sem kivételt.

Másnap az öreg folytatja útját, Tiberius pedig apjához siet és beszámol az esetről. Az öreg császár, aki udvaroncai és felesége, Teodora⁹⁴ biztatására vakíttatta meg az összeesküvéssel vádolt hadvezért (így téve alkalmatlanná, hogy a zendülők élére álljon), mélyen megrendül Belizarius kikezddhetetlen hűségén, és arra kéri fiát, hogy tegye lehetővé kettejük találkozását, úgy, hogy a császár inkognitóban maradjon. Tiberius Belisarius házához vágat, ott várja az öreg hazaérkezését.

Belisarius hazaútja során Gelimer egykori vandál király házában száll meg, aki parasztként él, mióta megfosztották hatalmától, de csak tisztelettel említi emberséges legyőzőjét, és amikor megtudja, hogy vendége azonos az egykori vezérrel, felkiált: most érti meg, mekkora boldogság, hogy csendben saját kertjét művelheti. Másnap bolgárok⁹⁵ fogják el a vakot, de nem bántják, sőt vezérük akár a főhatalmat is megosztaná vele, még ebben a nyomorult állapotában is, csak legyen tanácsadója a Bizánc elleni harcban. Belisarius büszkén utasítja vissza nemcsak az ajánlatot, de az attól független ajándékokat is; csak annyit kér, hogy engedjék vissza az országútra, ahol elfogták.

Sajnos a vezért honfitársai korántsem szeretik és tisztelik annyira, mint ellenségei. Amikor vásra verve hurcolták el mint pártütőt, Antónia, a felesége és Eudoksia, a lánya könyörgésére Theodora hűvösen azt felelte: ha a vezér ártatlan, nincs okuk a félelemre, ha pedig bűnös, tudja a módját, hogy hogyan kell a császárnál kegyelemért könyörögni. Egy óra múltán mégis parancsot kaptak: takarodjanak a városból. Azóta egy évnél is több telt el, anélkül, hogy hírt kaptak volna.

Tiberius előbb ér a vidéki, romos udvarházba, mint a házigazda; így ő viszi az örömhírt, hogy Belisarius él és szabad. Ahhoz azonban nincs ereje, hogy a teljes igazságot elmondja. Amikor Antonia nyomorultul, megvakítva látja viszont férjét, sikoltozva nevezi őt bűnösnek, amiért a kegyetlenségnek ezt a birodalmát ennyi ideig fennmaradni segítette. A súlyos beteg asszony belehal a megrázkódtatásba. Utolsó szavai lányának szólnak: – Halj meg! Ebben az életben az istenteleneké és a gonosztevőké a boldogság és a szerencse.

Tiberius osztozik a család fájdalmában, a vezér megkedveli, és máskor is szívesen látja. A herceg engedélyt kér, hogy apját is elhozza, és Belisarius örömmel hívja meg azt a jeles férfit, aki ilyen derék fiút nevelt. Tiberius társaságában, inkognitóban érkezik a császár megvádolt alattvalójához; megrendülten lép az omladozó tornácra:

(Vargyasi Dániel István fordítása:)

„Bánatjában fel-kiálta, és Tiberiusra támaszkodván kezeivel szemeit bé-takará, méltatlannak ítélvén magát a világosságnak látására, a mellyet Belisarius nem láthat.”

(Ugyanaz Zalányi Pétertől:)

„Nagy meg-sivalkodással Tiberiusra borúla, szemeit kezeivel befedezve, nem ítélte méltónak magát, hogy látná a napot mellyet Bélisárus nem nézhet vala.”

548-ban maga kérte visszahívását. 558-ban, a bolgár (avar) támadás idején a menekülő falusiakat szervezte sereggé, és győzött. Egész életében udvari intrikák ellen kellett védekeznie; utoljára 562-ben fosztotta meg a császár rangjától és vagyonától, és csak röviddel halála előtt szolgáltattott neki elégtételt.

⁹³ Tiberius valójában csak 578-82-ben volt Bizánc császára. Justinianust II. Justinianus követte, aki 565-578-ban uralkodott.

⁹⁴ Theodora – (500k.-547), színésznő, táncosnő, prostituált; szeretője, majd felesége Justinianusnak (522-től), akire nagy hatással volt uralkodása eredményesebb periódusában. A regény történéseinek idején már rég halott.

⁹⁵ Bolgárok, trákok, illírek bolyonganak tanácstalanul Marmontel történeteiben, maguk sem tudván, kicsodák. Az író egyszerűen külföldit ért alattuk.

A vezér azzal hozza zavarba a császárt, hogy fiát „jó születésű”-nek mondja, de mindjárt hozzá is teszi: nem igazolható nemességre, hanem a tiszta kezű, tisztaságú rokonságra gondol. A „virtus”, az erény mibenlétét taglalva kifejti, hogy a bátorság a közkatonák erénye; a vezérnek rendíthetetlen bizalmúnak kell lennie. Saját sorsa, balszerencséje sem ejtheti kétségbe. Ő például elveszthette volna szeme világát a harcmezőn, vagy akár egy porszemtől is. Megnyomorodásának körülményei most sokakat felháborítanak, de ez is elmúlik; később életének ez az epizódja csak egy részlete lesz annak a képnek, mely jórészt diadalait, dicsőségének évtizedeit ábrázolja.

A császárt lenyűgözi Belisarius bölcsessége és emberi nagysága. Ettől kezdve minden estéjét nála tölti, mindig más, az államigazgatás, a hatalom, a politika tárgykörébe tartozó kérdésekről folytatott eszmecserevel. Első nap az egyszemélyi uralom a tárgykör. A hadvezér szkeptikusan nyilatkozik a testületi döntésekről, szerinte a sokakra bízott döntéskor a hibalehetőség is sokszorozódik. Nehezebb kérdés, hogy az uralkodó hogyan viselheti el a hatalom roppant terhét. Erre is gondolni kell, ha életét megítéljük. Utódának arra kell törekednie, hogy erkölcsösen éljen, ahelyett, hogy elődjét igyekezne felelősségre vonni a megtett rosszért és az elmulasztott jóért.

Másnap az uralkodó „virtusát” (erényességét) taglalják. A virtust valójában nem önmagáért, hanem a belőle fakadó haszonért tartjuk tiszteletben. A fiatal fejedelmek arra vágnak, hogy szabadok, gazdagok és hatalmasak legyenek, népük szót fogadjon, kortársaik becsüljék, az utókor tisztelje őket. Mindezt a virtus útján a legkönnyebb elérni, hiszen szabadságuk záloga a mindenki által betartott törvény, nagyságuk pedig az igazságon alapul.

Az igazságos uralkodónak arra is gondolnia kell, hogy a kegyek osztásakor ne a hízélgést, hanem az érdemet jutalmazza. Sokszor sorshúzással is méltóbb kezekbe kerülhetnének a tisztségek, mint ha az uralkodó osztja szét kegyencei között. A fejedelem könnyen téved. *„Justinianus, az ő vénségében példa lehet, monda a Császár: mert ő kegyetlenül meg-tsalatott. Ki tudhatja nállamnál jobban, monda Belisarius.”* (Vargyasi ford.) A birodalmak is öregsznek – veti közbe Tiberius; a vezér azonban nem hisz ebben.

Justinianus birodalmának alapjai hibásak, pedig azokat még Constantinus⁹⁶ rakta le – rosszul. A fővárost olyan helyre telepítette, ahol sem természetes védelme (mint Rómának az Alpok, a tengerek, a fél ország), sem menekülési tere nincs, és ahol hiányzott a hazaépítés közös élménye: Bizánc körül dalmátok, trákok, illírek élnek, akiknek sem egymással, sem a birodalommal nincsenek közös érdekeik. Hiába hozatta ide a római hősök szobraikat, idegen hely ez Scipionak, Catonak.

A birodalom építése azzal kezdődik, hogy a fejedelem nem keres magának külön hasznot, hiszen minden az övé.

(Vargyasi fordítása:)

„Leg-elsőbben arra kell gondjában lenni, hogy a Népek mivel használhasson, és a Nép-is őtől mit várhasson. Csak ennek az egynek ki-tanulása, monda Tiberius, véghetetlen munkát kíván. Könnyű ez, felele a Héros, mert egynek szükségei mindenkinek szüksége, és mindenik közülünk magán tapasztalhatja, hogy mi legyen hasznok az egész Nemzetnek. Példának-okáért, ha te szántó-vető ember vólnál, kérdé az Ijútól, mit kívánnál egy jó Fejedelemtől? Azt, úgy-mond, hogy bátorságban birhatnám munkámnak gyümölcset, hogy Feleségemmel és gyermekeimmel együtt abból élhetnék, le-fizetvén arról az adót; hogy a tsalárdság, és ragadozás ellen örökségemet őltalmazza; engemet pedig s familiámat bosszúval illetetni, erőszakoson el-nyomattatni ne engedjen. [...] Hát a Fejedelem, monda a Héros, mit kívánhat alatta-valóitól? Engedelmisséget, adót, és hatalmának s Törvényeinek őltalmazására meg kívántató erőt. [...] Hát a Nép közül mi egyiknek másokban való kötelessége? Hogy egy-más között

⁹⁶ Constantinus, I. (Nagy), (274k-337), a Kelet-Római (Bizánci) Birodalom, és (Bisantium) Konstantinápoly megalapítója; az első keresztény császár.

békességben éljenek, egy-másnak ne ártsanak, ki-ki a más javának hadjon békét, és az egymás között való adásban, vévésben, szegődésben a meg-egyeztést és a jó lelki-esméretet megtartsák. Imhol, Barátom, monda az Öreg, e világ bölcsőségének rövid summája.”

Ha csak az egyenesség igazgatja az igazságot, a törvénykönyv igen rövid és egyszerű olvasmány lesz.

(Zalányi fordítása:)

„A mi pedig nagyítja és szövevényessé teszi, az-az egy embernek akaratjától függő aprólékos fortély, melly elméjének agya hült gondolatit törvényre teszi, mellyet minden alkalmatosságra változtat, ez a gyenge szívűek rettegése, ne hogy a szabadságnak kötelét meg-eresszék; ez az uralkodni kívánó irigy kevélység, melly azt gondolja, hogy soha a maga hatalmát eléggé meg-nem mutathatja, ez az a kábaság, melly maga akar folytatni sok véghetetlen dolgokat, mellyek magokra sokkal jobban folynának.”

Egy délután kertészkedés közben találják házigazdájukat. Ő kertészére mutat: lám, a földműves, amikor növényeit ápolja és a gyomot irtja, több bölcsességet mutat az igazgatás módjában, mint Solon.

Máskor a birodalom fenntartásának roppant költségeit elemzik. Belisarius szerint a naplopó városi nép ellátásának költségén hatalmas zsoldossereget lehetne tartani. De még többet érne, ha a birodalom minden embere katonáskodna, és köteles lenne védeni a saját házatáját. A legkiválóbbak közül önként jelentkezőkből, mintegy kitüntetésként verbuválódhatna az állandó hadsereg. A rablóként újra és újra betörő barbárokat pedig nem lekenyerezni kell, hanem jó törvények és bölcs igazgatás alá vonva, szigorú felügyelet alatt letelepíteni, hogy munkával szerezhessék (és legyenek kénytelenek megszerezni) azt, amit most összerabolnak.

Egy délután a vakot a napon üldögélve találják.

(Vargyasi fordítása:)

„Nem világosít az engem immár, de ugyan tsak melegít, monda nékiek vidám ábrázattal: és imádom ő benne annak ditsőségét, aki azt teremtette. [...] A vallás győzedelme, hogy [...] vigasztalja az embert nyomorúságában; hogy az életnek keserűségei közé mennyi édességet elegyítsen. És azt ki tapasztalja jobban, mint én? A vénség alatt már le-görbedvén, szemeimtől meg-fosztatván, barátim nélkül tsak egyedül magamra hagyatva, és egyéb előttem nem forogván hanem a halandóság, a fájdalom és a koporsó; aki meg-fosztana engemet az Istenről való gondolkodástól, talán kétségbe ejtene. [...]

Azt akarod-é, hogy az Istenről, akit imádnom kell, úgy gondolkodjam, mint-egy szomorú, komor, rettenetes, kegyetlen Uralkodóról, aki szüntelen a büntetést óhajtja? Jól tudom ugyan, hogy az irigy, kevély, komor, és kedvetlen emberek, midőn az Istent akarják velünk képzelgetni, őtet haragossá, erő-szakossá teszik, mint szintén önnön magok; de hijában tulajdonítják az Isteni Felségnek az ő magok hibáikat és vétkeiket, én magam azon igyekezem, hogy egyebet ő benne ne lássak, hanem amit nékem-is követnem kell.”

Az isteni teremtésben a teremtmény természete nem lehet ellentétes az isteni akarattal.

„Azt a miről minket a természeti és ellene álhatatlan érzékenység bizonyossá teszi: a hit meg-nem hamisíthatja. Az Isteni jelentés nem egyéb, hanem a lelki-esméretnek ki-pótlása: egy szó az, a mellyet én az égből és lelkem-esméretéből hallok.”⁹⁷

⁹⁷ Ezek a természetvallást hirdető tételek roppant ellenállást váltottak ki egyházi körökben. Az ellenük felhozott érveket a második, még az első megjelenés évében megjelent lipcsei kiadástól kezdve lábjegyzetben vagy függelékben közlik a kiadók. Így jár el mindkét magyar kiadás is.

A császár ezt követő látogatása egy véletlen folytán az utolsó lesz: Justinianus kocsiját portyázó bolgárok támadják meg, és csak akkor engedik szabadon, amikor Belisarius barátjának mondja magát. Látva, hogy a vezér mekkora becsben áll ellenségei előtt, a császár felfedi kilétét, fia nevében megkéri Eudoksia kezét, és minden szerénykedése ellenére visszaviszi Belisariust az udvarba:

(Vargyasi fordítása:)

„Imhol vagy, monda a Tsászár az ő Udvari népének, imhol vagy az a Hérós, az az igazságos ember, kit velem meg-büntettettek. Rettegjete alá-való hízelkedők: az ő ártatlansága és virtusa előttem nyilván való: és a ti életek az ő kezében vagy. A sárgulás, a félelem, a szégyen, a rettegés mindeniknek ábrázatján, mint-egy le-festve, úgy látszott: úgy nézték Belisariust, mint-egy meg-engesztelhetetlen Itélő-Bírá: mintegy fenyegető és rettentő Istent: ő pedig alázatos volt, mint szintén az ő nyomorúságában: egyet-is vádolói közül nem akart meg-esmérni: és mind halálig az ő Urának benne való bízását fenn tartván, soha azt egyébre indítani nem kívánta, hanem hogy az el-múltakat meg-engedje, a jelen-valókra szemesen vigyázzon, és annak utánna eshető gonoszságoknak keménnyen ellene álljon. De az után keveset élhete a Világnak bódogságára, és Iustinianusnak ditsőségére. Ez a meggyengült és el-erőtlenedett Öreg Tsászár elégnek tartá a Belisarius halálát megsiratni, de ennek jó tanács-adásai ö-véle együtt feledékenységbe menének.”

Kónyi János: Várta Mulatság (1774)

Várta Mulatság

avagy Sarmánt Királynak, és Florina Kis-asszonynak
Tündéres és Ritka Történetei. Egyszersmind
a jámbor életnek, és a tiszta szeretetnek az irígység által való
nyomorgattatásának, és azután mindeniknek érdeme szerént
való megjutalmazásának rövid Le-Abrázolása, melyet az
Ujságokban Gyönyörködőknek kedvéért Németből
Magyarra fordított Kónyi János, Márs Zászlója alatt
Vitézkedőknek egyik hű Tagja.

„Az időben, hogy még Tündérek éltenek, volt egy hatalmas, és gazdag Király, ki kegyes feleségének halálán vígasztalhatatlan búba merült. Nyóltz egész nap marada bészárott szobájában, és iszonyú nagy bánatja miatt fejét még a kő-falbais verte. Minek okáért maga magának élte vesztésétől félván a fő Rendek, parantsolák, hogy alattomban a fal, pokrótzokkal, és más gyapjúból szőtt eszközökkel bévonattassék, a megsebesítésnek eltávoztatása végett, akár mint vernéis a falba a fejét. A Tiszt Viselői egymás után jártanak hozzá, hogy minden a világon történt vígasságokkal vígasztalnák. Némellyek elmét örvendeztető beszédeket folytatni igyekeztek, mások füleket gyönyörködtető tréfákat tanultak, de mindhaszontalanúl, a király megsem halgatta őket, végtére jöve egy Asszonyi személy, ki magát fekete fátyollal, és patyolattal bévonta, és olly keservesen sírt és jajgatott, hogy a Király ötet figyelmezte. Mondá néki az Asszony: nem tökélelt szándéka ötet vígasztalni, mint a Tiszt-Viselők tőnek, sőt inkább szomorúságát bővíteni hogy segítse volna tzelezott akaratja, mivel illendőbb nem lehetne, mint egy kegyes férjet, [...] mint néki vala, mind addig, míg szemei egy tsep könyet ejthetnek, sirassa. Erre újjonnan elkezde zokogni, és jajgatni, és a Király is magát a jajgató társaságnak egyik tagjává tévén könyveit könyeivel késérgette.

Végtére egy kevésé sirásokat szüntették, és a Király felette mutatta magát az Özvegyhez: az ő megholt Feleségének ditséretes tulajdonságairól beszélgetett. Az Özvegy-Asszony majd még több jószágival az ő megholt férjének tudott ditsekedni. Olly hosszasan beszélgettek a holtakról, hogy majd már mindenből kifogytak. Az asszony felemelé fátyolát, hogy könyeit megtörölje; és ez alkalmatossággal meglátá a Király a személyében. Nem kevésé gyönyörködött a szép két kinyíló kék szemekben, mellyek módos forgatásával szépségét kettőztetve, úgy szintén ama gyönyörű fekete szemöldök, mint ortzájában virágzó liliomok, és rósák kellemetességét többé tették... A szomorú Király nagy álmélkodva szemlélte őtet. A megholtakról szűkön beszéllett, és végre semmit sem. Az Asszony ellenben szüntelen férjét siratni erősítette. A Király kérte, hogy az Asszony a Szív-fájdalmát örökre ne tőkélje: és lassanként meg-is vidúlt. Rövideden a nép tsudálva szemlélte, hogy a gyász, zöld és veres színre változván, Király az özvegy Asszonnyal ösze párosúla. Tsak az emberi erőtlenséget kell esmértségbé venni, tehát a szívre szolgáló útát könnyű feltalálni, és véle mindent tehetni, valamit az ember akar.”

Így kezdődik az özvegyen maradt király új házassága. Csakhogy az új asszonnyal a király világszép leánya, Florina is mostohaanyát kap, és egyúttal nővért is, a csúf és tisztátalan Forella, mostohája előző házasságából való leánya személyében. Mikor a két királykisasszony eladósorba kerül, és feltűnik a várva várt kérő: Sarmánt⁹⁸ király, a királyné a saját lányát igyekszik elsőként férjhez adni: Forella pompás ruhában jelenik meg, míg Florinának közönséges, szennyes ruhába kell öltöznie. A király mégis első látásra beleszeret, és a lány viszontszereti. A királyné tehát egy toronyba zárátja, de hiába: az ifjú kérő nem pártol át Florellához. Ekkor cselhez folyamodnak. Sarmánt megnyer egy udvarhölgyet, hogy engedje találkozni Florinával, amibe az udvarhölgy színelig beleegyezik; a sötétben azonban Florella várja, neki ad szerelmi zálogot, és másnap éjjel őt szökteti meg szárnyas békák vontá repülő hintóján. A lány kívánságára Szuszió tündérhez repülnek, hogy összeházasodjanak; de a palota gyémántfalán át Sarmánt felismeri Forellát. A lány és a tündér húsz napon át gyözködik, hogy állja a szavát, vegye el, akinek szerelmet vallott, de a király csak Florinát szereti. Erre a tündér hét évre kék madárrá varázsolja. A király visszaszáll szerelméhez, a torony-szoba előtt álló ciprusfára ül, ott hallgatja Florina keserves dalát, majd ablakára száll és felfedi kilétét. Ezután hazarepül országába, és a kincseskamra törött ablakán át éjszakánként szebbnél szebb ékszereket hord a lánynak, aki ezeket a szalmazsákjába rejt, és csak éjszakánként viseli őket, amikor a madarat várja. Egy éjszaka aztán rajtakapják őket. A királyné ezen okulva egy spionleányt zárat mellé, de az sem virraszthat örökké, és amikor elalszik, Florina kikiált a madárnak. Egy nap azonban színleli az alvást, és kilesi a szerelmeseket; a királyné pedig következő éjszakára késekkel és borotvákcal rakatja tele a ciprusfát. A madár rászáll, és súlyosan megsebesül, csak barátja menti meg, akihez a repülő békafogot nélküle tért vissza. Azt gondolja, hogy Florina volt az áruló. Eközben meghal az öreg király, özvegyét a nép agyonveri, Forella Szuszió tündérhez menekül. Az ország nagyjai királlyá koronázzák Florinát, ő azonban egy főembert megbíz a kormányzással, és elindul, hogy megkeresse szerelmét. Mindössze négyezer millió aranyat visz magával. Sarmánt király tündér-pártfogójával felkeresi Szusziót. A tündér csak azzal a feltétellel varázsolja vissza emberré, ha elveszi Forellát. A király kénytelen ráállni, mert birodalmát már a szétesés fenyegeti. Florinának is akad segítője: egy öregasszonytól négy tojást kap, melyek megsegítik, ha bajban van. Kettőt kell elhasználnia, míg Sarmánt városába érkezik. Ott kell megtudnia, hogy a király elveszi Forellát. Florina sárral keni be az arcát, a fejére szalmakalapot tesz, így lesi szerelmét; az emberek malacnak csúfolják. Olyan közel lép Forellához, hogy az megszólítja:

⁹⁸ A későbbi kiadásokban a királyfi neve Sarmánra rövidül, nyilván a sármányhoz hasonló hangzása miatt. A két névnek azonban semmi köze egymáshoz (bár nem lenne példátlan eset, hiszen a Phyloméla név országszerte elterjedt, fülemüle alakban) – a sármány a sárga jelentésű sár és a hasi prém, pihe jelentésű mál összetétele.

„Ki vagy te! úgymond, hogy az én szépségemhez, és az én aranyos székemhez olly közel mersz jönni! én malatznak hivattatom, viszonyozza Florina: Én igen messzéről jövök, hogy ritka kintseimet Fölségednek eladjam. Azonban⁹⁹ terhesséből keresgéle, és egy pár Smaragd-ból való kar-kötőt húzaki, melyet néki Sarmánt Király ajándékozott. Hohó! úgymond, Forella: ez ugyan szép portéka! oda adodé négy Krazjtzárért [...] Talám igen terhesen esnék Fölségednek, úgymond Florina: ha pénzel fizetni kellene, hanem más módot tések elő a megnyerésére. Hogyha engem egy éjtszaka a Várban lévő Ekhó Palotában háltni engednének, tehát ezen portékát oda ajándékozom. Nagy örömetst malatz, úgymond Forella: és azután úgy nevetett, mint egy parasztleány, és olly hosszú fogakat mutatott, majd mint a vad kané.”

Az ekhó palotáról még a madár-királytól tud Florina.

„... ennek olly mesterséges tulajdonsága vala, hogy a Király az ő ágyában minden szót megértett, valami tsak ebben a Palotában ámbár lassan is beszéltetett. Mivel pedig Florina a Királynak hűségtelenségét akará szemére hányni, tehát ennél jobb módot nem találhatott.

Illyenképen Forella parantsolatjából bévezettetett. Itt elkezdé panaszát előlszámlálni. A melly szerentsétlenségén úgy mond ő: mindenkor tsak kételkedtem, már most világosan igaz. Kegyetlen Kék Madár! Ki engem elhagytál, és az én halálos ellenségemet szereted! A kar-kötők, mellyeket saját kezedből vettem, emlékezetemet nálad megújíthatták: Annyira kiirtattam szívedből! ezen szókra való zokogási és sohajtási miatt egy darabig nem szólhatott, és azután egész virratig panaszkodott. A Királynak udvarló szolgálai hallották őtet egész éjtszaka sirni, s fohászcodni, de a Király nem hallhatta: Mert a miólta Forella másodszori emberi állatjában meglátta, Florinát pedig soha elméjéből kinem vethette, mindenkor az elsőnek megmenekedéséről, és az utolsóval való lehetőségéről gondolkodott, úgy annyira, hogy soha addig nem is alhatott, méglen álmhozó italt nem ivott.”

Florina tépelődésben tölti a napot. Nem tudja, lehetséges-e, hogy a király nem hallotta őt, vagy már nem is törődik vele? Még egy próbát tesz. Feltört varázstojásából egy apró szekér kerül elő, amit egerek húznak, négy törpe asszony ül rajta, akik leszállva a legszebb táncot járnak. Ezen megváltja a második éjszakát is a palotában, ismét eredmény nélkül. Az utolsó tojásból egy csodás pástétom került elő...

„...rakva hat megtöltött, és sültött madarakkal, mellyek szépen énekeltek, jövendőt mondtak, és gyógyítottak, mint a legjobb Orvos.”

Ezzel már nem vár estig, egyenest Forella szobájába viszi.

„Az idő közben, míg Forella jövetelére várakozott, monda néki egy szolga. Malatz! igazán mondom, hogyha a Király álmhozó italt nem venne bé, mikor lefekszik, melly szokását már jó ideje, hogy gyakorolja, az egész éjtszaka még szeméit sem hunyhatná, mert te iszonyú szókat tsatsogsz éjtszaka. Már mostan nem tsudálkozott Florina, hogy a Király őtet nem hallotta, a zsebjében keresgél és mondá a szolgának. Ámbár ha a Király meghallana engem, az nem ártana, és ha ő néki az éjtszaka álm-hozó italt nem adsz, akkor mikor én az Ekhó Palotában beszéllek; tehát mind ezeket a drága gyöngyöket, és köveket néked ajándékozom, a mellyeket itt látsz. A szolgának ez a felfogadás nem látszott károsképen, és magát kérésére Florinának ajánlá.”

⁹⁹ Az *azonban* jelentése ekkoriban még: azon nyomban, ott helyben, mindjárt.

Úgy is tesz. A pástétomon megváltott éjszakán a király meghallja a panaszt, és megkeresi a „malacot”.

„Itt találá Florinát. Az ő szurkos paraszt ruhája alatt viselt egy fejrő táftából való öltözetet; és az ő szép haja vállát béborította. Egy nyugvó ágyban feküdt, és tőle jól tova égett egy gyenge lámpás. A Király hirtelen bémene. A szerelem egy szempillantásban meggyőzte tellyes ő akaratlanságát. Alig látámeg egybe lábaihoz borúlt Florinának. Kezeit könyeivel ászattat, rövideden: majd meghalt, kit örömeben, kit szomorúságában, egyszer smind: illy különbömbkülömbféle gerjedelmek, és számtalan gondolatok buzdulánakfel elméjében.

Florina sem kevésé vala nyughatatlan. A szíve annyira megtikkadt, hogy majd léleketetis alig vehetett. A Király merő szemekkel nézé, és egy szót sem szólhata. Midőn pedig szózatja megjöve, szemre hányását elfelejtette, és láthatósan lett nagy örömeben, minden dorgalását, mellyet a Király ellen feltett abban hagyta. Végre egymásnak minden titkokat kinyilatkoztattak: újonnan való frigyet, és egy máshoz való hűséget kötvén, szerelmek még sokkal nagyobb vala, mint annakelőtte.”

Abban a szempillantásban mellettük terem Sarmánt király tündérbarátja, és az öregasszony, aki a tojásokat adta Florinának. Semmissé teszik Szuszió fenyegetését, és a belépő és máris szidalmakba fogó Forellát rögvést disznóvá változtatják. Sarmánt király és Florina útjában pedig semmi sem áll többé. Előbb Sarmánt országában ülik meg a lakodalmat, aztán Florináéban.

„Annakutánna tellyes örömeben élven sok ideig, kedves magzatokat nemzettek, és öregségnek tetézettségben, böldeg halállal múltanak ki e világból.”

Bárótti Sándor: Kassándra (1774)

Kassándra
melyet frantziából fordított Bárótti Sándor
magyar nemes testőrző

„Ditső Nemzetem!

Ha elégséges lettem volna valamely bölts munkának írására, azt is te néked ajánlattam volna, valamint szintén hogyha nálladnál érdemesebbet esmárnék valakit, úgy azt kértem volna ennekis el fogadására: de kinek ajánlhatnám nagyob igassággal, sok napkeleti szentelt vitézeknek, a többi között pedig egy Scithiai Hertzeg és Hertzeg Asszony szép történeteit, mint ugyan azon Nemes Nemzetnek, mely nemtsak vérekből származott maradékja, hanem vitézségeknek is törvény szerént való örökösse lévén, az esztendőknék sok száza utánnis meg nem homályosította fényes elejeknek ditsősséges emlékezeteket; és ámbár az olyan nagy emberek a milyekről ez a Könyv emlékezik, terhekre válnakis maradékjoknak, minthogy nagy fáradtsággal kelleit szép nyomdokokat követni, a Magyarokban mind-azonáltal most is feltanáltatnak azok a ditséretes tulajdonságok, melyeket előjekben tsudált az akkori nyom.” [...] ¹⁰⁰

* * *

¹⁰⁰ A korabeli történelmi gondolkodás nem fedezett fel ellentmondást a magyarok hun és szkita (scythiai, ill. ennek félreolvasásából: szittyai) eredete között; sőt néhány évvel később a Sajnovits kutatásait nagy figyelemmel követő Dugonics a finn-lapp (finomi, lapp és kar-jeli) származás elméletét is zavartalanul illesztette a sorba.

„Eufrátes folyó Vizének partyán, Babillontól egy néhány ezer lépésnyi messzeségre történt,¹⁰¹ hogy a víz mellett, a holott egy nagy élő fa, a Napnak hathatossága ellen a nyugalomra Kellemetes árnyékkal kedveskedett, két idegenyek meg szállottak, kik közül az edgyik, a mennyire tzifra fegyvere mutatta, Urnak, a másik pedig szolgának esmértethetett.”

Pihenésükből küzdelem zaja riasztja fel őket: az úton egy talpig feketébe öltözött lovag vív egy másikkal, és már-már végez vele, amikor az idegen kegyelmet kér neki. A fekete lovag rá is kardot emel, de ekkor felbukkannak a legyőzött fegyvertársai, a földön fekvőt lóra emelik és elviszik, s az idegen most ellenük fordul a fekete oldalán. Nagy vitézséggel harcolnak, és a tucatnyi fegyverest részint levágják, részint megfutamítják. Végre bemutatkozhatnak: a fekete páncélos Lisimakus, Nagy Sándor unokaöccse, és azon bosszankodik, hogy nem ölhetette meg élete megrontóját, Perdikást, aki nemrég megölte Nagy Sándor özvegyét: Statirát, és Heféstion asszonyát, Parisatist; miután Roksána¹⁰² királyné hamis levéllel Babilonba csalta őket. Az idegen bemutatkozására már nem kerül sor:

„Az idegeny nem várja végét ezen beszédnek, hanem szemeit az égre függesztvén: Nagy Istenek, fel kiálta elváltozott szóval, mái napon vészem ígíreteteknek téllyesítését, és tíz esztendőktől fogván való üldöztetésem után, most adgyátok megnyugodalmamat, melyet ezen a földön ígíretetek reménlenem. Ezen szavai után el változott szinnel, melyből a halál le festve nézett ki, Lisimakusra tekintvén, fegyverét hüvelyéből ki rántya, és hegyét pántzéllyá allyán teste ellenében szegezvén, minek előtte Lisimakus, és maga szolgája fel tett tzéllyában megátolhatnak, hirtelenséggel belé ereszkedik, s lábok elejében le esik patak modra ki folyo vérében fetrengvén.”

Lisimakus és a szolga eltávolítja a kardot, majd az eszméletlen lovagot egy közeli házban helyezik el, melynek ura, Polémon, vendégül látja mindnyájukat. Amintás seborvos ellátja a sebet, és megállapítja, hogy nem halálos. A feleszmélő sebesült megfogadja: nem él tovább, csak amíg a gyilkosokon bosszút áll, majd megbízza szolgáját, hogy mondja el életét.

Az idegen Orondates, Máté szkíta király fia. Scithia és Persia állandó harcban állt, de ez a harc Darius alatt egyre véresebb: a királyfi tizenöt esztendő kora óta csatázik. Egy alkalommal néhány emberével rajtaütött Darius táborán, és a perzsa király sátrában meglepetésére asszonyokat talált. Lovagiasan védelmezte őket saját embereitől, s ezért a király anyjától emléket kapott. Ugyanebben a csatában vitézségeért megbámulta Darius fiát, Artaksersest, és kiszabadította harcosai gyűrűjéből. Orondatesnek a csata után nem volt nyugta többé: beleszeretett Darius lányába, Statirába. Levélben értesítette apját, hogy a perzsákon aratott győzelem után nem tér haza. Persepolisba utazott, mindenkit legyőzött a lovagi tornán, és elnyerte a perzsa királyi család szeretetét. Álnéven élt, mint Orontes, a masszagéták fejedelme, aki tudomása szerint Arax felé hajózva a folyóba fulladt. Statira előbb elutasította szerelmét, mint rangban méltatlanét; erre neki és bátyjának felfedte valódi kilétét. Artakserses könyörgött hugának, hogy szeresse megmentőjüket, és Statira ezt meg is

¹⁰¹ A regény cselekménye Kr. e. 323-ban játszódik. A korábbi eseményeket a szereplők elbeszéléseiből, a későbbiek az író megjegyzéseiből ismerjük meg.

¹⁰² Báróti a görögből-perzsából franciásított neveket a magyar fül számára talán „őkoribb” hangzásúakra változtatta. Így lett Roksán (Roxane)-ból Roksána, Liszimáküszből (Lisimachus) Lisimakus, Oksiártból (Oxiartes) Oksiártés. Ma ezeket Roxané, Lüsizimakhosz, Oxiartész alakban íránk és ejtenénk. A görög nevek XVIII. századi ejtismódjára nézve némi segítséget ad az az anekdota, melynek együgyű collegistája Arisztotelész nevét Harisnyás Tóth Illésnek értette. (Tanára szájából talán Aristotellésnek hangozhatott.) Az 1813-14-es kiadás, mely Helmezy Mihály „ügyelésében” jelent meg, a neveket már latinosan írta: Roxana, Lysimachus, Oxiartes, stb.

ígérte. Csakhogy egy másik hölgy, Darius fivérének, Kohortánnak a lánya, Roksána is szemet vetett a szép szkítára. Orontates egy életre ellenségévé tette azzal, hogy visszautasította felkínálkozását.

Rövidesen Perzsiára támadtak a szkíták, és bár Darius ellenezte, hogy saját népét ölje, Orontates Artakserxes oldalán harcba szállt a perzsa seregben. Fogadott fivére a szeme láttára esett el, s ő bosszúból rettentő pusztítást vitt véghez a szkíta harcosok között. Végül a perzsák meghátráltak, de a szkíták is súlyos veszteséget szenvedve tértek haza. Nabarsan most a másik ellenség, Nagy Sándor ellen fordult, ebben a hadjáratban azonban Orontates már nem vehetett részt: súlyos sebei hónapokra ágyhoz kötötték.

Az elbeszélés itt megszakad. Éjjel a sebesült szerelmét látja, de azt hiszi, álmodik; másnap pedig Lisimakus talál rejtélyes felírást egy fa kérgén, mely azt közli, hogy bizonyos Kassándra és Euriditze itt, magányosan éli életét. Hazatérve Arakses folytatja ura történetét.

Ahogy sebeiből felépült, Orontates csatlakozott Darius hadához. Két hatalmas sereg csapott össze, de a Pindarus medre és a hegyek közé szorult perzsák nem tudtak kibontakozni. Darius megvívott Nagy Sándorral, utána Orontates is megsebesítette, de a macedon testőrség mindkettőjüktől megvédte. Éjszakáig tartott az öldöklés, Orontates másnap találta meg Dariuszt, aki keserűen siratta szerencsétlenségét. A szkíta felfedte kilétét. Darius megdöbbsent, de kijelentette: fiának, és lánya jövődő urának tekinti. Ekkor érkezett a hír: Darius anyja, felesége, lánya és udvarhölgyei fogságba estek. Orontates vállalkozott kiszabadításukra, de előbb sebeit kellett gyógyíttatnia. Damaszkuszba ment, ott elvesztette a hajfűrtöt, melyet Statirától kapott; belebetegedett a bánatba. Közben Artalan átadta a várost Sándornak. Orontates Parmenio hússzezer katonájának szeme láttára leszúrta az árulót. Elfogták, Nagy Sándor elé vezették, de a macedon király bátorsága iránti tiszteletből elengedte. A szkíta követte a sereget, és Szidonban végre bejutott a fogoly nőkhöz.

„Az én Uram reszketvén félelme, szerelme és tisztelete miatt, nem tudta mihez fogjon; de még inkább el vesztette magán való hatalmát, midőn Hertzeg Asszonyához közelítvén, a forrás mellett a kerti Vánkoson, melyet Kléonéval vitetett volt maga után, el aluva tanálta. Kléoné pediglen, hogy tsendesebben nyughassék Asszonya, más felől ki ment vólt a barlangból, és virágokat szedegetett a fák között, a honnan nem láthatott bennünket mikor a Barlang torkába bé ereszkedtünk. Orontatés tsak nem fél ájulva álla Statira eleibe, és látá, hogy méllyen el alutt légyen. [...] A Hertzeg Asszony oldalfélt fekütt, és fejét hajtotta volt egyik karjára, le nyújtván a másikat maga mellett. Ámbár sok belső gyötrelmei elevenségének nagy részétől meg fosztottákis, szépsége mindazonáltal a leg tellyesebb állapotjában vala. A nyaka fel vala félig fedve, és inge hasadékan, a hónál világosabb mellye fejrzett által.”

A férfi nem tudott uralkodni magán, szenvedélyesen megcsókolta. A királynő felriadt és azonnal el is ájult, így csak másnap sikerült végre kettesben maradniuk.

„Ekkor Oroontates fel gyuladván belső indulattjától, magát kedves Hertzeg Asszonya lábai eleibe veté, és sokáig tsokolván szép kezeit, szerelmének hathatóságát oly keserves formában tette szemei eleibe, hogy lehetetlen előbeszéllelem.”

Roksana igyekezett elválasztani a szerelmeseket: előbb Statirának súgta meg, hogy a szkíta valójában Parisatis kedvéért jár hozzájuk, majd Orontatest próbálta meggyőzni arról, hogy a királynő Nagy Sándort szereti. Miután intrikái lelepleződtek, egy hajfűrt kíséretében nyíltan szerelmet vallott a szkítának, aki most már durván elutasította.

Orontates Babilonnál csatlakozott a feleségét gyászoló Darius seregéhez, és részt vett a rettentő csatában. Válogatott harcosokkal kiszabadította a macedonok foglyait, akik rabtartóiktól elvett fegyverrel indultak harcba. A perzsa hercegnők sátrába

lépve megdöbbenve tapasztalta az ellenséges fogadtatást: Statira nem fogadta el tőle a szabadságot, és közölte, hogy Nagy Sándor felesége lesz. Orontates agyát előntötte a vér, irtózatos mérszárlást rendezve indult, hogy megölje vetélytársát. Össze is csapott a császárral, de a testőrök elválasztották, és addig vívtak vele, míg ezer sebből vérezve lova alá esett.

Másnap az elesetteket vetkőztető macedonok találtak rá, és seborvoshoz vitték, életveszélyes sebekkel. Eközben Darius felkészült az utolsó, mindent eldöntő összecsapásra; emberei azonban elárulták, szövetségesei elhagyták, vezérei pedig elrabolták, s amikor láthatóan minden elveszett, átvágott inakkal magára hagyták; így találtak rá a macedonok. Nagy Sándor a köpenyével letakarva küldte a testet Sisigambishoz, hogy megadhatta férjének a végtisztességet.

A lábadozó Orontates átgondolta életét, és úgy döntött: hazatér elhagyott Scithiájába, amit egy ostoba fellángolás miatt elárult. Így is tett, de apja, aki mindent tudott viselt dolgairól, elfogatta és későbbi ítéletéig tömlöcbe vettette.

„Vezetének azért bennünket a Várostól egynéhány száz lépésnyi messzeségre épült kastélyba, mely minden hadi szerszámokkal jólmeg erősítettén, a Hertzegek fog helyének rendeltetett, holottis hogy inkább tanálhassák multságokat, szép kertel, szökő kutakkal, és egyéb Királyi épülethez szükséges szerekkel ki vagyon ékesítve.”

Orontates két évig raboskodott kies börtönében, míg apja minden előzmény nélkül megbocsátott neki, és kinevezte hadai vezérének, elődjét, a híres Arsakest pedig leváltotta, és bezáratta. Orontates rátámadt a határt átlépett macedon seregre.

„Látván végtére Zopirion, hogy a viadal kezd részünkre hajlani, és hogy egyedül attól a vértől fertéztetett személytől függjön mind győzedelme, mind pedig veszedelme, nékie futtat az én Uramnak és hozzá döfvén, dárdája Pántzéllyában fel akad, mellyet vissza nem huzhatván, kardgyát kapja Zopirion, hogy tzellyát, melyben meg tsalta dárdája, annak élével tellyesítse. De fordulván hirtelen az én Uram, oly nagy erővel tsap hozzája, hogy pántzéllyán keresztül szabados utat készítvén magának kardgya testében való hatására, minden belső részét öszve martzangollya, lova lábai közzé esvén lelkétől már meg különbözött teste.”

Orontates ezután már könnyen kiverte a macedonokat Scithiából. Mikor ezzel végzett, hírnök érkezett hozzá: a perzsa királynék heréltje, Tiraeus. Statira üzenetét és bocsánatkérését hozta. A hercegnő korábban durva hangú levelet kapott Orontatestől, melyben közölte, hogy megveti a hercegasszony szerelmét, és a levél mellé csatolta a hajfürtöt. Ezek hatására Statira engedett a király udvarlásának, és Nagy Sándor sokadik felesége lett. A sorban Roksana előzte meg, és ő világosította fel a menyegző után: neki köszönheti, hogy a leghatalmasabb férfi felesége lehet, hiszen a hajfürtöt ő lopta el a szkítától, és a levelet is ő kapta tőle. Statira összeomlott az önvád alatt, levélben bocsánatot kért szerelmesétől, de arra is figyelmeztette, hogy Nagy Sándorhoz házastársi eskü köti. Orontates tehát, minthogy a hadjárat befejeződött, átadta a vezérséget Arsákoménak, és szerelméhez indulva éppen jókor érkezett Susába, hogy a folyóból a fuldokló Nagy Sándort kimentse. Nemsokára találkozott Statirával, aki nem engedte, hogy megölje magát, de nem is bízatta, hiszen férjéhez hűség kötötte. A férfi ágynak esett, majd felépülve elhatározta, hogy megöli a királyt; de mire – egy jóslatot követve – Babilon alá ért, értesült Nagy Sándor méreg általi haláláról. Ezzel végzi a szolga Orontates történetét.

Ezután Lisimakus mondja el életét. Ő Fülöp király unokatestvérének, Amintásnak a fia, fiatalabb Sándornál, így nem Aristoteles, hanem Calistenés tanította. Együtt harcolt Sándorral, és amikor elfogták Darius asszonyait, beleszeretett Statira hűgába, Parisatisba. Eközben a király már istenként imádtatta magát, és kíméletlenül leszámolt ellenfeleivel.

„Meg ölette a szerencsétlen Filótást”¹⁰³,

Calistenésnek pedig bíráló szavaiért orrát, fülét és ajkait vágatta le. Lisimakus mérget csempészett be hozzá, hogy a filozófus végezhesen magával; ezzel kegyvesztetté vált, és amikor Parisatis kiszemelt jövendőbelijével, Hefestionnal, Sándor barátjával és hadvezérével is megverekedett, a király arra ítélte, hogy oroszlánok és elefántok(!) falják fel az arénában. Végül a rendezők beérték egy oroszlánnal, és hogy védekezhessen, fél pár kesztyű viselését is engedélyezték.

„Messzünnen fel huzák a rekesz ajtaját, holott az oroszlány vala bé zárva, és ezen fene állat büszkén ki sétálván belölle, jött az udvarnak mint egy közepéig, a mikoron kéttzer vagy háromszor meg tsapván horpaszát farkával, szikrázó szemeket fordított a folyasora: de látván a magasság miat lehetetlen oda juthatását, olly irtozatos orditást vitt végben, hogy a nézők magok el iszonyodtanak, hogy talám a folyason sem lennének biztonságban előtte. De hirtelen réám fordítván szemeit, egyenesen felém indul. Ekkor el fogá a környül állóknak sziveket rajtam való szánakodások, kik egy nagy sikoltással tzimerezek fájdalmakat. Magam pedig minekelőtte réám rohanna ezen dühös állat; Oh! Parisátis! fel kiálték, fogadd el ezen Nemes áldozatot, és kedvellyed leg aláb emlékezetét annak, a ki inkább választja a halálát, hogy sem Párisátis nélkül életét. Nem végeztem vala egészen szavaimat, midön reám ugrik az oroszlány haragoson, és kesztyűmnek feét¹⁰⁴ ki szakasztá körmeivel. Alig tudtam ki állani előlle, s hirtelen fúrtes gyapjába kapván, hátára ugrottam. Sarkaimmal olly keményen vertem oldalát, míg le rohana alattam, s azonnal fel tátott szájában dugván karjaimat, és sügyében vetvén térdeimet, nem kevés erővel szakasztám ki nyelvét gyökerestől együt torkából. [...] Mihellyt ezen vad állat [...] föld turása közben ki okáda vérét, azonnal körül vevének, Peutzesztás, Pithon, és Néoptolémus, kik könyves szemekkel mutatták győzedelmemen örömeiket; szomorú ábrázattal fordulván azért bíráimhoz, azt mondam nékiek mértékletes szóval: Hozassatok ennél vadab oroszlányt elé, vagy gyűjtsetek össze minden fene állatokat ellenem, ha hirtelen haláloamat akarjátok.”

Életének megkegyelmezték, de még sokáig raboskodnia kellett, és amikor végre kiszabadult, anyja utasítására Parisatis hozzáment Hefestionhoz. Lisimakus kivonult a pusztába Calistenes bölcs könyvét olvasni, és csak akkor tért vissza, amikor Hefestion meghalt. Ezután már Nagy Sándor sem élt soká: halálát mérgezés okozta. A birodalom sorsát meghatározó előkelők úgy döntöttek, hogy utóda Roksana születendő gyermeke lesz, aki felett Perdikás gyámkodik; a tartományokat pedig felosztják egymás között.¹⁰⁵ Roksána és Perdikás azonban nem érte be az urak szavával; a király nevében hamisított levéllel elcsalták Statirát, a hírt hozó Tireus szeme láttára Parisatissal együtt meggyilkolták, és testüket egy kútba dobták. Ezt követően vette üldözőbe Lisimakus a

¹⁰³ A regény korabeli népszerűségét bizonyítja, hogy ez a mondata a „szerencsétlen flótás” szólássá torzulva ma is használatos. Hogy Philotas mennyire szerencsétlen flótás volt, azt akkoriban, amikor Curtius Rufus Nagy Sándor-életrajza az egyik legnépszerűbb olvasmány volt, mindenkinek illett tudnia. (A Curtius-mű teljes szövege megtalálható a Magyar Elektronikus Könyvtár állományában.) A szólás eredetének gyors feledéséhez nagyban hozzájárult, hogy a Helmecey „ügyelésében” készült kiadás a Filótás helyett a név latinus alakját alkalmazta, ahol a szóvégi „s”-t már „sz”-nek ejtjük.

¹⁰⁴ A feét helyett felét szedetett Helmecey, de nem hiszem, hogy igaza volt. Nem valószínű, hogy valami könnyen szakadó bőrkesztyűt kért volna a hős lovag (Helmecey talán arra gondolt, hogy undorodott pusztá kézzel nyúlni annak a mocskos állatnak a nyálas pofájába). Páncélkesztyűről lehetett itt szó, melynek keskeny acéllemezekből szegecselt felső, a kézfej hátát borító részét, *feljét*, illetve annak egyik lemezét szakította le az odakapó oroszlán. Nem mondom, hogy így hihető, de legalább a maga színvonalas logikájának megfelel.

¹⁰⁵ Még a „szerencsétlen Filótás” is feltámadt, hogy átvegye Ciliciát. Curtius Rufus még jelezte, hogy a Nagy Sándor-történetben öt különböző személy szerepel Philotas néven, Bárótzsi, vagy talán már La Calprenède erről megfeledezett.

tett végrehajtóját, Perdikást, akit csaknem sikerült megölnie. A történet kezdetén őt mentette meg bosszújától Orontes. Ez Lisimakus történetének vége.

A lábadozó Orontes mellett, Polémon házában szép számmal gyülekeznek a lovagok. Mindnyájan párbaj útján kerülnek a társaságba, vagy úgy, hogy egy lovag védelmére kelnek, vagy úgy, hogy ellene szállnak harcba – természetesen tévedésből. Mind el is mesélik szörnyű csatákkal, boldogtalan szerelmekkel és bámulatos véletlenekkel tarkított életük történetét. Tálestris az egyikük, az amazonok királynője, aki azért járja a világot, hogy hűtlen szerelmesét, Orontest, aki Orithia néven, nőként rabolta el az amazon királynő szívét, megölje. Mint kiderül, a masszagéták fejedelméről van szó, aki valójában nem fulladt a folyóba, és azért hagyta el sértődötten szerelmét, mert úgy értesült, hogy megtermékenyítés céljából kereste fel Nagy Sándort; holott a küldetés diplomáciai természetű volt. Orontes is fel-feltűnik, de egészen a hatodik kötet végéig nem kap alkalmat a kimagyarázkodásra, mert a királynő, amint meglátja, mindig kardot rántva veszi üldözőbe elcsigázott lovagját. Csak miután inkognitóban többször megmenti az életét, miközben egy barlangban rejtőzve bogyókon él, hagyja érveit felsorolni. Azután persze összeházasodnak, és a királynő minden amazont hasonló életmódváltoztatásra szólít fel.

Orontes a környéken járva egy nővel erőszakoskodó férfit talál, és párbajban megöli. A nő boldogan ugrik a nyakába: Berenitze ő, a testvérhúga, akit a szkíta udvarból rabolt el Arsakome fővezér. Orontesnek további kalandjai is vannak: egy nőt pillant meg, aki nagyon hasonlít Statirára, és egy lovagot ölelget; egy papírdarabot fúj az erdőben a szél, melyen a kézírás Statiráé, de a szöveg bizonyos Kassándra szerelméről szól Orontes iránt; aztán megvív azzal a lovaggal, akit Statira ölelgetett, és félholtra kaszabolják egymást. Így az ismét ágynak esett férfi Kleoné segítségével végre megértheti a perzsa királyi család név-keveredését:

„...Dárius soha Királyságra nem jutott volna, ha csak Okhusban magva nem szakadt volna a Királyi nemzetségnek. Jól tudod azt is, hogy a Persiai Királyok csak nem örökségül bírják a Tzirus, Kserkses, Artakserkses, és Dáriusi neveket. Királlyá választatván azért Kodomannus (e vala a Királynak neve minek előtte a Korona birtokában jutott volna) meg tartván magának a Dáriusi nevet, fiját nevezte Artakserksesnek, a Királynénak pedig adta a Statirai nevet, valamint szintén a két Hertzeg Asszonyok is (kik addig a Kassándra és Euriditzé név alatt nevelkedtenek) változtatván neveket, a nagyobbiknak Párisátis, a kisebbiknek pedig Statira nevet adott. Látván azért a Hertzeg Asszonyok minémű veszedelemben forog mostan állapottyok, fel vették ujfolag régi neveket, és úgy voltanak itt mint Kassándra és Euriditze, reménlvén hogy talán inkább el titkolhatták magokat a világ előtt ezek alatt az ál-nevek alatt.”¹⁰⁶

Perdikás ugyanis becsapta Roksánát, három (!) rabnőt végeztetett ki a két hercegnő helyett, őket pedig elrejtette.

Lisimakus, Ptolomeus, Eumenes, Orontes és még többen, az elhunyt macedon király birodalmának felosztására, szövetséget hoznak létre, táborba vonulnak, és sereget szerveznek Babilon alatt. A városban lassanként egy másik, ellen-szövetség kezd kialakulni Roksana és Perdikás körül, Séléukus, Kassánder, Léonátus, Altzétás, Peutzesztás, Néoptoloméus, Nearkhus és mások részvételével. Ehhez csatlakozik az az Arsakes is, akivel Orontes Scithiában nem találkozhatott, holott nagyra becsülte. A szövetséges hercegek követeket küldenek a városba, hogy Statira és Parisatis elengedését követeljék, aminek fejében a szövetség hajlandó hazaküldeni katonáit. A követek arról számolnak be, hogy Roksana úgy viselkedik, mint Nagy Sándor hatalmának örököse, és a betegen fekvő Perdikás is azt mondja: nincs tudomása a hercegnőről. Erre

„...azt mondók nékiek: Minthogy ezen válasszal meg nem elégednek a Hertzegek; mi Háborút jelentünk néktek képekben. Alig végzettük szavainkat, azonnal minnyájan fel kiáltván,

¹⁰⁶ Az idézet első fele meglepően közel áll a történelmi valósághoz.

kezek tsattogatásával jelentették szavaikon való örömeiket, és erősítették, hogy a Háborúval meg nem ijeszthetjük azokat, kik fegyverek által ették kenyereket. Perdikás maga is ki dugván edgyik kezét az ágyból, meg üti tzombját magának, és azt mondgya: Örömmel fogadgyuk a Háborút azoktól, akiket nem kívánunk baráttjainknak...”

Néhány nap múlva a seregek összezsapnak.

„Az öldöklés olly közönségessé vált mind a két táborban, hogy soha sem Dárius sem Nagy Sándor alatt olly nagy hatalommal nem uralkodott a halál.”

Orondates ismét megvív Arsakesel; mindkettejüket eszméletlenül viszik táborukba.

„Az el esteknek száma sokkal felgyül haladta a meg maradtakét; és rakások gyűlvén a holtaknak testekből patakkal fojt belöllök a vér a Nilusba.”(!)¹⁰⁷

Másnap kis csapat élén Orondatés sátrán üt Arsakes. Orondates vív vele, de egy közbelépő testőre harcképtelenné teszi a támadót. Orondates sátrába viteti, meglátogatja, és ott végre egymásra ismernek: Orondates azonos a perzsa udvarban élt Orontessel, Arsakes pedig a rég halottnak hitt Artaksersessel. Egymás húga miatt féltékenykedtek egymásra. Artakserses elmondja, hogy Scithiában sokáig igyekezett elnyerni Berenitze kezét, és bár a lány is szerette őt, Máté király Arsákoméhoz akarta adni. Artakserses maga mellé állította a hadsereget, mely az ő vezérlete alatt korábban fényes győzelmet aratott; rajtaütött a fővároson, Issedonon, és elrabolta szerelmét; Berenitze azonban nem volt hajlandó vele szökni, visszatért apjához, és másnap Tellus istenasszony templomában kijelentette: nem lesz Arsákomé felesége. Ugyanitt egyedül, fegyvertelenül megjelent Artakserses is, és Máté király lába elé hajította sisakját: meghozta a fejet, mely a nyugalmához kell. A szkíta királyt lenyűgözte a férfi bátorsága, és közölte: hozzáadja a lányát. Arsákome vérig sértve rohant el, és éjjel elrabolta a lányt, akivel kalandos úton jutott Orondates kardja elé.

Rövidesen megkezdődik Babilon ostroma, melyben Orondates Perdikás fogságába esik. Ugyanakkor Roksána Statirát tartja fogva, így próbálják zsarolni egymást, hiszen mindketten szerelmesek a másik foglyába. A végső roham azonban megtöri seregük ellenállását, a szövetséges hercegek diadalt aratnak.

Roksána magára maradva nem lát más kiutat, mint hogy végezzen magával. Ebben Ptolomeus akadályozza meg: a nő Nagy Sándor fiát hordja méhében, aki Macedonia királya lesz. A Nagy Sándor katonáiból felállított sereg kíséretével küldik hazájába. (Hiába: anyósával, Olimpiással együtt rövidesen őket is megöli Kassánder, hogy az ő utódait majd Demetrius taszítsa le a vértől mocskos trónról.) A szövetséges hercegek felosztják egymás közt Nagy Sándor birodalmát, bár Arsakes (aki nővérével együtt újra eredeti nevét használja) nem fogadja el apja birodalmát, inkább néhány év múlva szkíta seregek segítségével hódít országot magának, mely a Napkeleti Birodalom néven addig áll, míg majd Augustus a Római Birodalomhoz nem csatolja.

A győzelmet pompás menyegző követi: Orondates Kassándrát, Lisimakus Parisatist, Arsakes Berenitzét veszi feleségül, és ha békében nem is, de dicsőségben élnek, míg meg nem halnak.

¹⁰⁷ Abban a francia kiadásban, amit láttam, ezen a helyen *Euphrates* áll; de persze lehet, hogy Bárótzí egy másiktól dolgozott. A tévedés azért érdekes, sőt fatális, mert Héliodórosz regényében (ld. Dugonics egyéb művei, *Szerecsenek* címmel) is szerepel egy Oroondates nevű perzsa főember, és ő a Nilus mentén csatázik. (Gyanítom, hogy La Calprenéde innen merítette a név-ötletet, nem lévén olyan történeti forrás, mely szkíta neveket sorol fel.) Sőt hogy a dolog fokozható legyen: Dugonics Héliodórosz-fordításának első oldalán található egy igen részletes térkép a Nilus deltájáról; és a grafikus a Nilus partjára helyezte Babilont. Persze az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a mai Kairó helyén állt várost is Babilonnak hívták valamikor. A Kassándra azonban, amennyire a cselekményből kikövetkeztethető, nem itt játszódik.

Györfi József: Klimius Miklós (1783)

Klimius Miklósnak Föld alatt való útja,
mellyben a' Földnek ujj tudománya,
és az ötödik Birodalomnak historiája adattatik elől.
B. Abelinus könyves házában találtatott,
és déákból magyar nyelvre fordíttatott
Györfi Jósef veszprémi prókátor által.

Klimius Miklós unokái, Klimius Tamás fiai: Péter és András tanúkkal igazolják, hogy a kézirat, melynek címe: *Klimius Miklósnak Föld alatt való útja*, nagyatyjuknak hagyatékában találtatott. Az abban foglaltak bebizonyítására a köz bíró egy titkos filozófiában jártas „finládi” embert utasított, aki haladéktalanul sassá változván megjárta a Föld belsejében lévő világot, és onnan visszatérve a beszámoló állításait megerősítette, valamint kiegészítette azzal, hogy a polgárháborúban, melynek során Klimius eltűnt, az ötödik Birodalom élére fia, Miklós került, ki most második Miklós néven a legnagyobb dicsőségben uralkodik számos országon a föld alatt.

* * *

„Minek utánna 1664dik Esztendőben az Hafniai Akadémiában kétszer meg-próbáltattam, és mind a Filozófiában mind pedig a Theologiában való Tudossaktul nagy ditséretet nyertem, a hazámba vissza menni készültem; és jól lehet mind a két féle tudományokban ki adott Leveleim szerint tanult Ember voltam, de pénz nélkül szállottam egy hajóba, a melly Norvegiának Berga Városába igyekezett.”

– ...kezdi beszámolóját Klimius. Odahaza „atyjafiain élődve” a természetet vizsgálja, járja a tartomány hegyeit, barlangjait. Az odavalósiak sokat beszélnek a Flöien-hegy tetején lévő aknabarlangról, melyből gyakran kellemes levegő áramlik. Napszámosokat fogad tehát, és kötél és vaskampó segítségével ereszkedni kezd a mélybe; kötele azonban elszakad, és ő a mélybe zuhan.

„A mennyire ijedségemben meg-jegyezhettem, mint-egy fertály óráig mentem a nagy sötétségben, hanem osztán egy kis világosságot, mint valamely est hajnalt láttam, melly az utan világossabbá lett, és szép tiszta ég-is látszatott. [...] De sem a napot, mellyet jól láttam, sem az eget, sem pedig a több tsillagokat nem ismértem, mert azok a mi tsillagzatainknál kissebbek valának.”

Előbb azt hiszi, hogy a Paradicsomba jutott, de akkor meglátja kezében a horgot, és a mögötte úszó kötelet. Így rájön, hogy a Föld alatt való égbe esett, és mint megfigyeli, körpályán kering egy bolygó körül. Belekóstol a zsebében hozott kenyérbe, de teljesen ízetlennek érzi, így eldobja. A kenyér azonban nem repül el, hanem keringeni kezd körülötte: saját holdja van. Egyszer aztán egy irdatlan szárnyas valami kezd röpködni körülötte.

„Elsőbben azt gondoltam felöle, hogy valamellyik legyen az, a Föld alatt való Égi tizen két Jegyek közül, és azért akartam volna, ha a szüz Leány lett volna; s bár a lett volna! mert a tizen két Jegyeknek seregébül tsak az az egy (tudni-illik a szüz Leány) vigasztalhatott volna csak meg-engemet, illy magános életemben. De mikor az az állot hozzám közelebb jött, megismertem, hogy egy haragos kegyetlen Grif madár: akkor el-felejtette velem az én előbbeni menyei ditsőségemet, és úgy meg-ijesztett, hogy jettemben az Akadémiai Testimonialisomat-is, melly szerentsémre a Sebemben vólt, előlvettem, akarván néki mutatni, hogy én az

Akadémiákat ki-tanultam, és olyan fel-szenteltetett Deák vagyok, hogy akár kinek-is meg-felelhetnék.”

A madarat azonban nem hatja meg az írás, hanem Klimius lábát kezdi csipkedni, ő pedig a kampóval hadonászik. Egyszer aztán úgy a hátába akasztja a vasat, hogy a madár fölsikolt, szélvészsebesen a bolygó felé száll, lassan leereszkedik, és megdöglik. A férfi, ahogy végre földet érez a lába alatt, fáradtságában leheveredik és elalszik. Álmából harsány bikabőgés ébreszti. Fölpattan és megpróbál felmászni a legközelebbi fára, de az úgy vágja pofon, hogy elájul. Arra tér magához, hogy fák állnak körülötte: ágaik vége kézhez hasonlít, felső ágvillaikban emberi fej látható. Megragadják Klimiust és apró lábaikon tipegve hurcolni kezdik a szántóföldek és mezők között, a közeli városba. Ott előbb bezárják, majd bírái elé vezetik, hosszú beszédekkel kell meghallgatnia, érthetetlen nyelven. Addigra már rádöbben: ennek a bolygónak ezek a fák az „értelemmel és okossággal fölékesített lakosi”. Ítélethirdetés után ismét bezárják, majd vért vesznek tőle, végül nyelvtanárt kap. Hónapokig tartó tanulás következik.

A földalatti világban keringő Názár bolygó Potua tartományának Kéba városa a hely, ahová Klimius került. Az értelmes fák világában a meggondoltság, a hasznosság a legfontosabb. Társadalmukban a legnagyobb megbecsülést a földművesek érdemlik, utánuk a kézművesek, mesteremberek, feltalálók, majd a püspökök, filozófusok, kereskedők, végül az udvari tanácsosok következnek. Száműzetés terhe mellett tilos metafizikáról és teológiáról vitázni.

A vallás szabad, mindenki úgy imádja az egy teremtet és gondoskodót, akiben mind hisznek, ahogy akarja. Az istentisztelet csak hitvallásból áll. Mindnyájan nevetségessnek tartják Klimius beszámolóját a zsoltárekléről; szerintük Isten haragját sírással és megbánással lehet kiengesztelni, nem síppal, dobbal, muzsikával.

Társadalmuk legfőbb vonása az állandóság. A törvényeket mindenki érti, hiszen ha új törvényt hoznak, azt mindenki elolvashatja, elmondhatja róla a véleményét, ezt azután a törvényhozók meggondolják, és csak azután terjesztik a fejedelem elé. Ha valaki egy meglévő törvényt megváltoztatni javasol, kötelet tesz a nyakába, úgy megy a főtérre, a törvényhozók elé. Ha javaslatát elfogadják, megkoszorúzzák a javaslattevőt. Ha nem, helyben felakasztják, mint békebontót. A fejedelemség öröklődik; az öröklő fejedelmet a legtudósabb élőfa tanítja az uralkodástan nemzedékről nemzedékre öröklődő tankönyve alapján.

Az oktatás intézményei az akadémiák, melyek történelmet, gazdaságot és törvényt tanítanak. Mindenki csak egy tudományt tanul. Az oktatás önálló munka, a deákoknak egy-egy kérdést kell alapos felkészülés után megválaszolniuk, dicséret reményében. Maguk a tanárok is évente vizsgáznak, állandóan bővítik tudásukat, újabb munkákat készítenek. Könyvet írnia csak annak szabad, akit tanítói erre felkészültnek és érdemesnek találnak.

A bíróság előtt mindenki egyenlő, csak a fejedelmet nem lehet perelni. Az ő tevékenységét halála után az erre rendelt bizottság minősíti. Ez egyébként más halottakra is érvényes: a halotti beszéd az elhunyt erényeit és hibáit egyaránt felsorolja, a hátramaradók okulására.

Klimius mindent hamar megtanul, eljön tehát a bizonyítvány kiadásának ideje. Legnagyobb elképedésére tanítói őt ítéleteiben gyengének, bár hamareszűnek találják; ezért, tekintettel hosszú lábaira, fejedelmi levélhordónak találják alkalmasnak. Ambíciója nem hagyja el. Négy évig hordja a fejedelem postáját az egész tartományban, mindent alaposan megfigyel, és tapasztalatairól készült feljegyzéseit rendbe szedve átadja a fejedelemnek, aki nagy tetszéssel fogadja és kiadatja a könyveit; majd megbízza Klimiust, hogy az egész bolygót járja körbe, és hasonló módon dolgozza fel tapasztalatait, mert az élőfák kurta lábukkal igen keveset járnak, s így keveset tudnak világukról. Megnyugtítja, hogy a nyelv mindenütt azonos, és a viselkedésben sincs olyan eltérés, ami miatt félnie kellene. A külső megjelenés és a szokások terén annál több a különbség.

Názár planéta kis földrészekből, és az őket elválasztó kisebb-nagyobb tengerekből áll. Egyenlítője 200 mérföld. *Potua* szomszédaival szövetségben és hasonló szokások közt él, így az út első állomása a tengerentúli *Kvamsó*. Cserfa-lakói sohasem betegek, így soha nem is gondolnak a halálra. Ezzel együtt azonban az irgalom, a szeretet is hiányzik belőlük.

Lalak lakói ezzel szemben örökké betegek, mert mindent készen találnak földjükön, semmiért sem kell megdolgozniuk. Korán meghalnak, viszont sokat filozofálnak.

Márdak ciprusainak szeme különböző (hosszúkás, szögletes, apró stb.). Van egy négyzet alakú Szent Naptáblájuk, és rangot csak az viselhet, aki esküvel vallja, hogy ezt a táblát hosszúkasnak látja. Aki nyilvánosan mást állít, azt megvesszőzik.

Kimal földje roskad az aranytól, ezüsttől. Lakói baromi munka alatt nyögnek, és nincs nyugtuk a tolvajoktól.

Kvámbója lakói minél öregebbek, annál szelesebbek és szerelmesebbek. A negyven év fölöttiek hivatalt már nem kaphatnak, gyámság alá kerülnek. Az öregek homokoznak, vesszőparipáznak.

Kokleku férfiai állhatatlanok és hebehurgyák. Nem szívesen mozdulnak ki a konyhából, mert a nők, bár tudósok és tiszteletreméltóak, folytonos nemi gerjedezésükkel üldözik a szemérmes férfiakat, fogdossák őket, az utcán füttyögnek utánuk.

Maskattia, a filozófusok országa szomszédos Koklekuval.

„Az út, mellyen mentem, hol igen köves, hol gödrös, hol pedig kátyolos volt, úgy hogy majd abból ki fogytam, majd pedig, sohol hid nem lévén, köldökömig a sárban jártam, és a nagy sár miatt fáradt lábaimat alig vontam. De mind ezen nyomorúságok ellen magamat keményen tartottam, jól tudván azt, hogy tövissek között szokták szedni a rósát. [...] Előbb menvén, az Anya-Városba¹⁰⁸ *Káskámba* el-érkeztem. Láttam itt, hogy strásák helyett a Város kapuiban ludak, tyukok, madár fészkek és pókhálók voltak. Az utszákon a malatzok és a Filozofusok fel- s alá együtt jártak, ezek a malatzoktól tsak ábrázatjokkal különböztek, egyéb aránt pedig sáros voltokkal és rondaságokkal azokhoz hasonlóak voltak [...] A Városnak tágas piatzán sokféle oszlopok, és külömbb-külombb-féle titulusokkal és irásokkal jeles képek voltak. Oda menvén próbáltam, ha valami elmés fel-írást találhatnék e ott az olvasásra. De amikor éppen ebben foglalatostkodtam vala, érzém, hogy a hátam melegszi és egyszer s mind vizesedik-is. Hátra tekintvén nézem mitsoda meleg víz volna az, hát látom hogy egy Filozofus huddoz engem hátba. Mert a nagy gondolatoktól el-ragadtatván, azt gondolta, hogy én ott kép vagyok, a hová ő szokott vizelleni. Én-is azért ötet keményen pofon tsaptam, annyival-is inkább megbosszankodván, mivel láttam, hogy ez a Filozofus az ő fejr fogaival reám vigyorog. E meglévén, ő-is meg-haragszik, és dühös mérgében hajamba kapván, hajamnál fogva fel- s alá a piatzon huz vony; én pedig ordítottok.”

A filozófusnak csakhamar segítsége akad az erkölcsfilozófia számos doktora személyében, akik Klimiust irgalmatlanul összeverik, majd a sziget urának, az orvosnak a bonctermében hurcolják, hogy annak bölcsességét szaporítsa. A ház asszonya szökteti meg, szerelmi szolgálatok reményében, mert abban a filozófusok igen gyengék. Klimius ész nélkül menekül az átkozódó asszony elől, *Nakir* tartományban meg sem áll, pedig a lakosok nagy vendéglátóknak mondják magukat. Már a hajón tudja meg, hogy valójában útonálló. Az aranytengeren átkelve jut az *Okoskodók országába*, melynek lakói mind logika-professzorok. Könyörögnek Klimiusnak, hogy maradjon köztük, mert ahol mindenki bölcs, ott a bölcsesség nem ér semmit. Ő azonban továbbáll *Kabak* országba, melynek lakói közül sokan fejetlenek, a mellükön lévő szájukkal beszélnek, és olyan hivatalt kapnak, mihez nem kell agyvelő: komornyik, strázsa, inas, egyházi, némelyikből tanácsstag lesz.

¹⁰⁸ főváros

Kambara és *Spelek* a hársfák két országa; előbbi lakói négy, utóbbi négy száz évig élnek. A kambaraiak néhány hónap alatt kifejlődnek, első évük után már csak a lelki tökéletességre törekcszenek, készülnek a halálra. A spelekiek bezzeg a mának élnek, és nyomorultjaik még a megváltó halál gyors eljövételében sem reménykedhetnek.

Spalankra tölgyfái mentesek a haragtól, indulattól. Mindennek a lelkét keresik, de nem ismerik a szépséget, a gyönyörűséget.

Kiliak lakói boldogan élnek: homlokukon viselik haláluk dátumát; egész életükben gazemberek, a megtérést az utolsó napra halasztják.

Askarakban némelyek hét fejjel születnek. Ezek híres polihisztorok, de úgy összezagyválnak mindent, hogy nem mennek többre, mint Kabak fejetlenjei. A legbátrabbak egy kivételével levágtatják a fejeiket, bár sokan belehalnak a műtétbe.

Bostanki népének a szíve az ágyékában dobog. Igen gyávák, de a náluk gyengbéket kegyetlenül üldözik.

Mikolak lakói vallástalanok, így nincs mire esküdniük. A bíróság csak tárgyi bizonyíték alapján dönthet.

Brakmát gyalogfenyői élesen látják a csillagokat és a föld méhének kincseit, nagy tudósai az asztronómiának; de Klimiust hol fellökik, hol kupánvágják, mert ami előttük van, azt nem veszik észre.

Mütak füzei a vétkeket hashajtóval gyógyítják, és könyveik is efféle hatású zagyvaságok. A setét tengeren túli

Mikrok hortyogástól hangos: az idevalósiak csak néhány órát töltenek ébren, de mert elhagynak minden fölösleges dolgot és beszédet, mindenre van idejük. Nem úgy, mint a szomszédos

Makrók lóto-futó ciprusainak, akik sohasem alszanak, mégsem végeznek semmivel.

Sikmók tartomány Mihó nemzetsége spártai, takarékos életet él. Szegények is mind, a legtöbbjük munkanélküli. A Lihó nemzetségbeliek vígadnak, pazarolnak, virágzik minden mesterség, s így mindnyájan jól élnek.

Láma földjéről kerül ki Názár minden nagy orvosa. Maguk mégis négyszer annyian halnak meg, mint születnek.

Szabad Földön mindenki úr, senki sem parancsol.

Joktána országában minden vallás szabad, mégisincs zavargás.

Tumbak olajfái olyan vallásosak, hogy nevetni sem mernek. Innen tér vissza Klimius *Potuába*, mert megkerülte a bolygót.

Az utazásról készült beszámoló tetszik a fejedelemnek, de Klimiusnak nem elég a fizetésemelés: dicsőséget akar. Kokleku állapotaira hivatkozva törvénymódosítást javasol: tiltsák el a nőket a közügyektől. A Tanács elutasítja a javaslatot, és csak a fejedelem kegyelme menti meg az életét. Száműzetésbe kell mennie a *kiterjesztett erősségbe* – így nevezik a Föld héjazatának belső oldalát. Minden évben Názárra szállnak a fönti madarak, hogy jóllakjanak a rajzó legyekkel. Ilyenkor kötik nyakukba a hámot, melyre a száműzendők ládáját csatolják. Így érkezik egy metafizikus és egy istentagadó társaságában Klimius Martínia földjére, melynek lakói azok az éktelen ábrázatú majmok, melyekkel Klimiust Názáron többször összetévesztették. Itt a legfőbb úr, a polgármester gyaloghintó-hordozója lesz, többre nem viszi, mert a majmokéhoz képest az ő gondolkodása túlságosan lassú. Itt is több bölcs újítással áll elő, de mindig kinevetik. Végre megismerteti új honfitársait a parókával, amit a helybéli kecskék szőréből készít. Ezzel óriási rangot szerez, minden majom parókát akar. Két évet tölt itt nagy megbecsülésben, amikor a polgármesterné szemet vet rá, és mert nem tesz eleget kívánságának, azzal vádolja, amit megtagadott. Gályára ítélik.

*Mezendor*a földje, másként a szörnyű csudákkal teljes tartomány a hajó első úti-célja. A kapitány hamar rájön, hogy Klimiusnak mint evezősnek nem sok hasznát veszi. Megteszi parókái kezelőjének. Érintik a szarkák-lakta szigeteket, *Muzsikás* földet, ahol az egy lábú bennszülöttek a hasukon feszülő húrokat vonóval megszólaltatva beszélnek, és a bűdös *Piglosszát*, melynek lakói a hátsó felükkel szólnak. *Mezendor*, a szigetek és a földrész együttese számos nép otthona; az ökrök, medvék és más állatok abban hasonlítanak, hogy mellső lábuk helyén kezük van. Klimiusnak megint meggyűlik a

baja a nőkkel: az árnyékszékek felügyelőjének felesége, egy tarka koca, szemet vet rá. Így rejtőznie kell, amíg fel nem szedik a horgonyt.

A hajó azonban rövidesen viharba kerül, sziklának csapódik és elsüllyed. Klimius egy deszkába kapaszkodva sodródik a sziklák mentén. Kiáltozására emberek jelennek meg, csónakba szállnak és partra segítik. Klimius különös örömmel tekint rájuk: az élő fák és beszélő állatok után végre olyan embereket lát, mint ő maga. Sajnos az egész Föld-alatt-való világban ezek a legostobább teremtmények. Sövénykunyhóban élnek, malacot tenyésztenek, de konyhaművészetük a parázson sütésben merül ki. Klimius beletörődik, hogy a nép félistenként tiszteli, mint a Nap fejedelmének követét. Tanítani kezd, kőházakat épít, lovat szelídít; híre eljut a sátorábrával tartományról tartományra költöző császárhoz, aki magához kéreti, megszereti, és megteszi jakkalnak, fővezérnek. Klimius felállítja a dárdás és íjász gyalogságot és lovasságot, és amikor kiképezte első hadseregét, háborút kezd az embereket vazallusnépként tartó tanakíták (tigrisek) ellen. A szomszédok félvállról veszik a fenyegetést, így sikerül legyőzni őket, és vezéreiket fogságba ejteni. Klimius összebarátkozik a rab tigrisvezérrel, igyekszik kifaggatni népéről és az egész földrészről, *Kvámiról*; közben már készülnek a helyi salétromkészletre alapozott tűzfegyverek, és bizony szükség is van rájuk, mert a tigrisek kiismerték az íjat, nem ijednek meg tőle. A puskák azonban erősebbek a tigrisbátorságnál: az emberek menetben elfoglalják a tigrisfővárost, és beveszik a könyvtárat is, ami Klimius nagy öröme szolgál – bár nem sokáig, mert talál egy útleírást a fölső világról, amit hadvezér-foglyával felolvastat, és abban legnagyobb bosszúságára az európaiak igencsak ostoba és bolond népségnek mutatkoznak. A legnagyobb baj pedig az, hogy a szakadt példánynak éppen az a része hiányzik, mely arról szól, hogy Tanián, az utazó, hogy jutott ki a Föld belsejéből.

A háború folytatódik. Az emberek győzelmének hírére a kontinens legerősebb hatalmai: az arktoni medvék, a kispuki vadmacskák és a levegőből mérgezett nyállal harcoló alektori kakasok fognak össze. Ráadásul a tanakita tigrisek újra csatasorba állnak. Az ütközet napokig tart. Klimiusék veszteségei is súlyosak, maga a császár is elesik egy mérgezett nyíltól, de egy néhány órás fegyverszünetet sikerül kihasználni: a puskákba szánt golyókból sörétet öntenek, és a következő ütközetben ezzel lövik a kakas-légierőt. A győzelem megsemmisítő: az emberek a földrész urai, és a katonák császárrá kiáltják ki Klimiust.

Ő pedig már nem akar megállni. Okosan kezelve a legyőzötteket, a földrészt tartományok szövetségévé alakítja, csak a legfőbb hatalmat tartja meg magának. Hajókat ácsoltat, melyeket ágyúkkal szereltet fel, és – zömmel vadmacska-legénységgel – tengerre száll. Kanaliska szigete ellen aratja a legkülönösebb győzelmet, annak lakói ugyanis teljesen fegyvertelenek, csak veszett káromkodással harcolnak. Az első ágyúlövésre megadják magukat. A hadjárat ennél sokkal nehezebb csatákkal folytatódik. Mezendor a szárazföldön védekezik: hatvanezer oroszlán, medve, elefánt és bika sorakozik fel, de a löfegyvereknek nem állhatnak ellen. Martinia a tengeren sokkal erősebb Klimiuséknál, és kőhajítógépei, gyújtóhajói súlyos veszteségeket okoznak. Csak az ágyúk folyamatos tüzének lélektani hatása töri meg az ellenállást. A szárazföldi sereg aztán már csúfosan, parókait eldobálva fut a fegyelmezett vadmacskák elől.

Kvámára visszatérve hatalmas diadalünnep következik. Klimius az asszír, perzsa, görög és római után a kvámait az Ötödik Birodalomnak nevezi, és elmondhatja:

„Én pedig sokkal több nemzeteket, és még a Persáknál-is kegyetlenebbeket kissebb idő alatt hódítottam meg, még pedig olyan népek által, kik a minap gorombák voltak, és a kiket csak magam tanítottam. Titulusom, mellyel azután éltem, e vala: NAGY MIKLÓS, NAPNAK KÖVETJE, KVÁMÁNAK ÉS MEZENDORNAK TSÁSZÁRJA; TANAKINNAK, ALEKTORIÁNAK, ARKTONIÁNAK, ÉS A MEZENDORI, S MARTINIAI ORSZÁGOKNAK KIRÁLYA, KISPUKNAK, MARTINIÁNAK ÉS KANALISKÁNAK NAGY HERTZEGJE, s a t.

Áll már sok országom, és nagy Birodalmam,
A tengereken túl ki terjedt hatalmam,
Bujdosásim után e leve jutalmam,
Mondhatnám, ez után lehet nyugodalmam:
De a végső napra kell számot tartani;
Mert azt az embernek csak meg-kell vallani,
Mig a test sátora el-nem fog-bomlani,
Itt senkit boldognak nem lehet mondani.”

A nyughatatlanság nem lelki teret keres magának: a hatalom megbolondítja Klimiust. Megfeledkezik korábbi okos politikájának alaptételéről: ne tedd mással, amit magadnak nem kívánsz. Meggyilkoltatja képzelt vetélytársát, az elesett császár idősebb fiát. Túlbecsüli erejét: nem veszi észre, hogy népe már fél tőle, rövidesen gyűlölni fogja, és lassan ki is neveti, mert a kanaliták, a káromlás művészei megtalálták a halászokat, akik egy szál deszkáján őt, a „nap fejedelmének küldöttét”, kihalászták a tengerből, és vitriolos szatírában dolgozták fel az esetet. Az utolsó csepp a pohárban az, amikor a császár kisebbik fiát is meg akarja öletni. Leghűségesebb támogatója, akit megbíz a merénylet lebonyolításával, megmenti a fiút, és az összeomlás megállíthatatlan. A tanakitákhoz menekül, nagy sereget szervez, de saját fegyvere: a tüzéség fordul ellene. A tigrisek szétfutnak, Klimius magára marad a hegyek között. Egy barlangot pillant meg a közelben.

„Ennek szája előtt egy kevéssé meg-állapodtam, alig vévén lelket a nagy futás miatt való elfáradásomban: azután abba kigyó módjára hason bé-másztam, és mivel tapasztaltam, hogy mély lévén lassanként alább alább szolgál, télyességgel a fenekére le-menni akartam. De amikor valami száz lépésnyire mentem, ott egy szakadásra jutottam, hol-is mintha a menykő ütött volna le, úgy estem alá a setétségben, és mind addig mentem, mint valami örökké való éjjelben, míg egy est-hajnal forma világosságot nem láttam. [...] Ennek a világosságnak nevelkedésével lassanként az én rohanásomnak ereje fogyatkozik, úgy annyira, hogy végtére, mint egy vízből ki uszó ember, némelly kősziklák között lassu erővel épségben ki-bujok. Hát álmélkodva látom, hogy ezek a kősziklák éppen azok, melyekről ez előtt egy néhány esztendővel a föld alá le ereszkedtem.”

Klimius félbolondként szédeleg a Svandikra vezető úton: királyok ura volt, és holnap talán a prépost szolgája lesz. Fején a császári süveggel ér a faluba, ahonnan mindenki elmenekül, kivéve egy férfit: Abélinust. Ő emlékszik is Klimiusra tizenkét évvel korábbról, rá is ismer; meghallgatja történetét, de lelkére köti, hogy másnak ne mesélje el. Klimius megfogadja a tanácsot. Lelke lassanként lecsendesedik, és amikor meghal a Kereszt templomának egyházfia, beáll a helyére. Elveszi egy bergai kalmár lányát, három fia születik. A történethez Abelinus fűz rövid toldalékot, melyben elmondja: Klimius 1695-ben halt meg. Sokan kevélynek tartották, pedig inkább csodálkozni kellett volna alázatosságán és béketűrésén, hogy alávaló hivatalát milyen csendesesen viselte, ő, aki a földkerekség legnagyobb birodalmának császára volt.

Bartzafalvi Szabó Dávid: Szigvárt klastromi története (1787)

Fordítódott Németből Magyarra,
Bartzafalvi Szabo Dávid által

„Mexikónak van egy madara: *Cinkon*¹⁰⁹ a neve. El mondhatni, hogy a leg szebb színeket, azokat is a leg gyönyörűsegebb Veggyel festé rá, s úgy repíté ki a Természet a maga Apellesi¹¹⁰ kezéből: A madaraknak közönséges eledeleket, holmi fű magot s fa bogyót mit, a Világért sem enné meg: egyedül csak a leg tisztábban tündögdétselő harmatnak gyöngyeivel, és a leg kedvesebben szagoskodó virágok illatjának lelkével él: Októberben egy fa ágtsára tsimbalkóddzik, s egész télen átal úgy alszik.”

A fordító előszava szerint regénye hőse is így alszik a Halál hosszú telén át, a Feltámadás tavaszáig.

„Szigvárt [Xavér], egy nemes elméjű Ifiú, született a Svábságban egy bizonyos faluban a Duna menttében. Az ő Atyja, ki ugyan pontba egy valódi Német-Sváb vala, már huszonnégy esztendőktől fogva Tiszt-tartó volt azon Faluba. Az ő csak hamar meg hólt feleségétől, valának néki két leányai és három fiai, kik közzül a mi Szigvártunk a leg ifjabbik vala. Ez, annyira szerette a társalkodást, hogy csak akkor volt leg nagyobb öröme, midőn más gyerekeket vígadni látott, s azoknak holmi tsetsebetse apróságokkal kedvet keresette. Ha a tél miatt benn a házban kellett lennie, már semmiben se tölt kedve; nem szinte elég volt néki a maga bátyjainak s két víg nénjeinek társaságok: bé hitt minden paraszt gyermekeket, kik a ház előtt el mennek vala, s azokkal fel s alá futkosott a házban. Azután ki loposkodott az istállóba, körül néz a lovakat, s egyikére fel kavarodván, vitte őket az Itatóra; majd továbblag, a paraszt gyermekekkel hó-golyóbyssal játszott, vagy a maga kis szánkáján a leg meredekebb Hegyről le felé ereszkedett, s ebbéli mérészségével, sőt gyakran vakmerőségével, még a leg mérészebb gyermekeket is felül múlta.”

Apja jól ismeri fia természetét, s egészen tizenhárom esztendő koráig katonának, vagy vadásznak szánja. Ekkor azonban egy kapucinus barátját látogatja meg a közeli kolostorban, és Xavért lenyűgözi a csendes, elmélyült élet. Eddig csak a természetben érezte ezt az áhítatot; s most úgy dönt, hogy maga is papnak tanul. Apja ismeri ingatag elhatározásait, de emellett kitart. Így elhatározza, hogy (élve Páter Anton segítségével) előbb a güntzburgi piaristák iskolájába iratkozik, majd az ingolstádi Mindeményedelemben¹¹¹ folytatja tanulmányait. Ez azonban még messze van. Apja és Teréz húga elérzékenyülve búcsúzik az új élet felé induló fiútól. Kocsijából Xavér megrendülten szemléli a hajnali Svábföldet.

„Gyönyörűségesen érek egymást a szántó-földek, Rétek, Faluk, és Erdők; mellyek, rá sütvén a Nap, külömbb külömbféle színű árnyékokban fekvének vala, s a szemnek sokféle gyönyörűséget okozának. Maga előtt látá messzére igen messzére a Tirolisi tisztas tetejű Havasokat, mellyek, mint-egy lántz, úgy bértzelék vala körül az egész a táji környéket: egyik oldala a Nap sugáritól ragyog vala, s kápráztatá az ember szemét, ha sokáig néze reá: a másik, homályosan kékelő árnyékban fekszik vala. Ő azokból magának a maga képzelődésével külömbb külömbb-féle tsudálatos állatokat, úgymint Óriásokat, Sárkányokat, Hajókat, s

¹⁰⁹ Cinkon – Miller szövegében nincs nyoma. Valószínűleg a *Cinclus mexicanus* (szürke vízirigó) Bartzafalvi által magyarított neve. De csak a nevet kölcsönözte innen; a többi bizonyára valami kolibriféle meseelemekkel gazdagított leírása. Hasonlóval találkozhatunk évekkel később, az Uránia első számában is.

¹¹⁰ Apelles, Apellész – macedóniai Fülöp, majd Nagy Sándor udvari festője. Arcképeken kívül híres műve az „Aphrodite Anadyomene”.

¹¹¹ Mindeményedelem – Universitas (egyetem)

egyéb e féléket formála, melyek hosszas nézés után mint-egy mozgani látszanak; s el felejté a képpen apródonként a maga mind mostani, mind jövődő állapotját.”

Két fiúval barátkozik össze az internátusban. Az egyik, Kráitzner, a szobatársa, lassanként a befolyása alá vonja, és ki is használja Xavért. Ennek a semmi jót nem ígérő kapcsolatnak az vet véget, hogy a fiút rajtakapják, amikor éjszakai ivászat után próbál visszazöknöni a szobájába. Ágyában lopott holmit is találnak, így rövid úton a börtönbe küldik, s két hét múltán apja katonának adja. Ezután Xavér barátsága elmélyülhet Krónhelm Fridrikkel, egy nála idősebb, mély érzésű, szerencsétlen sorsú fiúval. Az öreg Krónhelm katonatiszt volt, aki ivócimborája tizenhét éves leányát megszerette és elvette, de érzelmei nem bizonyultak tartósnak, különösen azután, hogy szomszédságába is kiszolgált katonák költöztek. A nagytermészetű öreg állandóan részeg, és magához költöztetett egy kiszolgált katonakurvát; így felesége a gyerekekkel egy távoli kúriába költözött, és házitanítót fogadott. Anyja halála után került Fridrik az internátusba, bár apja a „maga módján” szereti őt. Ősszel levelet is ír neki:

„Fijam!

Én azt mondom neked, Héj! jöjj már valaha haza, s látogass meg. Téringettét! hiszen már nem is tudnám, hány esztendeje, hogy nem láttalak! Jó vadászat esik, van szarvas, vad ketske elég, nyúl is, hogy szint úgy bagzik. Tsak gyere hát, s mulasd ki magad. Hadd lássalak már egyszer, hogy áll az orrod, nagyobb é már a fejed? te balfasz, vagynak ám itt Urak, kiknek a Fejedelem vadászai se teszik ki szűröket. Tudsz lönni vadat? külömbben egy pernahájder tyúk ültető vagy, én tsak azt mondom. Hozhatsz egy pajtást is magaddal, vagy kettőt is, ha akarsz: van mit enni, inni elég.”

A két barát „Gyümölsönös¹¹² elein”, az iskolai komédia másnapján utazik, és az öreg Krónhelm igen megkedveli Xavért; a fiú örömmel járja az erdőt, és mindjárt érkezése estéjén lő egy nagy vaddisznót. Csak az nem fér az öreg fejébe, hogy Szigvárt nem nemes. Vitus úr mélyen megvet minden közrendűt; kutyái csaknem széttépnek két gyermeket, és anyjukat súlyosan megbünteti, mert ezután tiszteletlenül beszélt vele: a nemes földesúrral!

A következő tanszünetet Szigvártéknál töltik. Utazás közben megpihennek egy fogadóban, ahol egy cigányasszony Vilhelmnek „*kerekképű feleséget, tutzet gyermeket*” jósol; Xavérnak bánatot, szenvedést, korai halált. Ők ezzel nem sokat törődnek. Krónhelm remekül érzi magát Szigvártéknál, virágot szed Teréznek, aki hálából dallítzát¹¹³ zongorázik, szomorót¹¹⁴ énekel. Észre sem veszik, és egymásba szeretnek.

Szigvárt örül, hogy a szívéhez legközelebb álló két ember egymásra talált. Legidősebb bátyjának felesége azonban apjuk fülébe teszi a bogarat: Terézia jóhírért kockáztatja, holott nem lehet a nemes Krónhelm felesége. Az öreg Szigvárt beszél Teréziával és Xavérral. Kéri őket, hogy igyekezzenek véget vetni a dolognak. Terézia igyekszik is, de nem sikerül; egymás nyakába borulnak Fridrikkel, és bevallják az öreg Szigvártnak, hogy szeretik egymást. A fiúknak haladéktalanul vissza kell menniük az iskolába; Krónhelm azonban engedélyt kap, hogy az apjának címezve levelezhet Teréziával. Keserves leveleket vált a két szerelmes. Ügyük azonban Krónhelm fülébe jut, és a felfuvalkodott nemesúr ordenáré hangú levélben tiltja el fiát alacsonyabb származású választottjától.

¹¹² A hónapok neve Bartzafalvinál: I. Zúzoros, II. Enyheges, III. Olvanos, IV. Nyílonos, V. Zöldönös, VI. Termenes, VII. Kalászonos, VIII. Hévvénos, IX. Gyümölsönös, X. Mustonos, XI. Dúdoros, XII. Fagyáros vagy Gémberes.

¹¹³ Dallitza – „Ária, nótának a neve.” A könyvben szereplő korabeli zenei fogalmakkal, illetve Bartzafalvi szóhasználatával kapcsolatban az olvasó figyelmébe ajánlom könyvem első kötetében olvasható *Egy virtuális poéta a XVIII. században* című tanulmányomat.

¹¹⁴ Szomorótza – „Mesto. Nótának a neve, melly szomorú tsendes hangokon mégyen.”

„Szedte vette Fattya!

Hogy az ördög ragadgyon el a kurvával s hozzá tartozóival együtt! Bezzeg ugyan jeles egy dolgot tselekedtél ám! talán ugyan meg bolondultál? Mit csinálsz te a Tisztartó leányjával, azzal a paraszt semmire való szukával? Tudd meg fattyú, nem érsz egy lövet puska port – hogy engem a Feketék¹¹⁵ ragadjanak el, csak meg kéne téged lőnni mint egy patkányt! [...] De ímé esküszöm néked az Istenre, hogy ha leg kisebbet hallok is ezután, hogy te azzal a köz rendű lánnyal tartasz még is; egybe lóra ülsz, ha a lábam el szakad is, s le löllek mint a disznót, s aztán agyba főbe verlek a karabély agyával. [...] Írj nekem tüstént; vagy különben nem élsz hat napot is, esküszöm néked minden ördögökre! Jó Apád. – Krónhelm Vitus.”

Xavér azt tanácsolja őrlőgő barátjának, hogy ne huzakodjon az apjával; tegyen úgy, mintha teljesítené a parancsát, és bízzon Istenben. Sajnos már ez sem elég: Vitus úr rátör Szigvártéakra, Teréziát lekurvázza, és fegyverrel fenyegeti őket, ha nem tartanak távol magukat a fiától. A lány Xavérnak írt levelében azt üzeni Fridriknek, hogy ő már csak meghalni akar. A fiú visszaüzeni, hogy maga is hasonlóan érez; mielőbb találkozzanak „odaát”.

Húsvét után Krónhelm az ingolstadti Mindeményedelemben utazik. A magára maradt Szigvárt Grünbak kereskedő fiával és lányával tölti szabad óráit. A lány rövidesen kolostorba vonul, majd megbetegszik, és meghal. Xavér a lány naplójából tudja meg, hogy ő tett Zsófiára ilyen pusztító hatást: még Zöldönösben halálosan beleszeretett, Mustonosban lépett a rendbe, és Enyhegesben meg is halt. Szigvárt szüntelen sírásban olvassa a feljegyzéseket, „s ekkor újjólag nagyobbban kezd idegenkedni a szerelemtől”.

Egy évvel Krónhelm után Szigvárt is Ingolstadtba utazik. Útja most nem olyan idilli, mint amikor az iskolába indult; visszatérítő útjárak közé préselődve kelnek át a kiáradt Duna vizével elöntött, mocsárrá lett termőföldek, mezők között, a víztől bekerített falvak során. A két barát azonban boldogan öleli meg egymást. A városba érve Xavér átadja Fisser tanácsnoknak édesapja üdvözlő sorait, ám az előkelő úr igen lekezelően bánik ifjúkori jóbarátja fiával.

Szigvárt életében sorsdöntő fordulatot hoz Ingolstadt; de nem a Mindeményedelemben, ahol a jezsuiták nagyon is kedve ellen való módon oktatják a logikát és a metafizikát. A jeles eseményre az apácák templomában kerül sor.

„Egyszer meg látta egy Leánykát maga mellett térdelni, és csak meg tettene¹¹⁶ egyszeribe annak látására. Amannak szemei nagy buzgóságosan valának az ég felé függesztve, és történetből szintén akkor találta félre tekinteni, de azonban egyenesen Szigvártra, mikor ő tekintette reá, s annak az ő tekintete egyszeribe csak fel forgatta fenekétül az ő szívét.”

A fiú ettől kezdve mindenhol ezt a lánykát keresi, s végül egyik diáktársától, a lányba szintén (reménytelenül) szerelmes Gutfridtől megtudja: éppen Fisser tanácsos Máriána lányába sikerült beleszeretnie. Xavér kétségbeesik: a kevély ember bizonyára lehetetlenné teszi, hogy találkozzanak. Meglepetéssel tapasztalja, hogy éppen ellenkezőleg: inasa útján, Krónhelmmel együtt, meghívja őt a következő esti Muzsikodalomba,¹¹⁷ mint régi jó barátja fiát mutatja be feleségének és lányának, és mindjárt meg is kéri a tetszősszöngös Muzsikálásban¹¹⁸ Másadlónak.¹¹⁹ Sajnos Máriánával szemben ülve ezer hibát vét; de utána a lány dalitzázását legidősebb bátyja kíséri olyan rosszul szárnyongorán,¹²⁰ hogy Máriána félbe is hagyja az éneklést. A meghívás

¹¹⁵ Feketék – gonoszok. Az ördögök szinonímája a németben.

¹¹⁶ Meg tetten – megszeppen, megilletődik

¹¹⁷ Muzsikodalom – házimuzsika, koncert

¹¹⁸ Tetszősszöngös muzsikálás – több zenész közös játéka; kamarazene

¹¹⁹ Másadló – szekundáns; másodhegedűs

¹²⁰ Szárnyongora – csemballóból átalakított kalapácsos-billentyűs, szárny alakú zongoraféle, fortepiano. (Egyébként a zongora szó is Bartafalvi találmánya.)

nemcsak egy alkalomra szól, és a következő estén már szárnyakat ad Szigvártnak Máriána figyelme. Vigallitzájában¹²¹ magával ragadja, szomoróztájával megríkatja hallgatóit. Az idősebb Fisser-fiú hegedűszólója érdektelenségbe fullad; halálosan meggyűlöli Szigvártot.

Xavér és Krónhelm felváltva virrasztanak társuk, Gutfrid betegágyánál. A fiú a Máriánáéval szemközti házban lakik, így együtt hallhatják, amint a lány „*egy fontos mivólttú dallábakon tsendesen menő Kápráddzát*”¹²² játszik. Gutfrid elmondja apja által megkeserített gyermekkorát barátainak, majd önkívületbe esik. Az öreg Krónhelmhez a megszólalásig (sőt az után is) hasonlító férfi nagy dérrel-durral ront a szobába, de már csak az utolsó lélegzetet csókolhatja ki fia szájából. (Bele is hal egy hét múlva ugyanabba a „forróhideg”-be, ami a fiát elvitte.) A következő szerdán barátja elvesztésének fájdalmát is beleadja Szigvárt a Máriánával előadott „*kettős Tetszösszöngösdí szózangozásba*”¹²³, és hegedűszólójában „*eggy tirilli*”¹²⁴ mellett *olly nagyon meg illetőde, és olly nagyon ásító s egybe el nyelhetném formálag áhétozó szívet tolmátsoló tekintettel nézett rá (a lány), hogy szíve egybe a leg édesebb érzéseknek özönében úszkál vala.*” Az énekkettősük után pedig a búcsúzáskor „*Máriána igen igen gyengéded és tsupa szerelem villal*”¹²⁵ *mozgó szemét vetett reá, s szemében eggyzersmind egy kristály módra átal látszó mogyorótska lebegdétsele.*” A fiatalember verset is ír A szerelem szeméről:

„Nem szerelmes Vill¹²⁶ vala é? s ugyan nem
Szólla é ezret, s tsupa jót az a Szem?
Jól jelenté azt ki vizes golyója,
S könyv mogyorója.”

A szombati táncesten már igyekeznek mindig egymást választani a Sétálós-diban¹²⁷; az Elnyúlósdiban¹²⁸ a lány Xavér kezét erősebben szorítja meg, mint másét, a Kerekesdinél¹²⁹ pedig ők tartanak ki a legtovább:

„Szigvárt mint egy egészen el ragadtatott nem tudom mi tsoda látódhatatlan erőtl, és egy tsókot nyoma a Máriána ajakára; ki is tsak önként el szenvedé. Máriána reá néze egy igen gyengéded indulatot jelentő tekintettel, és meg is szorítá kezét, s kavarodék véle a tántzolók közzé, és repült körül meg körül mint ha fellegek szárnyain ment volna. Mások mind-nyájan tsak le ülének, és e két ifjontzot bámúlva nézék: esett néhol-néhol ilyen forma sűgás bűgás: abból tsak alig ha őszve szeretkezés nem következik; azok mindég tsak edgyütt vagynak, s a t.”

¹²¹ Vigallitza – „Allegro. Nótának a neme a Musikusoknál.” Ha Bartzafalvi ezúttal nem téved, akkor a szomorótza talán egyszerűen andantét jelent.

¹²² Fontos mivólttú dallábakon tsendesen menő Kápráddza – adott hangnemben komponált, halk vagy lassú zongoradarab (fantázia v. etűd, esetleg capriccio). A lassú és a csendes szót sokszor szinonimaként használták ebben az időben. Például a Visszhang-palotáról mondja Kónyi (ld. fentebb) a *Várta-mulatságban*: „...a Király az ő ágyában minden szót megértett, valami tsak ebben a Palotában ámbár lassan is beszéltetett.” Itt a *tsendes* egyértelműen halkat jelent.

¹²³ Kettős tetszösszöngösdí szózangozás – több (itt két) szólamú, hangszerkíséret nélküli énekdarab.

¹²⁴ Tirilli – „Tzikornya a Musikában.” Első ránézésre a trillára gondolna az ember, de a szövegösszefüggésből nem ez következik. Alighanem kadencia.

¹²⁵ Vill – a villan igéből metszett főnév: de: ld. a következő lábjegyzetet.

¹²⁶ Vill, villi – (szlovák – német) tündér; halott szűz holdfényben táncoló lelke. A versben álló szó esetében eldönthetetlen, hogy a fordító melyikre gondolt.

¹²⁷ Sétálósdí – A korbán divatos, vonulós táncok egyike (allemande?) lehet. A fordító nem értelmezi.

¹²⁸ Elnyúlósdí – „Játéknak a neme, mellyben az edgyütt játszóok hosszan el nyúlnak.” Nem azonosítható csoportos tánc.

¹²⁹ Kerekesdi – „Kerek formán eső játék.” A regény keletkezésekor divatossá váló keringő, vagy annak valamelyik elődje.

A tanácsos igen barátságosan további estékre hívja meg a fiút, és Máriána is örömmel jelenti ki:

„...az Anyám igen szereti az Úrfi, az Atyám jó szívvel van aránta, s a bátyám is jobban gondolkodik már felölle, mióta az ő muzsikálását betsülni láttatik...”

Úgy látszik, hogy kettejük ügye a legjobb úton halad. Annál kevésbé Krónhelmé. Fridrik elhatározza, hogy nagybátyja segítségét kéri, aki Munikban¹³⁰ tanácsos. Rossz idő, majd hosszú betegség hátráltatja (Xavér hetekig Máriána felé sem néz, ápolja barátját), s mikor végre mehetnek, a férfi utazik el hetekre. Így csak Fridrik néne teszi „homlolyosan”¹³¹ bizonyossá afelől, hogy a segítségére lesz. A tanácsnok báty azonban csaknem tragédiába segíti a fiút. Beszél Szigvártékkal, támogatást ígér, és az öreg Vitusnak is a lelkére beszél. Éppen az ellenkezőjét éri el annak, amit akar: az öreg hazaparancsolja fiát, vadászat ürügyén becsalja a kiszolgált markotányosnő, Kunigunda erdészházába, ahová már a kiszemelt (nemesi származású) menyasszonyt is odarendelték, és tetemes mennyiségű alkohol elfogyasztása után a pap is előkerül egy oldalszobából. A hűséges szerelmesnek egy bátor ugrással az ablakon át sikerül lóra kapva elmenekülnie, míg szerető atya és rokonai az ablakból lövöldöznek utána. Kisvártatva üldözőbe is veszik, de az öreg lovastól belebukfencezik egy árokba, és ezzel az üldözés véget ér. Ő azonban nem áll meg, és egy közeli faluban éppen katonának akar állni, amikor utoléri az örömhír. Így számol be erről Szigvártnak:

„Szerelmes kedves Sógrom!

Óh, hogy már valahára így szólíthatlak meg tellyes bízodalommal! Tombolj öröm üvöltések között vélem együtt óh szívem szerettele! Az Úr el vette az én fájdalmimat, az én keserűségemet! örömekre változtatta azokat és vígadozásokra!

[...]

Éppen el akarék menni Güntzburgból. Azomban egyszer [...] a Bátyám el jöve, az az én Isten küldötte Drágám, és azt mondá, hogy én ne haljak meg, hanem éljek; hogy, úgy-mond, Terézia az enyém, és hogy az én szenyveim véget érének az én Atyámnak halálával. Az Isten légyen kegyelmes az Ó lelkének! vért okádott, hogy a lóval együtt le rohant az árokba, és meg hala.

[...]

Barátom! Sógrom! Mindenem! Légy jó egészségben! Én egy Isten vagyok.”

Ez az ügy tehát megoldódott. Szigvárt és Máriána szerelme is tovább erősödik. Új találkahelyet találnak: a város közelében lévő kertes nyári lakba a lányt csak valamelyik barátnője, vagy kisebbik fivére kíséri el, s ott kettesben maradhatnak. Szigvárt végre kimondja a döntő szót: leszámolt a klastromi élettel, és Krónhelm tanácsnok segítségével világi hivatalt keres. A lány nagybátyja feleségének is bemutatja, akivel véletlenül akadnak össze. A hölgy Sráger tanácsnok oldalán szeretné látni unokahúgát. Xavér egyre kevésbé titkolja szerelmét.

„A közelebb való Muzsikodalomba szózangoza Máriánával egy pár dallitzát, melyeknek bé foglalványok¹³² a két szerelmészeknek újjonnan lett összeggyesülések vala.”

Ugyanezen az estén egy részeg vendég botrányt okoz. Szigvárt lekapja a kardot a tanácsnok oldaláról, és lefegyverzi a kötekedőt, miközben könnyebben megsérül.

¹³⁰ Munik – München

¹³¹ Homlolyosan – komolyan, tréfa nélkül.

¹³² Bé foglalványok – tartalmuk

Máriána egy kendővel letörli a vért, egy másikkal beköti a fiú ujját. Mindketten ereiklyeként őrzik majd a véres kendőket.

A tanácsnok – családja, fivére, felesége és Sráger tanácsnok társaságában – fürdőbe utazik. Máriána ezt az időt egy közeli faluban tölti egy fiatal özvegynél. Xavér a közelben kibérel egy szobát, és idilli estéket töltenek a remekül zongorázó hölgygel hármásban. Énekelnek, fuvoráznak¹³³, sétálnak a holdfényben. A gyönyörű napoknak az öreg Szigvárt levele vet véget: halálát érzi, Xavér azonnal utazzon haza.

A végső percben sikerül megérkeznie: apja utolsó erejével a fejére teszi a kezét, és áldását adja nemcsak életére, hanem új terveire is: „... *élj kegyesen ...tanulhatsz törvényt ...keresztyéni módon Máriánával...*” – motyogja, majd meghal. Erről a végakaratáról azonban Xavér fivérei hallani sem akarnak. Idősebb bátyja, Károly és felesége egyenesen istentelennek, esküszegőnek nevezi, amiért tanulmányait a jog területén akarja folytatni. Másnap érkezik Krónhelm Teréziával. Sajátos módon ők tudnak az öreg Szigvárt szándékáról, sőt azt is tudják egy korábbi levélből, hogy hol találják az erről szóló írást és az ezt fedező pénzt. Krónhelm pedig kijelenti, hogy állja barátja költségeit.

Ingolstadtba visszatérve azonban Szigvárt minden terve összeomlik. Máriána öccse lopva egy levélcsomót juttat el hozzá. A lány megírja, hogy a fürdőből hazatérve apja szörnyű jelenetet rendezett, kurvának nevezte őt, amiért Xavérral kettesben találkozgatott, és ráparancsolt: azonnal hozzá kell mennie Sráger tanácsnokhoz. A lány hiába könyörög. Végül kijelenti: inkább kolostorba vonul. Így is lesz: másnap hajnalban mindenétől megfosztva, egy szál ruhában apja fivére és ángya kocsiba ülteti és elviszi, senki sem tudja, hová.

Xavér bejelentkezik a tanácsnokhoz, de az kiüzen, hogy nem akarja látni még a városban sem. A fiú egy kósza ötlettől indítva gyalog indul a közeli falu felé, ahol az özvegynél szép napokat töltöttek, és egy helybélitől megtudja, hogy erre vitték a lányt. A nyomokat követve faluról falura gyalogol, kérdezősködik, míg az erdőben, napokkal később, egy remete kunyhójában meg nem kell pihennie. Itt talál rá Krónhelm, és az ő szolgálja folytatja a nyomozást, míg Xavér Krónhelmékhez költözik.

Eredményt mégis más úton érnek el. Fridrik hugának vőlegénye, Rótfelsz, egy pap ismerősétől véletlenül hall a lányról, és bor mellett kifaggatja. Így tudják meg, hogy Máriána a Márienfeld melletti klastromban van. A pap segítségével a két szerelmes levelet vált, majd boccaccioi cselhez folyamodnak: Szigvárt beáll a kolostorba kertésznek. Rótfelszen és a gyóntatón keresztül értesíti Máriánát, hogy tervük sikerült; mégis csaknem elájulnak, mikor összetalálkoznak a kertben.

Az egyik apáca, Brigitta nővér, részvétellel viseltetik ügyük iránt. Őt kéri meg közvetítőnek. Máriána azonban nem egészséges. Amikor megkapja Xavér értesítését, hogy hol találkoznak és mikor, összeesik; de ígéri, hogy ott lesz.

„Szigvárt térdre esett a maga kamrájában, s kérte Istent, hogy Máriánát gyógyítsa meg, és néki is legyen segítségül. Midőn már setét vala; fel támasztotta a lábtót a kő falra, és tsak úgy állott nagy nyughatatlankodó várakozásban a kertben. Az éj, igen setét vólt, s nagy zűrzavar essős idő vólt. Tized fél órakor hallá, hogy valami mozog a kő fal kerítésen kívül: fel mászott a lábtón, s meg látá kívül a kotsit, és egy embert lovon a kotsi mellett, és egy lajtorját a falra támasztva. Végre egyszer 10 órakor meg nyíla a Klastrom ajtaja: szíve hallódhatólag dobozott; nem is állhatott egy helyben, és eggynéhány lépésnyire elé méne a kertbe. Egy Apátza ki jöve: azt ő Máriánának véli lenni, s nagyon reszketve hozzá szalada; de az Brigitta vala. Jézus, Mária! mondá Brigitta; éppen most haldoklik Máriána; tsak oszoljon Kend akár hova. – Mennybéli szent Isten! fel kiálta Szigvárt. – Azomban ismét nyílt az ajtó, és három vagy négy Apátzákki rohanának. Szigvárt el ugrott, és akkor Brigitta nagy lármát ütött. Amaz mint a szél, egyenesen fel a lajtorján, azt vissza bé rúgá, s le a külső lábtón: Oszolj! Oszolj! kiálta, Meg hólt! Két szolgák le vevék kézen fogva, el tsapák a lajtorját, s ötet be tevék a kotsiba. Hát

¹³³ Fuvorázik – flótázik, fuvolázik

senki se jön már más? kérdé a lovon ülő; Nem, fel kiálta Szigvárt, Lódúlj! Lódúlj! S a kotsi azonban, mint a szél, repüle: Szigvárt el ájúlttan tsak ott hanyódott benne.”

Meg sem állnak Stájnfeldig. Ahogy feleszmél, Xavér csak azért imádkozik, hogy meghalhasson. Amikor Márk, Krónhelm szolgája visszatér felderítő útjáról, és megerősíti a halálhírt, Szigvárt felszámolja világi életét, gyászba öltözik, és néhány nap múlva bevonul a füllendorfi klostomba, ahol gyermekként először támadt kedve ehhez az élethez. Páter Anton együtt érez vele, de kemény kérdéseket is fel kell tennie:

„Ah, kedves fiam! visgáld megjól a szivedet, ha ragaszkodik é még az Istenhez? ha egyedül néki akarja é magát szentelni? A Klostrom nem arra való, hogy Szalavára¹³⁴ legyen a kétségbe esettnek, az életét meg únttnak; vagy hogy egy sír legyen, mellybe az ember magát bé ássa, hogy e Világnak meg haljon, és az embereknek ne használjon, szükség, hogy a te Klostromi szobádat és szivedet egy olyan közép ponttá tégyed, mellyből minden jóságos tselekedetek szerte széljel ki sugározzanak, és a melly minteggy köz lámpás legyen másoknak a jóságos tselekedetre és a munkás szeretetre.”

A páter azt kéri a fiútól: fogadja el Isten akaratát, aki tudja, miért választotta el szerelmétől. Xavér megfogadja a tanácsokat, csendesesen elmélkedik, tűri az újoncmester engedelmességre szoktató, értelmetlen parancsait, és csak a könyvek – Haller¹³⁵, Klájszt¹³⁶, Klopstock¹³⁷ – hiányát fájlalja; pedig ezekről, főként a protestáns szerzőkről, végképp le kell mondania. Neve már Páter Georg, és a környék parasztjai szeretettel emlegetik a kedves mértéktartással prédikáló „szomorú szívű Georg”-ot.

Telnek az évek; beesküszik, majd a saltzburgi püspök fel is szenteli. Vad, szenvedélyes szerelmi bánata csendes szomorúsággá szelídül. Ismét írogat; „Gondolványait” Máriánának címzi:

„Gyönyörűségesen virágzik én körülöttem az ifjú tavasz: de pusztá és szomorú az én szívem. Néktek, virágok! a jól tévő Nap nevet; de az én Napom leszállott, és fel nem kél többé.” [...]

Egy nap a bergkirki apácakolostor papot kér a gvárdiántól. Az erre kijelölt testvér beteg, Szigvárt helyettesíti.

„Bé vívék ötet egy setét börtön forma szobába, hol egy ifjú Apátza egészen el erőtlenedve egy ágyon ott fekszik vala. [...] Szigvárt le üle hozzá az ágy mellé, hogy a gyónását meg hallja. A szava esméreletesnek láttatott előtte lenni. – Bóldog Isten! a szó, a Máriána szava vala! [...] Szigvárt fel állott nagy tántorgó reszketéssel, elő vevé a lámpást, s oda tartá az ábrázatja elibe. Az, Máriána vala, egészen halál ábrázattal, és bú bánat el ette bé esett ortzákkal: a mejjén vala az a fejér keszkenő, mellyen a Szigvárt vér tseppje vala. Máriána fel nyitá a maga fáradott szemeit, és reá néze. Szigvártnak ki esett a lámpás a kezéből, és ismét reá rohana. – Téged meg tsaltak Márienfeldben, mondá Máriána, – én nem hóltam vala meg – Ímé, olvasd! – (akkor Máriána ki vett kebeléből egy bé petsételt tsumó papirost, és oda adá néki) – Szigvárt! Szigvárt! – Isten hozzád – Jere utánnam! Mondott vala még eggynéhány szókat, s nem vette észre, hogy Szigvárt el ájúlttan ül a széken.

¹³⁴ Szalavár – menedékhely; vár, melybe be lehet szaladni

¹³⁵ Haller, Albrecht von (1708-1777) svájci német költő, író, természettudós. Legismertebb verse *Az Alpok*. Öregkori államregénye néhány évvel a *Szigvárt* után magyarul is megjelent. (*Uzong. Napkeleti történet.*)

¹³⁶ Klájszt – Ewald Christian von Kleist (1715-1759), német költő. Leghíresebb versét, *A tavaszt* Csokonai fordította magyarra 1802-ben.

¹³⁷ Klopstock, Friedrich Gottlieb (1724-1803), német költő. Főművét, a *Messiás* című hexameteres eposzt huszonöt évig írta. A költemény húsz énekben dolgozza fel Krisztus életének utolsó hetét. Ez a Szigvárt szereplőinek kedvenc olvasmánya.

Még két óra múlva jövének elő az Apátság világga a szobába, nem várhatván már a gyónásnak végét. Máriána már akkor halva feküdt.”

Az apácák egy cellába fektetik az ájult embert, Anton páterért küldenek, aki üzen Krónhelméknek. Máriánát eltemetik. Xavér betegágya mellett szerető húga virraszt éjszakánként, míg el nem nyomja az álom.

„Terézia fel ébredt egyg órakor. Meg rettent, gondolván, hogy talán igen sokat aludt. [...] – Jézus, Mária! az ágy üressen van. – Szigvárt! Ötsém! Szigvárt! kiálta nagyon és rettegve. Két Apátság oda szaladának a sikóltására. El ment, el. Istennek szent Anyja! mondjátok meg, hol van? – Azután nagyobb láрма kerekedék, Terézia tépte a maga haját: mindegyik szalada, ki egy felé ki más felé, és keresék, és nem tudák mit tsinálnak és mit keresnek. – – –

A Siron! a Siron! kiáltá végre egyg Apátza, ki az ablakban álla. Le szaladának mindnyáján a temetőre: és ímé a nemes Ifjú ott feküdütt meg merevedvén és halva, a halaványan sűgárzó hóld világon, a maga Mátkájának Sírján, kihez való hűségét utólsó lehelleitig meg tartotta.”

Szatsvay Sándor: Az – Izé – Purgátoriumba-való utazása (1786)

– Izé –, aki első személyben számol be utazásáról, jó pápista kereszténynek tartja magát, de a Purgátorium létében nem tud hinni; azt csak afféle pogányoktól kölcsönzött ideának gondolja. Egész nap ezen rágódik, és este arra kér minden szentet, és Szent Péternek is azért ígér annyi gyertyát, ahány nap van egy esztendőben, hogy meggyőzőképpen nyilatkozzák ki: miben álljon ez a bizonytalannak tetsző hely. Erre nagy fényesség tölti be a szobát, megjelenik hosszú ruhában egy kopasz öregember, Szent Péter, és leszidja, amiért kételkedik a pápák szavában. – Izé – szabadkozik: a hívek igen sokat költenek papokra és barátokra, hogy imáikkal és miséikkel a purgatóriumi időt megrövidítsék, ezért szükséges ennek a cikkelynek csuda általi megerősítése. A szent eltűnik, és megjelenik megbízottja, egy lélek, lámpással a kezében, átadja a passzust, ami ezt az utazást engedélyezi; s hirtelen a levegőégbe repülnek.

„Egy darab idő múlva úgy tetszett, mintha valamely földön lettem volna; de az olyan idegen és szokatlan vólt, a melyet én semmi Geográfiában, se mappában még nem láttam. Mert ez egy pusztá miveletlen tartomány vala, s a formája se olyan vólt mint ide-fel a világon. Azon a helyen az hol vóltunk egy széles út szolgált reánk; de amelly kétfelé vált. A keskenyebbik vitt jobbra egy felette magas hegyre, a melynek a tetejét nem láthattam, ámbár azt alább egy tiszta fényesség világosította meg; a másik vitt bal kézre, egy nagy setét barlangba a föld alá.¹³⁸

Az első egyges széles úton mentek minden meg-szűnés-nélkül az emberek nagy, és kis csoportban, külömbb-féle-képen lévén felruházva, a kik szint olyan új módi Postán mentek oda, mint én, és ha le-ültek s egy kitsint pihentek, ismét elébb mentek, kik közzül leg-kevesebben mentek a keskeny úton a hegyre fel-felé; s leg-többen pedig bal-kézre a barlangnak.

Midőn én mind ezeket tsudálkozással néztem volna-el, félbe szakasztottam eddig-való hallgatásomat, és kérdettem a társamtól; mitsoda részén vagyunk a világnak? Kik ezek, kik olly sebessen el-mennek mellettünk? Honnan jönnek, és hová sietnek? Mellyre ő azt felelte: Ez az az út, mellyen mindeneknek, kik rend-szerént hálnak-meg, által-kell menni abban a formában, a mellyben éltek, és meg-hóltak; balra pedig a barlangnak visz az út a Purgatóriumba és a pokolba. –”

¹³⁸ v. ö. Dante: Pokol I/14-16

Alighogy ezt elmondta, különös sereget látnak közeledni: egészen vagy félig levágott fejű, levágott kezű, feldarabolt, vérrel befecskendezett embereket. Megállítják és kifaggatják őket. A burkusországi Thóren város lutheránusait mások garázdaságáért, a pápista papok ösztönzésére ítélték ilyen szörnyű halálra; amiért ők ugyan megbocsátanak, de vérük gyilkosaikra száll, és elégtételért fog kiáltani, akárcsak azé a számtalan lutheránusé és reformátusé, akiket előttük öltek meg, csupán vallásukért Párizsban, a Pedemontziumi völgyekben; de a cseh huszitáké és a spanyolországi Szent Szék áldozataié, és Magyarországról láncon elhurcolt társaiké is. – Izé – csodálkozik, hogy a papok ilyesmit elkövethetnek, hiszen ők mind a pápa akarata szerint élnek, aki tévedhetetlen; és azon is csodálkozik, hogy protestánsok üdvözülhetnek. Isten másképp ítél, mint az egyház – feleli kísérője.

A barlangon át jutnak az elő-pokol vasajtájához, ahol a pátriárkák tartattak az Üdvözítő haláláig, és onnan tovább, a Purgatórium lármás kapujáig, ahol az út a pokol felé ágazik. Ott egy ocsmány fekete jezsuita lélek pipázik, aki a pokolba küldené – Izé – t, mert nem érzi rajta az utolsó kenet szagát, de Szent Péter passzusa megmenti; nem úgy, mint a lármázók tömegét, akik búcsúcéduláikkal és rengeteg gyertyagyújtással, valamint az eklézsiának engedelmeskedő életükkel együtt mehetnek a pokolba. Nagy csodálkozással látja, hogy az örök mind papok, szerzetesek, felfegyverkezve keresztekkel, olvasókkal, békókkal, és a híd is, mely bevezet, csupa olvasókból készült. Ezen lép – Izé – a purgatóriumba.

„Az első mindjárt, a mi látásra méltó volt, vala ennek külső formája, és erősítésének módja, a melyet kívülről az homályosság-miatt nem láthattam jól-meg. A formája olyan vólt, mint egy nagy sütő kementze, de a kőfalát nem esmérhettem-meg; mert se kő, se téglá, se föld, se fa nem vólt: meg-kérdeztem azért a velem járó Lelket, miből légyen a fala, teteje és alja; mellyre ő azt felelte: *Papirosból*. Először nem tudtam, ha tréfálódzik-e ez a Lélek, vagy tsak engemet akar ki-nevetni, azért kérdém tőle: Hogy lehetne ilyen munkát papirosból készíteni, hogy az a tűzben minden meg-emésztődés-nélkül maradjon-meg? Mellyre ő azt mondotta: Sok lessz még itt a mit meg-nem foghatsz, ugyan azért ne járj mindennek olly nagyon végire, hanem minthogy Pápista vagy, tsak hidjed, s így osztán semmi lehetetlen se lessz előtted; hanem ez tsak ugyan nem valami közönséges papiros, hanem mind Pápák Parantsolatyai, Bullái, Bűnbotsátó Levelek, Indulgentziák, Legendák, Fel-szentelések átkai, s más ilyen szent papirossak, a mellyeket ha az itt való forrásnak vizében meg-áztatván, mint a követ egymásra raknak, ollyan kőfal lessz belőlök, a melly ezt a nagy forróságot ki-álhattya, a nélkül-is e nem ollyan emésztő konyha-tűz; éget ugyan és lángol, de semmit-se éget-el. Én kérdettem: tehát itt olly nagy ereje van a Pápa hatalmának? Felel ő: Igen is, ez adja-meg ezeknek az alá-való dolgoknak az erejeket, és drágaságát, külömben régen meg-emésztette vólna a Pokolbéli láng, s mind a Purgatórium, mind a Pokol egy darabbá olvadt vólna, s úgy bezzeg meg-vallották vólna mind a Papok a nagy kárt, mind nekünk szegény Lelkeknek meg-esett vólna, mert eddig az ördögök prédái vólnánk; ámbár móst-is szüntelenül rettegünk, hogy ha még egyszer ollyan szakadás talál az Ekklesiától lenni, mint Luther Márton tsinált (mert akkor az az-által itt esett kár még sem pótolódhatott helylyre, a mint ezt továbbá meg-fogom mutatni), soha el-nem kerülhettyük, hogy a Purgatórium Pokollal öszve szakadván, ördögök prédájává ne legyünk.”

Néhány lépés után meglátják a vizet, mely a Purgatórium körül folyik, s ami a vétkeket elmosott szenteltvízből táplálkozik. A szentek koporsójából való híd vezet át fölötte, összekötve a mártírok kötelével. Ahogy ezen átmennek, megpillantják a várakozók tömegét, akik a földön kuporognak, mellettük tábla hirdeti rangjukat. Elöl a parasztok, aztán a mesteremberek, kereskedők, professzorok, grófok, majd a papok, rangjuk szerint, egészen a pápáig.

„Ezt soha se gondoltam volna, hogy ilyen éktelen sok Tisztelendő Urakat találjak ezen a helyen; sőt azt hittem, hogy ezek az ő sok jó tselekedeteikért, szüzességeikért, sanyargatásukért, böjtöléseikért, mivel sokan egész életükben se esznek húst, és soha egyet se szólnak, az ő hangos énekléseikért; bútsú-járásokért, az eretnekek kegyetlen üldözéséért, a milliomszor elhadart Miatyánkért, Avémáriáért, minden szó nélkül mennek az Égbe; de most már látom, hogy ámbár ők a más emberek bűneit meg-akarják-is botsátani, még sem sokkal előbb-való emberek a világiaknál. A Lélek erre azt felelte: Semmit se tartozik ez a dologra, és ezem meg- ne illetődjem, hogy itt ennyi Papot látok, de sőt akkor tsudálkozhatnám, ha a poklot meg-járnám, a hol valamint a döglött Eb seggibe a nyű úgy peseg¹³⁹ a sok Barát. A melly mondáson én tsak el-bámúltam.”

A lelkeknek keményen dolgozniuk kell: lajstromba írják az értük mondott miséket, gyújtott gyertyákat is. Bűnhődésüket egy lajtorján mérik, melyen a bekerülő léleknek mindjárt át kell kapaszkodnia a pokolból áradó forróság fölött. Aki oda való, az első próbájakor lefordul a pokolba. A többről feljegyzik, hogy meddig jutott, mert az jelzi, hogy mennyit kell vezekelnie. Aki felér a legfelső fokra, megszabadulhat. Arrébb egy csomó szerzetes azzal foglalatосkodik, hogy papirosokkal tömködjön be egy lyukat, mely akkor szakadt a pokolba, amikor az 1520-as években a később elkövetendő bűnök bocsánatára is kezdtek búcsúcédulákat árulni, és ez okot adott Luthernek és Zwinglinek a Rómától való elszakadásra. Ez a szakadás egészen idáig hatolt. A lyukat jezsuiták foltozzák, szenteltvízbe áztatott papirossal, de munkájuknak semmi látszatja: ha egy helyen elkészülnek, máshol kilyukad. Odébb a szenteltvíz-folyóban mossák magukról a vezeklés verítékét a lelkek. Itt – Izé – ismét meglepődik, mert megtudja: a protestánsok, attól függően, hogy hogyan éltek, haláluk után vagy a pokolba, vagy közvetlenül a mennybe jutnak. Számukra is lehetséges az üdvözülés, akármit hirdetnek is a pápisták, mert nem kárhozik el, aki istenfélőn, feddhetetlenül él, és nem üdvözl valaki csak azért, mert valamely valláshoz tartozónak nevezi magát. A purgatórium tézise csak arra való, hogy a földön a papok a lélekmisékért és az ingyenes, kegyelemből való bűnbocsánatért pénzt kérhessenek. Ahogy az – Izé –t vezető lélek mondja:

„Ekképpen az igaz Vallás semmi bizonyos névhez nevezethez nem köttetik, hogy mondani lehetne: ez, vagy amaz az igaz Vallás, hanem tsak az, mellyben az emberek az Isten beszédét tisztán hallják, és hiszik, s kegyesen élnek mint az Isten fiai.” [...]

„...nékem a világon olyan módом nem vólt, mint néked ezen meg-világosított Százban: még egyszer valami fundamentomos igazságra intelek, mellyet a világon tégy közön-ségessé. Tudni-illik, hogy a veleje minden Keresztyén Vallásnak egy, a fundamentomában-való különbség-is valami nagy dolgot nem jelent, olyat leg-alább, melly az idvességnek ártalmas lehetne, és minden Vallást egy bizonyos móddal öszve lehetne eggyeztetni, ha egyik a másik akarattját s írását jól meg-értené, a haszontalan szó szaporitást nem szeretné, a keveset érő dolgokban engedne, a maga Vallása-felől ne tartana nagyon sokat, szeretné igazán felebaráttját, s kivált ha az Ország-háborító Pápáknak, a kik minden böltsességgel akarnának birni, ne engednének sok hatalmat.”

– Izé – elbúcsúzik a lélektől, a kapun kívül még találkozik egy svédde és egy amerikaival, akik a mennybe tartanak, ott várja külső vezetője is, aki, mint kérdésére elárulja, egyébként láthatatlan őrző anyyala. Eligazítják a két lelket, majd az őrangyal eltűnik, – Izé – pedig visszaugrik a testébe. Azzal zárja úti beszámolóját, hogy bár saját szemével győződött meg a purgatórium létéről, mégis örül, hogy Szent Péter ezen könyv megírása fejében felmentette alóla.

¹³⁹ nyüzsög

„A mi már most a Purgatóriumról-való elébbeni kételkedésemet illeti; arról mondhatom, hogy valamint ezen rajtam történt tsudák igazak, és az én lelkem halála-előtt meg-látta azon helyet, és azt mindenekben a leirt módon találta: szintén úgy el-lehet hinni, hogy van Purgatórium, és abból sokképpen ki-lehet szabadulni. [...] Azért tsak másnak hagyom ezt a tisztesség-tételt, s meg-érem holtom után azzal, ha az Ábrahám ülepében, (minthogy már kebele teli) vagy a szentek-közt az ajtó megett találhatok-is helyet.”

Ungi Pál: Báró Trenk Fridrik históriája (1788)

Baro Trenk Fridrik' emlékezetre méltó Életének históriája.

Irattatott magától, az olyan emberek számára tanító Könyvül, kik valóban Bóldogtalanok, avagy még mindenféle történetekben a' követésre való jó példa nélkül szűkölködnek.

*„Ezen könyvnek a burkus királynak az egyetlen-egy
Fridrik lelkének az Elysium mezején való ajánlása.*

Monárkha!

Ezen emlékezetre méltó, és tulajdonképpen a Föld Polgárjainak számára irattatott könyvnek halálom után kellett volna láthatólag a látható Világban megjelenni; ha ugyan már akkor az író semmit sem félhet hogy a csupa igasságok fel-fedezett világosságban jelennek-meg.

De én igen sokáig élek: a Világ nagyon kap az új Románok olvasásán: a Világ ezért fizet leg-jobban ha a valóságos meg-lett dolgok mese forma írásnak ábrázatjában adattatnak elő: és az én igaz és hív munkámért nagyobb szükségem vagyon nekem a pénzre életemben, mint ha már egyszer a sirbe temetttem. [...]

* * *

Születtem én Fébruáriusnak 16-dik napján 1726-ban Königsbergben, Prussiában.¹⁴⁰ Az atyám ugyan ottan hala-meg az 1740-dik Esztendőben, mint Királyi Prussus Fő-Strásamestere a lovasságnak, a Katona-rendnek lovagja, a Tartomány Kapitánya, és a Nagy Sarlakki, Sakulakki és Meikkeni Jóságoknak örökös Ura, mellyek 300. esztendőktől fogva ősi és örökbe nyert Jóságai a Trenk nemzetségnek. [...]

Az Anyám a Königsbergi Városi Törvény-szék Fejének, Dersaúnak volt a Leánya. [...]

Sokkal fellyebb lévén a Nemes Községnek bal vélekedésénél emeltetve, szívemből nevetem, midőn az emberek minden személyes érdem nélkül, a szívnek minden nemessége nélkül az ő fő nemesi Törzsök-fájokon, mint a gombák fel-fűjják magokat, és azt gondolják, hogy az ő poros nemes levelek, vagy ezer esztendei nemzetségi laistromok által, jussok vagyon arra, hogy másoktól tiszteltetést kívánjanak. [...]

Az én természetem véres sár-epés volt, és elsőben 54-dik esztendő koromban kezdett a sár-epés természet¹⁴¹ uralkodni. A vígasság és hijábanvalóság után való vonódások voltak tehát azok a velem született hibák, a mellyeknek hódoltatásokban szükséges vala az én Tanítóimnak munkálkodniok.” [...]

¹⁴⁰ Poroszország

¹⁴¹ Hippokrátész az embereket vérmérsékletük szerint négy kategóriába sorolta, attól függően, hogy (mint gondolta) a négy testnedv közül melyik van túlsúlyban vérük és idegeik összetételében. Az elmélet rég túlhaladott, de maga a négy vérmérséklet ma is találó. A XVIII. század végén ezek görög nevét magyarra fordítva használták; ma ismét a görög nevek használatosak. A négy testnedv (görögül humor): sanguis (vér), chole (sárga epe), melainachole (fekete epe) és phlegma (nyálka). Így a négy temperamentum a véres vagy vérmes (szangvinikus), sárga-epés vagy sár-epés (kolerikus), feketeepés (melankolikus) és nyálkás (flegmatikus).

Neveltetésében a testi, lelki és szellemi értékek egyensúlyát igyekeztek megvalósítani; ha belefáradt az „oskolai könyveknek tanulásában való foglalatoskodásba”, vívott, táncolt, sétált, lovagolt, olykor horgászott vagy madarászott, s így „a tanulás szokássá, és a nagyon kemény neveltetés módja érzetlen teréhvé lettenek”. Családjá lutheránus vallású, de tanítója a mértékletességet, a nagylelkűséget, az emberszeretetet és az önuralmat igyekezett belesulykolni a katekizmus helyett. Előmenetelére jellemző, hogy „életemnek 13-dik esztendejében az én Atyám szükségesnek ítélte már, és a Tanítóm alkalmatosnak tartott arra engem, hogy az Universitási tudományokat elkezdjem”. Jogi és más előadásokat látogat, jó eredménnyel, de apja katonás nevelése folytán meggyűlik a baja társaival. Apró gyermekkorá óta megszokta, hogy nem verekedhetett testvéreivel, hanem bőrrrel bevont fakarddal, szabályos párbajban rendezték nézeteltéréseiket. Egyetemista évfolyamtársai nem veszik komolyan a 13 éves fiút. Egyik konfliktusát úgy rendezi, hogy az utcán kényszeríti vívásra, és meg is sebesíti diák-társát. Mennie kell az egyetemről, de ez is javára válik: a Graben-féle ösztöndíjas kollégiumba kerül Christiani professzorhoz, akitől fizikát, fiziológiát, anatómiát tanul, s aki az irodalom és más tudományok élvezésébe is bevezeti. Apja meghal, anyja újra férjhez megy és Boroszlóba költözik. Az egyre hírhedtebb párbajhőst egy anyai rokona, a királyi főhadsegéd kérdezi meg: nem állna-e katonának. Nyomban igent mond, és mert rokona bemutatja a királynak, akinek tetszik eleven esze és termete, testőr kadétnak áll.

„A Test-őrző Sereg plánta és tanuló Oskolája vala akkor a burkus lovasságnak.” A kiképzés kegyetlen: békeidőben több a rokkantjuk és a halottjuk, mint háborúban. De nemcsak a fizikai igénybevételre figyelnek. A testőrség valóságos világfi-képző. Trenk ennek folytán ismerkedik meg La Mettrie-vel, Voltaire-rel és másokkal. Szolgálatá során izgalmas kalandba forduló kellemetlenség éri: míg díszőrséget áll a király hűgának esküvőjén, valaki levágja a frakkja egyik szárnyát. Azonban „egy nagy Dáma egy jó alkalmatossággal így szólla nékem: – ne búsuljon, kárán való nyughatatlanságát meg fogom én tsendesíteni. – Ennek ki-mondását olyan szem-vetéssel követte, melyet én egészen által-értettem: és kevés ideig Berlin leg-bóldogabb embere valék.”

A hölgy, bár ezt Trenk mindig titkolta, maga volt Amália hercegnő.

1774 őszén kitör az osztrák-porosz háború, és váltakozó sikerrel folyik. Trenk a rekvirálásban éppolyan sikeres, mint a harctéren, ahol legfőbb ellensége éppen unokabátyja, az osztrák pandúr-parancsnok: Trenk Ferenc. Frigyes bajor király azonban (udvari intrikák hatására) fejébe veszi, hogy a két Trenk összejátszik, és kihallgatás nélkül a glatzi börtönbe záratja. A fogság körülményei nem súlyosak, de benne forr az indulat. Szökést tervez, melybe egyik (tíz évre ítélt) rabtársát is bevonja. Az azonban elárulja őt, és Trenk erős őrizettel magánzárkába kerül. A szökést természetesen nem adja fel.

„Egy meg-tsorbázott élű penna-tsináló késsel három vas ablakrudat ketté reszeltem: mellyek iszonyú vastagok vóltanak. Minthogy pedig ebben sok idő tölt, és 8. rúdat kelle által-reszelnem, minekelőtte ki-férhettem volna az ablakon; egy Tiszt egy reszelőt lopott-bé hozzám, a mellyel nékem igen szemesen keltette dolgoznom, hogy a Strásák meg-ne hallják.

Mihelyt ezzel készen valék legottan szíjjakra vagdalám az én bőr-málha-zsákomat: öszve varrtam, a melly végre egy tzérnából kötött strimflivel éltem; az ágyam lyukát¹⁴² vettem segítségül, és ezen iszonyú magasságról szerentsésen le-botsátkoztam.

Az eső esett, az éjtszaka setét vala, és minden szerentsésen szolgálá. De előbb a közönséges árnyékszék rútság-árkán¹⁴³ kellett volna keresztül gázolnom, minekelőtte a városhoz érkezhettem, és azt előre nem néztem vala-el. Tsak valamivel sülyedtem térden fellyül belé,

¹⁴² Ennek nincs túl sok értelme; bizonyára sajtóhibának esett áldozatul a fordító. Példányában Bettloch, „ágy-lyuk” szerepelhetett. Valójában lepedőjét – „Bettuch” – vette segítségül a kötél meghosszabbításához.

¹⁴³ A latrina emésztőgödre

de nem szabadíthattam ki magamat belőle; valamit csak tehettem, mind meg-tselekedtem: de olly erőssen meg-szorúltam, hogy végre minden erőm el-fogyott, és a lármásántzon álló Strását kiáltottam – jelentsd-meg a Kommendánsnak hogy Trenk a szarba szorult.”

Elfogják. A parancsnok másnapig nem engedi tisztálkodni, fogdába záratja és a következő parancsnoki szemlénél Trenk szemébe vágja, hogy szökése büntett volt, amivel csak súlyosbította hazaárulását (hogy az ellenséggel levelezett). Az elkeseredett fiatalember ráveti magát, megkaparintja az oldalán függő kardot, és kitör. Az utolsó akadályon bukik el: a sánc cölöpsorában elbotlik. Őrei puskatussal verik össze, ám a szökést nem verik ki belőle. Attól sem riad vissza, hogy zendülést szervezzen, s csupán neki nem sikerül csatlakoznia a lázadókhoz. Végre egy Schell nevű hadnagy vállalja, hogy vele szökik. Levetik magukat a sánctól, átúsznak a Neisén, és eljutnak Csehországba. Útjukról Trenk naplót ír ezzel a címmel: *Nap-folyta Könyve Az én útazásomnak, melyet Tseh-Országból Braunautól fogva Bilitzen által Lengyel-Országban keresztül Merenitzig és innen Thorenen által Elbingig tettem gyalog: mely mintegy 169 mért-föld, úgy hogy se nem koldúltam, se nem loptam.* A cím el is mondja a lényegét. Schell a sánc-ugrásnál kificamítja a bokáját, Trenk tehát a vállán viszi újdonsült sorstársát Csehországba; Czeszochowában porosz ügynökök támadnak rájuk, Schellt megsebesítik, de végül Trenk részint levágja, részint megfutamítja őket; és még számos epizódban mutatkozik meg testi és lelki nagyszerűsége. Akad azonban kínosan komikus mozzanat is.

(Schmiegelben) „tsudálatos sors találta engemet. A parasztok egy nyomorúlt hegedünél tántzoltak, el-vettem a hegedüs kezéből és egy tántzot vontam nékiek – e meg-tettzett: de a mikor le-akartam tenni, erőszakkal és végre fenyegetéssel kényszerítettenek hogy nékiek egész éjszaka virradtig hegedüljek, úgy hogy a fáradtság miatt szinte el-ájúltam. Utoljára a dolog köztök verekedésre ment: Schell a padon alutt: a sebes kezére estenek – ő mérgesen fel-ugrott: – én haragomban fegyverre kaptam, vitézül közikbe vertem: és a mikor mind keresztül-kasúl egymáson feküttek, mind a ketten ki-vakarodánk az ajtón, és minden ütés nélkül dolgunkra menénk.”

Átszöknek Brandenburgba, hogy segítséget kérjenek Trenk nővérétől, de királyhű (és takarékos) férje egy fillér nélkül kidobja őket. Végre Elbingben találkozik kedves nevelőjével, Brodowskyval, aki ekkor lengyel kapitány. Nála megpihenhetnek. Trenk innen ír hercegi kedvesének, és pénzt kap tőle, ha biztatást nem is. Végre találkozik anyjával (utoljára), és meg kell ígérnie, hogy Bécsbe megy. Minthogy a porosz király nem válaszolt ártatlanságát bizonygató levelére, más választása nincs is. Bécs azonban nem hoz szerencsét. Unokabátyját, a pandúrezredest hazug vádak alapján börtönben találja. Igyekszik segíteni rajta, végül, amikor látja, hogy a hadbírók anyagi hasznot húznak az ügyből s így a törvényi út reménytelen, még szökését is előkészíti. Trenk Ferenc azonban jó osztrák: ügyének kedvezőbb megítélése reményében jelenti, hogy min mesterkedik porosz rokona, és alighanem ő áll egy ellene elkövetett merénylet mögött is. Trenk torkig van Béccsel: Indiába indul, de Nürnbergben találkozik az orosz sereggel, és anyai rokona, Lieven tábornok rábeszélésére orosz szolgálatba áll: kapitány lesz a tobolszki vértesezredben. Vitézkedésre azonban nem kerül sor, megkötik a békét, így más módon kell kitüntetnie magát. Hízalgő verset ír Erzsébet cárnőnek, és egy arany kardot kap cserébe.

Moszkva felemelkedést és boldogságot jelent Trenknek: beleszeret a város legszebb hölgye, akit tizenhét esztendejével egy hatvanéves, a hájtól mozdulni is alig tudó miniszterhez adnak. Trenk beleegyezik, hogy megszökteti. Aztán minden elromlik: az udvari intrika árulás gyanújába keveri, szerelme pedig váratlanul meghal. Így amikor megtudja, hogy az 1749-ben regénybe illő körülmények között elhunyt Trenk Ferenc őt nevezte meg örökösének, ismét Bécsbe megy. Mellesleg a halál körülményeire is magyarázatot talál.

Trenk Ferenc halála előtt három nappal magához rendelte gyóntatóját, mondván: Szent Ferenc megjelent neki, és megígérte, hogy neve napján, déli tizenkét órakor magához emeli. A gyónás másnapján felsóhajtott: gyóntatója készíti elő útját, aki már odaát van. A hírt délután megerősítették: a pap meghalt. Ezután csuhát húzott, tonzúrát nyíratott a hajába, bűnbánatot tartott, és hosszú prédikációban szólított fel mindenkit: legyenek szentek. A megjósolt órában imádság közben, észrevétlenül érte a halál. Már nem nevetett senki. *„Az egész Ország bé-tölt és zengett ezen tsudával – Sz. Ferentz a Pandurok Trenkjét az égbe vitte.”* Valójában az Aqua Toffana nevű, lassan, de pontosan meghatározható időben ható méreggel bűvészkedett a harctéri sikerek után a szentek glóriájára is áhítózó férfiú.

Trenk életét pokollá teszi a hagyatéka: 63 pert kell végigvinnie. Évei mennek rá, és végül alig marad annyi pénze, hogy zwerbach-i birtokát és az ehhez szükséges osztrák nemességet megvehesse. Alaptalanul pénzhamisítással vádolják; ezért kárpótlásul a császárnő kinevezi kapitánynak a vértésekhez. Trenk az ezredéhez utazik, de nem tetszik neki Magyarország:

„A ki valaha Ketskémén, a Tiszánál, a vagy a Karpatus hegyei alatt vólt kvártélyban, a könnyen meg-ítélheti, hogy minémű meg-elégedéssel élhetett itt egy olyan ember mint én, a ki Berlinben és Pétervárában, a nagy Világban a leg-nagyobb férjfiakkal szokott vala élni, aki tsak azért él hogy tudományát nevelje, és egy Országban a közönséges emberekkel össze-elegyedvén életének leg-jobb esztendeit elveszteni kéntelenített, semmit sem tanulván, tudományának semmi hasznát nem vévén, sőt egy jó könyvet sem találván, hol a Censura egyet sem engedett meg.”¹⁴⁴

1754-ben meghal az anyja. Szabadságot kér, Danzigba utazik; ott azonban porosz ügynökök törnek rá, Berlinbe, majd Magdeburgba szállítják. Ismét per és ítélet nélkül tartják fogva, de érzi, hogy életében aligha kerül szabadlábba. Ismét szökni próbál: a szomszéd zárka felé fúr alagutat, ahonnan könnyen kitörhet. Az árnyékszék a földhöz fogó vaspántot szereli le, azzal faragja a falat.

„A meszet és a követ lehetetlen vólt láb alól el-rakni; erre nézve földet vévén, a szobámban valamit belőle el-hintettem, és egész napon rajta tapodtam, úgy hogy igen apró porrá vála. Ezt a port az ablakomra hintettem, a le-szegzés alól fel-szakasztott árnyék-székre állván. [...] Amikor a szél-fúvása éjtszaka az ablaknál által-ment, az etsetemmel a port ki-taszítottam, melly a levegő égben vitettetett, és kívül a földön maga után semmi jegyet sem hagyott. [...] Az agyagos földből kolbászokat tsináltam, mellyek a sárhoz hasonlóak valának, azokat megszáraztottam, és midőn az utolsó ajtónak zárát meg-nyitották, akkor hirtelen az árnyék-székbe vetettem; a rab a maga tsebrével el-siete, ki-töltötte. [...] Ekképpen lassan-lassan bizonyosan 3 mázsa földnél többet takarítottam ki. [...] Hat hónapig tartott a munka minden megszűnés nélkül, míg az utolsó helyre el-érkeztem, mellyet a téglákról meg-esmérhettem, a mellyekkel vagyon minden bástya alatt való szoba belőlről ki-rakva.”

A kitörésre szánt éjszakát azonban már nem töltheti cellájában: a csillagsáncban (Trenk húgától elkobzott pénzen!) megépült az új börtönépület, melynek egyetlen lakója ő lesz, csaknem egy évtizeden át. Nemes és tiszt létére példátlan megaláztatást kell elszenvednie: vasra verik.

„Minden két lábaim nehéz fa békjónál fogva egy falban lévő vas-karikához szegezettek; ez a karika 3 lábnyi magasságra vala a pádimentomtól, következésképpen jobbra és balra mint egy három lábnyi szélességű mozgást tehettem. Az után a mezítelen derekamra egy tenyérnyi

¹⁴⁴ Trenk kivételesen alig túloz.

szélességű karikát kovátsoltak, mely egy lántztzal egy karvastagságú vas-rúdból vala foglal-tatva, mely 2 lábnyi hosszúságú vala, és a melynek két végei az én kezeimet két karikákba zárták. Az iszonyú nyak-vas ekkor még reám nem tétetett vala. [...]

A Nap fel-jöve, de nem a maga fényességében reám nézve. Tsak ugyan az én töm-lötzömnek szürkületében szemlélhettem.

A szélessége nyóltz, és a hosszúsága tíz lábnyi vala. Mellettem álla egy árnyékszék; és nagy téglák valának a szegeletben magassan a falba rakva, a melyekre ülhettem, és a fejemet a kő-falhoz hajthattam. [...] A kő-rakásban a nevem Trenk téglából ki-rakva lehetett olvasni, és a lábaim alatt fekütt egy koporsó-kő a halál fejével, a melynek alá kell vala temettetnem, az én nevemmel meg-jegyeztetve.”

A helyzet reménytelennek látszik; ő azonban nem adja fel. Bilincseit aprólékos mun-kával szétbontja, illetve elreszeli, és a vágás nyomát színezett kenyérbéllel tünteti el. Ugyanígy bontja fel cellája padlóját: a deszkák pontosan illeszkednek, fogsága évei során egyszer sem találják meg a kijáratot. Arra gyanakszanak, hogy az ördöggel cimborál, és maga is mindent megtesz, hogy a gyanút erősítse. Alagútásás közben egy hatalmas ágyúgolyót talál; azt másnap szemle előtt a cella közepére rakja, és azt mondja az elképedt tisztnek: az ördög hozta a csőbevalót. Holnapra ágyút is hoz mellé, aztán megtudják, kicsoda Trenk. Egyik órával összebeszél, mert egy városi polgár igen szeretne kanördögöt látni.

„Holtzkammer nékem egy otsmány *lárvt*¹⁴⁵ egy irtóztató nagy orral bé-adott vala. Mihelyt a zárat tsikorogni hallottam, leg-ottan fel-tettem az áll-ortzát, és meg-törpített formában állék ottan. A polgár meg-rettene, és hátra-voná magát. – Holtzkammer monda – Várákozzon! ha egy fertály óra múlva hozzá mégyünk, már ismét más formája vagyon. Ez meg-esék. Az ábrá-zatomat egészen fejérré festettem, és egy ingben úgy állék ottan, mint egy el-száradott késér-tet, földre szegezett szemekkel. – Mindjárt hátra húzá magát, és harmadikszor ismét vissza jöve – Most a hajam az orrom alatt tsimbókba vala kötve, és egy tzin-tál vala a mejjemre akasztva. A mint az ajtó nyilék, annak előtte állottam, iszonyúképpen fenyegetőző ábrázattal és menydörgös szóval kiálték – Vissza gaz-emberek! vagy mindeniteknek ki-tekerem a nyakát. – A meg-egyezés szerint mind el-szaladának, és a különös gondosságú 50 Tallérig megsalatott Polgár leg-elébb.”

A rabság azonban csak ritkán hoz efféle pillanatokat. Az idő javarészt a vasak okozta fájdalomban, és a mániákus szorgalommal és kitartással előkészített szökési kísérle-tekhez szükséges munkával telik, néha rettentő kalandok közepette.

„Midőn a sántznak fundamentoma alatt dolgozám, és éppen azon vólnék, hogy egy sák fővenyt ki-húzzak, egyik lábomat egy nagy kőnek vetettem, mely leesvén előttem, a vissza-menetetelt bé-zárta.

Melly nagy vala az én rémulésem, midőn a földben elevenen el-temettetve fekszem vala. Rövid ez s amaz gondolás után ódalaslag kezdém a fővenyt¹⁴⁶ kapargálni; hogy maga-mat megszabadíthassam, szerentsére előttem még egy néhány lábnyi üresség vala, ezt fő-vennyel meg-töltöttem, melyet alólam és mellőlem kapartam-el. A levegő ég¹⁴⁷ pedig olly igen meg-vékonyodék, hogy én magamnak ezerszer kívántam a halált, és mindenképpen próbáltam, hogy a torkomat bé-zárjam.

¹⁴⁵ álca, álarc

¹⁴⁶ homokot

¹⁴⁷ A fordító ezen egyszerűen a levegőt érti.

Utólyára minden további munka lehetetlen vala, a szomjúság¹⁴⁸ meg-fosztta minden érzékenységeimtől, valahányszor a fővénybe harapék, ismét valami levegő eget találék, de szorongattatásomat egy penna sem nyomhatja-ki, és az én fel-vetésem szerént bizonyos 8 órát húztam-ki ezen rettenetes állapotban.

Melly kegyetlen halál! melly iszonyúsággal tellyes éjszaka nékem! el-ájultam, újra eszemre jöttem, tovább dolgoztam; de már a föld egészen az orromig vala töltve, és többé semmi üres közöm nem vala, hogy helyet tsináljak a meg-fordulásra. – Utólyára tsak ugyan reá mentem, magamat öszve gombolyítottam, és az én lyúkam elég tágas vala, hogy abban megforduljak.

Már most a le-szakadt kő alatt egy mély gödröt ástam, és azt abba belé-vontam, ez által rajta keresztül mászhattam, és a tömlőtzömbe ismét szerentsésen vissza mentem.

Már világos nappal vala, a mikor bé-menék, és az erőm úgy el-hagyott vala engemet, hogy le-feküdtem, és lehetetlennek tartottam, hogy minden ki-hordott földet ismét bétakarítsak. [...] De alig pihentem egy fél órát, már az én állhatatos szívem újra elő-terme. A dologhoz kezdék, szerentsésen végbe vivém.”

A szökési kísérletek sorra meghiúsulnak. Egy időre jó elfoglaltságot talál az ónpoharak faragásában. Mintákat, ábrákat, sokszor hosszú szöveget is vés a poharakra, melyeket őrei nagy haszonnal adnak el. Máskor papírt szerez, véréből készített tintával több kötetnyi költeményt, szatírá, emlékiratot ír. Rövidesen társa is akad a fogságban.

„Két esztendőől fogva egy egeret úgy meg-szelídítettem, hogy két egész nap rajtam jádzódott, és a szájamból evett. [...] Ezen valóban okos egér szinte szerentsétlenné teve engemet. Éjszaka az ajtómat rágtá vala, és a szobámban egy fa-tányéron kapriolákat¹⁴⁹ hányt, vagy ugrált. Azt a strásák meg-hallák, és a Tisztet oda szállították. Ez is hallgatta, s meg-vitte, hogy az én tömlőtzömbe a dolog nem jól menne. – A Napnak fel-jövetelével [...] a pádi-mentom,¹⁵⁰ kő-fal, lántzok s a testem-is meg-visitáltattak, de semmit sem találának. Utólyára azt kérdezék tőlem, hogy mit dolgoztam és zörgettem az el-múlt éjszakán. Én magam-is hallottam az egeret, és bé-vádolám a szegény állatot. Leg-ottan meg-parantsoltaték, hogy azt el-pusztítsam. Füttyülék, s leg-ottan a vállamon terme; most esedezém annak életéért, és a strása Tiszt el-vivé magával a maga szobájába, szentül meg-igérvén, hogy egy Dámának ajándékozza, a hol jól lenne dolga.

El-vivé magával, a strása-házban el-botsátá. De a másnak szelid nem vala, és magát mindjárt el-rejtette. [...] Délben, midőn visitálni bé-jövének, és abban foglalatoskodnak, az én egerem egyszerre fel-szalada a lábomon a vállomra, és minden féle ugrásokat teve, örömének jelentsére.

Mindenek el-bámulának, és ki-ki magáévá akará tenni ezt az egeret, a Major vivé-el magával a Feleségének. Ez neki szép kalitzkát tsináltata, de mellyben semmit sem evett, és egynehány napok múlva dögölve találtatott.”

Végéhez közeledik a rabság tizedik éve. Trenk ereje egyre fogy. S egyszer csak az őrség parancsot kap a fogság megszüntetésére. Ahogy bebörtönzésének nem volt oka, úgy most kiszabadulásának sincs. A legjobban azt fájlalja, hogy amikor Prágában a poroszok átadják az osztrákoknak, továbbra is rabként bánnak vele. Bécsben megérti: vagyonának kezelői elhíresztelték, hogy dühöngő örült. Végre sikerül hozzájutnia vagyonához és a császárnő is fogadja, de mindenáron meg akarja nősitni, így Trenk rémülten menekül Aachenbe, ahol beleszeret egy szép, rangos hölgybe, a polgármester lányába. Összeházasodnak, családi életük boldog lesz, tizenegy gyer-

¹⁴⁸ légszomj

¹⁴⁹ műugrás

¹⁵⁰ padló

mekük születik; Trenk népszerű lapot szerkeszt, könyvei világszerte sikert aratnak. Végre meghal Nagy Frigyes is, utóda Frigyes Vilmos nyomban udvari útlevelet küldet. Trenk Berlinbe látogat.

A memoár harmadik kötete poroszországi és egyéb útjait ismerteti, beszámol az új király iránti rokonszenvről, családja sorsának jobbra fordulásáról az új uralom alatt. Utazása meghozta a kívánt eredményt: Trenk Poroszország megbecsült polgárának érzi magát.

A kötet függelékében még két terjedelmes életrajz: Trenk Ferencé és Schell Sándoré, az egykori szökevénytársé olvasható Trenk Frigyes tollából.

Kazinczy Ferenc: Bácsmegyeynek öszve-szedett Levelei (1789)¹⁵¹

Bácsmegyeynek öszve-szedett Levelei.

Költött történet.

Bácsmegyey Sopronból írja első leveleit szerelmének, Surányi Mancinak, Budára. Elválásuk rövid időre szól, de a szerelmes férfi szenved, és magasztos gondolatai támadnak, melyekről sűrűn kelt leveleiben lelkiismeretesen beszámol.

„Soprony, 21. jan.

Mantzi, én tsak róllad gondolkozhatom. Napról napra jobban érzem hogy el nem lehetek nállad nélkül. Minden kitsinység rád emlékeztet. Ha dolgaimhoz látok is, ha egész erőszakkal néki fekszem is írásaimnak, egyszerre a papiroson terem képed; ha pedig sétálni megyek, olyankor Vezetőmmé, Kalaúzómmá lessz; előttem mégyen, mint – ha nem vétek hozzá hasonlítani – a Világosság felhője az Izrael fiai előtt. Tegnap egy patak partján mentem le-felé, s veled együtt töltött boldog óráimról emlékeztem; s el-gondolkodtam, miként jönnek azok ismét vissza; s sokára ez a mérges gondolat ötlött elmémbe: hát ha Mantzit még más karjai közt kell látnod; s egész életedet a szerint töltöd-el nálla nélkül, mint ezeket a napjaidat? – Vallyon ki-állhatnám-é? kérdém magamat; s abban a pillantásban egy fiatal gyertyán akadt a patak túlsó oldalán szemembe. A patak meg-áradt vólt, s egyik hab után a másik tsapdosta a fát ide s tova. El-el-hajlott a szegény fiatal, s ha egy kevésbé el-tsendesedett a víz, uj erőt gyűjtött. Míg még velő van a törökődben, míg még erőssen állasz gyökereden, mondám magamban, nem tarthatsz a veszteden igyekező habtól; de ha gyökereid közzül el-hordja a földet, ha éltető nedvességedet valamelly féreg szívja ki, s akkor áll megint néked, haszon-talan bízakodol gyökeredben; ki-fordít, s el-viszen. – Minden az emberek sorsát mutatja, Mantzi! –”

A levelekre nem érkezik válasz, ezért Bácsmegyey barátjához, Marosyhoz fordul. Megírja, hogy közös ismerősüket, Veszprémi Marist elválasztották szerelmétől és hozzákényszerítették Büttnerhez – mert az konziliárius és gazdag. Ráadásul magát álmódja éjjel a megcsalt szerető helyébe, a lány helyébe pedig Mancit. A lány pedig továbbra sem válaszol. Végre egy másik barátjától, Endrédytől kap levelet, melynek tartalmáról így számol be Marosynak, aki ettől kezdve levelei címzettje:

¹⁵¹ A Magyar Elektronikus Könyvtár állományában a mű teljes szövege is szerepel: <http://mek.oszk.hu/00700/00725>. Ugyanott megtalálható a mű évtizedekkel később átdolgozott változata, melynek Kazinczy a *Bácsmegyeynek gyötrelmei* címet adta: <http://mek.oszk.hu/00700/00726>.

„Soprony, Febr. 19dikén

Alig küldtem-el tegnapi leveletem, midőn a második Postán egy tsomó levelet kaptam. Felbontottam azt, s a többek közt az Endrédiyére akadok. Szent-Pétery az én közben-járásom által Secretáriuussá¹⁵² lett a Consilliumnál,¹⁵³ s meg-kérte Mantzit. Meg-kérte, s a Szülei declarálták¹⁵⁴, hogy nem ellenzik, s – még egyg ést: – s Mantzi hozzá ment. – Nem jó vólna-e ez egyg Románnak? Marosy nem nevetsz? – Én nevetek! – A Posta megyen. – Isten hozzád!”

Mint Endrédiy leveléből kiderül, Mancsi apja a Bácsmegyey egzisztenciáját majd meg-alapozó örökséget távolinak és bizonytalannak, Szentpétery állását biztosnak látta; Mancsi eleinte ellenkezett, de szülei ajándékkal, ígérettel *„annyira vitték a dólgot, hogy Szentpéteryt már szenyvedheti.”*

Bácsmegyeynek örült ötlete támad: nagybátyjától, akinek általános örököse, kétezer forintot kér, hogy „megvegye” rajta Mancsit Szentpéterytől. A pénz egy héten belül megjön, de a fiú persze rég elvetette az ötletet, sőt belátja, hogy szava is elég lenne. De nem ölelhetne volna Mancsit, ha a bánatában elfogyó Szentpéteryt kell látnia maga előtt; hiszen ő nem tud Bácsmegyey és Mancsi kapcsolatáról. Ráadásul az ifjú vőlegény lelkes levélben számol be szerelméről, és vőfélyné kéri Bácsmegyeyt.

A Judex Curiae¹⁵⁵ sürgősen Budára rendeli a fiút, és felkínálja a nagyszombati tábla assessorságát¹⁵⁶. Pár hónappal korábban nagy hír, jövendő élete alapja lehetett volna. Most elutasítja. Néhány nap múltán újabb próbát kell kiállnia: bálba hivatalos Mancsi nagybátyjához, aki kettejük előtt (de az ifjú vőlegény távollétében) közli velük: Mancsi szüleit döntésükért kitiltja a házából. A mit sem sejtő Szentpétery pedig rábízza Mancsit: mint barátja, táncoljon vele, míg ő egyebeket intéz. Bácsmegyey érzelmei felkavarodnak, az est végén a rosszullét határán menekül haza, lelki sebe felszakad, szerelme egyre gyötrőbb, és amikor egy másik bálon Mancsi ismét közeledni próbál hozzá, csak menekülni tud. Elfogadja gróf K... meghívását, és tornai birtokára utazik. Petrarca verseivel kesereg, várja a rossz híreket Mancsi boldogságáról; az ifjú gróf testvérménjének, Theréznek az együttérzése vigasztalja, és a varázsos szépségű környék.

„Thorna, Juniusn. 16dikán

Itt gyönyörű idő van, s éjjel igen tisztán fénylik a hóld. Én egészen Ura vagyok magamnak, kedvem szerént élek mindenben, s ez néha olyan tiszta, s olyan minden homály nélkül való szempillantásokat tsinál nekem, hogy egészen meg-nyugtatott resignációval¹⁵⁷ nézhetek-le erre az életre, az-alatt míg más részről, el-ragadott szent érzéseim a koporsókon túl jobb étellel biztatnak. De ő be tündér ez az ilyen nyugodalmas szempillantás! el-múlik előllem mint az árnyék, mikor tartóztatni akarom. Mikor éjfélkor Therézt fel-vezetem a Kastélyba, s megint kiszököm a kapun, s le-megyek a tóhoz, el-óldom a tsónakomat, s a Kastély alatt lévő szép kis tengeren¹⁵⁸ fel s alá evedzem; mikor ilyenkor körültem minden tsendes, s fülem semmit sem hall egyebet evedzöm lottsánásainál, melly egy tsapással ezer szikrákat ejt, mellyek a hóld fényében ezüst tsepppek gyanánt ragyognak; – mikor ilyenkor hosszas kerengéseim után el-fáradva valami virágos bokor alatt ki-kötök, a tsónakban végig fekszem, s el-nézem hogy a hóld és a tsillagok mint kerengnek felettem, s a kedves tavaszi szellő minden felől mint hozza rám a leg-kedvesebb illatot – ő mint óhajtom olyankor, hogy egyszer már esne-le szememről az a fátyol, melly szemeink előtt fityeg, mikor ostromló nyomorúságinkban tévelygünk, s tsak egyszer merünk a távollévő Jövendőre félve tekinteni.”

¹⁵² titkár

¹⁵³ tanács

¹⁵⁴ deklarálták; kinyilatkoztatták, kijelentették

¹⁵⁵ királyi bíró

¹⁵⁶ ülnök

¹⁵⁷ belenyugvás, reménytelenség

¹⁵⁸ tenger: itt tavacska, tengerszem

A baj nem jár egyedül: Theréz beleszeret a vonzóan halavány fiatalemberbe. Ez akkor derül ki, amikor nagybátyja Budára hívja Bácsmegyeyt. A lány elkéri azt az arcképet, melyet a fiú eredetileg Marosynak szánt, és olyan hévvel csókolja meg, mint „*a jámbor szarándok az elibe tartott erekléjét valamely martyrnak*”. A fiatalember feldúltan érkezik nagybátyjához, és a derék öregúr úgy igyekszik enyhíteni fájdalmán, hogy társaságról társaságra hurcolja. Egyebek mellett a Vice-Praeses Gróf ...-hoz, házi-koncertre. A társaság tudja, hogy Bácsmegyey remekül játszik Flautaveren¹⁵⁹, és addig „rimánykodnak”, míg előveszi hangszerét, és előad egy darabot.

„Ez a Z... compositiója volt. Marie Clavigo után kesereg benne. A Vocale olyan könnyű, olyan gyengén foly, a hol ez a szegény szerentsétlen Lyányka azokat a szerentsés órákat emlegeti, a mellyeket Clavigóval töltött; azután pedig, a hol támadó haragjában azt a szempillantást átkozza, a mellyben ötet először látta, olyan teli van energiával, olyan teli! hogy sírva köszönnéd-meg azt Z...nek, ha hallanád. Ő ezt nekem componálta, s ugyan azért az accompagnementot¹⁶⁰ hozzám alkalmaztatta, s engemet benne olyan szerentsésen copirozott, hogy úgy tetszik magamnak is, mintha a kesergő hang akkor szívárogná-fel kesergő szívemből. Ő tudja, hogy én a Flautavert csak szerelemre s szerelmes panaszokra tartom; s egész erejét ki-öntötte benne. A Textust Klári énekelte, még pedig olyan jól, hogy rajta minden tsudálkozott. A Declamatiója¹⁶¹ gyönyörű volt, s az Áriát olyan kedvességgel, olyan ártatlansággal énekelte hogy minden szív meg-volt ígézve általa. A mi engem illet, én közönséges helyben-hagyást nyertem¹⁶². A Recitativ¹⁶³ végén a leg-dühösebb bosszankodásból megyen a muzsika az Áriára által, a mellyből az olvadó szerelem láttatik szóllani. Z... ezt az általmenetelt a Flautavernek, s az én phantasiámnak hagyta; s ekkor igen szerentsésen találtam expressióját¹⁶⁴, mint olvad ennek a jó-szívú Leánynak egész mérge az el-hagyott szerelem epedő keservére. Éjféli csendesség terjedt-el a palotában a Recitativ alatt, kivált mikor én a Cadenzen¹⁶⁵ voltam. Figyelmező fülekkel hallgatta minden Flautaverem epedő Leánykáját; s mikor az Áriára az egyéb instrumentumok is meg-szóllaltak, siketítő tapsolás támadt, s minden brávót! brávót! kiáltott. Örülhettem volna ugyan rajta, hogy ennyi Dilettantok¹⁶⁶ dicséretét nyertem-el, de ez az egész dicséret semmi sem volt egyhez képest; az az eggy pár könny, a mellyet a Mantzi ortzáján le-gördülni láttam, édesebb jutalom volt nekem, mint az a sok tapsoló kéz, az a sok brávó-kiáltás.”

Minden nap nehezebb az előzőnél, ahogy közeledik az esküvő napja: Bácsmegyey Mancit pillantja meg, amikor kilovagol, róla beszél a társaság, éjszaka a szerenád adó Szentpétery oboájának hangja veri fel. Végre augusztus 8-án megtörténik az esküvő.

¹⁵⁹ flauto traverso: harántfuvola, a ma ismert fuvola. A „traverso” kifejezéssel a „flauto (dolce)” néven ismert hangszertől, az egyenes fuvolától különböztették meg, amit ma nem egészen pontosan furulyaként emlegetünk. A furulya népi hangszer, furata egyenletes keresztmetszetű, míg a flauto dolce vagy blockflöte néven is nevezett egyenes vagy csőrfuvoláé szűkülő, így intonációja biztosabb.

¹⁶⁰ kíséret

¹⁶¹ szövegejtés. A zenében átvitt értelemben az énekhangnak a hangszeres összhangzáshoz való melodikus és ritmikai illeszkedését is értjük alatta.

¹⁶² közönséges helyben-hagyást nyertem: általános tetszést arattam

¹⁶³ recitativo, énekbeszéd; átmenet az áriák előtt, között

¹⁶⁴ kifejező erő

¹⁶⁵ kadencia, zárlat

¹⁶⁶ műkedvelők, itt: műértők

„Buda, Auguszt. 9dikén

Mantzi már Asszony! nézz-körül az egész Teremtésben és ha valami rettenetesebbet mond-hatsz, mondjad, kérlek az Istenért! [...] El-tüzessedett indulatimnak gyötrései alatt mázsolgt soraim fessék-le néked mit szenvedtem. Még minden eremben ég a tűz, s velőm minden tsonomban öszve van rontsolva. Ennyit szenvedtem Mantzi miatt! – s mi a jutalom érte? mitsoda jutalmat reménylhetek szenvedéseimért? Minden kívánságom a halál! [...]

A Természettel együtt derült-fel Lelkem is. Mihelyt gyertya-világ nélkül látni lehetett, fel-öltöztem, s meg-másztam a Szent-Gellért hegyét, hogy onnan a fel-kelő Napot láthassam. Még jókor jutottam tetejére, s el-dültem a harmatos fűvön. Gyönyörködve néztem, mint nyúlt végig a Dunán egy fátyolforma köd, s mint borította-Pestet, hogy tsak a Tornokok látszottak-ki belőlle. Millyen tsendesség lepte-meg az egész Természetet! mint nem mozdult-meg semmi egy lassú lágy szellőskén kívül, melly a szőlők felől susogva jött felém! s minek-utánna a pompásan fel-költ Napnak első sugári mindenre életet öntöttek, mint fogott a sok madár a szőlő kerítéseken, s a sok fetske, az alattam való köziklák repedései közzül szárnyra kelvén, víg tsirippoláshoz, s minden fű-szál, minden termés, mint költ új színre ! A kegyes Természet tsudálása két óráig tartott szerentsés andalgásban. Meg-könnyebbültem egészen, s el-felejtkeztem szenvedésimről...”

A megkönnyebbülés azonban átmeneti. Bácsmegyey megállja a helyét, mint Mancsi vőfélye, de a nyitó menüettbe már belezavarodik, és néhány nap múlva, egy másik táncesten vért köp, elájul. Húga odaadóan ápolja, de szeretne már kedves Marosyja mellett lenni, aki időközben főnótáriusi kinevezést és bécsi kiküldetést kapott. Bácsmegyey nagybátyjára bízva küldi hozzá Klárit, áldást kérve egybekelésükre; maga pedig eladja budai házát, és elhagyja a várost. Úticélja valamelyik olasz fürdőhely, de úgy tervezi, hogy útitársával, Endrédyvel némely útba eső állomásukon időznek néhány napig.

Felejtteni azonban nem tud. Egyik levelében azt fejtegeti, hogy irigylí a parasztokat, akik:

„...kérdésemre, mint vannak? meg-törlött szemmel felelték ezt: az Isten magához vette szegény Feleségemet! jó egy Lélek volt szegény; úgy éltünk mint az Angyalok! – Az a könny, a mellyet akkor fakadásában láttam el-törlődni, nem volt költsönzött, erőltetett könny; – s még is ha esztendő múlva [...] újra feleségesen kaptam őket, vígan éltek, s nem tartották menyetske feleségek piritásának, ha meg-hólt feleségeket jelen-létekben parasztos együgyű-séggel ditsérték. Vesd-öszve már most jövődöbéli Urokkal, a kinek raffinirozására annyi pénzt vesztegettek, miben vagyok boldogabb parasztimnál?”

Továbbra is minden gondolata Mancsi, de már inkább általánosságban bölcsekedik a nevelés, társadalmi szokások, az apák hatalma visszásságain. Csak álmái nem szelídülnek. Egyik éjjel azt álmodja, hogy Terézzel áll a pap előtt, és éppen az igent készülnek kimondani, amikor Mancsi ront be tépett hajjal, gyászruhában, és rángatni kezdi: Szentpéter meg halt! Ő az enyém! – majd összeesik, és rövidesen meghal, és Bácsmegyey a hűlő testre veti magát... erre ébred.

Bécsbe érve találkozik báró R...-el. Összebarátkoznak, és a báró bevallja: szerelmes Terézbe. Bácsmegyey levélben kéri a lányt: felejtse el őt, aki már csak a halálra vár, és kösse életét a báróhoz. R... reménykedve utazik Tornára. Ekkor újabb csapás következik: futár hozza hírről Bácsmegyeynek, hogy nagybátyja súlyos beteg. Ipolyságba utazik tehát, és láttára javulni látszik az öreg állapota – de a javulás átmeneti. Két hét múlva éri a végzetes szélütés. Itt minden a halálra emlékeztet; Endrédy tanácsára Marosyékhoz indulnak. Esztergomban megismerkedik egy ifjúval, aki szeret egy lányt és az viszonszereti, de kapzsi apja klastromba záratta. Bácsmegyey roppant energiával és némi pénzzel veti magát az ügybe. Előbb az apát hengerli le, majd

egyetlen nap alatt kihozatja Erzsust a zárdából, és maga kíséri a pap elé, hogy szerelmével még aznap összeházasítsa, a szintén megszerzett érseki engedéllyel. A jótett feletti boldogságtól átlelkésítve indul tovább, és Dorogon a fogadóban találkozik – Mancival és Szentpéteryvel. Bácsmegyey rosszul lesz, és egy akaratlan mondatából Szentpétery megtudja az igazságot. Mindannyian elájulnak. Mancit idősebbik fia (!) Sándor igyekszik vigasztalni, Bácsmegyey Szentpéteryhez fordul: „*Tedd boldoggá Mantzit; attól függ életem.*” De nem attól függ. Másnap érkeznek Budára, az orvos újabb vérhányástól tart, víziók lépnek fel, a fiatalember már nem ura magának; kénytelenek megkötözni. Másfél nap múlva, október 11-én hajnalban áll be a halál, amiről Endrédy számol be hűgának és Marosynak:

„A leg-irtóztatóbb phantáziából tért magához. Egészen elerőtlenedve, de vígan várta az halált. Azt tudakozta minek harangoznak? Valaki haldoklik! felele egygy bódogtalan tseléd. Isten! kiálta, hát nekem mikor fognak? Édes Endrédym, monda, köszöntsd ezerszer Mantzit, az én Kedves Hűgomat, – az Urát, – az Isten áldása legyen rajtatok – mindnyájatokon! – és az enyím! – s a halál álma tsendessen vitte-által az örökkévalóság éjjelébe.”

Sándor István: Jelki Andrásnak egy született Magyarinak Történetei (1791)

Jelki Andrásnak egy született Magyarinak Történetei.

A' ki minek utánna sok szerentsétlen esetekben, hajó töréseken, raboskodáson és a' vad emberek között életének külömbféle veszedelmein által ment volna, végtére Batáviában nevezetes Tisztségekre hágott.

Magyarba foglalta Sándor István

Jelki András édesatyja Lipót, József és Károly császárok idején katonáskodott, jelen volt Nándorfehérvár (Belgrád) megvételénél, majd Baján telepedett meg, és három fiát szabómesterségre fogta. A legidősebb Bécsben cs. kir. ruhatárnokságig vitte. Ő vette maga mellé öccsét, Andrást.

A fiút, ügyességét látva, bátyja Párizsba küldi. András Prágába, Drezdába, Lipcsébe, Norimbergába megy, majd két hónapig Erlangenben folytatja mesterségét. Útját bátyja levélbeli unszolására folytatja. Ekkoriban „*sokakat soroztak be katonának a római birodalomban*” (azaz Németországban). Aschaffenburgból úgy sikerül kimene-külnie, hogy egy parasztasszony háti kosarába rejtve viszi ki a városból. Hanauban igazoló levelét a városkapuban álló őr összetépi, őt magát a kaszárnyába viszik. Az így összefogdosott regrutákat Hannoverbe akarják szállítani a Majnán. Jelki nem fér fel az első hajóra, így éjszaka egy cseh társával megszökik. Bonnban végre sikerül új iratokat szereznie, és összebarátkozik egy legénnyel, aki azt állítja, hogy rokonai élnek Rotter-damban. Odahajóznak, de az ismeretlen négy nap múlva eltűnik, magára hagyva Jelkit a vendéglátásért 50 tallért követelő „rokonoknál”. Nem tehet mást: beáll katonának, és hajóra száll Kelet-India felé. 1755. október 30-án horgonyt is szednek, de másnap a csatornában szörnyű vihar tör ki, és egy villám a hajóba csap. A kapitány bátran osztogatja parancsait, néhányan azonban pánikba esnek, és deszkákat ragadva a tengerbe ugranak; köztük Jelki. Az egész éjszakát a dermesztő vízben tölti. Másnap angol halászok mentik ki, és vendégül is látják, amiért ő cserébe megfoltozza a ruháikat. Rövidesen egy holland hajót sodor a parthoz a szél. A kapitány a fedélzetre veszi foltozószabónak. Hónapokig javítja a legénység ruháit, míg Surinamba, onnan újra Európába érnek. A hajót Lisszabonban szárazdokkba viszik, és a kapitány egy fillér nélkül ereszti szélnek Jelkit, mondván, hogy munkájáért az ellátással fizetett. A kikötőből azonban rövidesen indul egy hajó Málta felé, mely felveszi Jelkit, de útjuk csak egy napig tart, azután a láthatáron három gálya tűnik fel.

„A Kapitány eszre vevé, hogy tolvaj hajósok volnának, és szaladást parancsola. Azonban egyszer s mind olly erős szél támadá; hogy az árbotz-fát egészen meg-rontotta. Immár nem vala semmi mód az el-szaladásra; ki ki tehát fegyverhez kapa, de a Törökök mindenfelől a hajót körül-vevék, azonnal ostromlani kezdék, és végre fegyveres kézzel hatalmukba ejték; az ellent állókat le-nyakazák, s a többieket, kik között Jelki-is találkozék, rabokká tevék; minden portékát, jószágot, sőt a rabokat-is magok közt fel-oszták, és Jelki a kissebb hajóra által-hozaték: az 24 evezős paddal bővelkedett, mellyeknek mindenikén 12 legény evezé. Ő ezen a hajón hét egész hetet tölte, mellyeknek el-múlások után egy Országba jutta, melly nála a Török nyelvnek nem tudása miatt még most is esméretlen.”

Elrablóik holmijukkal együtt őket is árverésre bocsátják, melyen Jelki nem kel el: túl magasra tartják az árát, lévén úrféle. Átviszik tehát egy Bachna (Bóna) nevű városba, és ott egy előkelő török személyében vevőre talál. Az úr jól bánik vele, halászhajóra osztja be: annál többet kegyetlenkedik vele a rabok felügyelője („gondviselője”). Rövidesen alkalom mutatkozik a szökésre: az úr a felügyelővel és egy „gyerkőtzével” elküldi, hogy halat fogjanak a másnapi ebédre.

„Midőn a parttól immár jól el-távoztak, meg-hagyá a Gondviselő, hogy a vitorla ki-teríttessék, és Jelkit minden adatott ok nélkül igen kezdé tagolni.¹⁶⁷ Ő azután a vitorlákat maga szedé öszve, melly munkája közben testének felső részével a dereglyéből felettébb ki-hajlott. A Gondviselőnek ezen akkori helyheztetése Jelkit azon gondolatra hozá, hogy ezen adatott jó alkalmatossággal magát szabaddá tegye. Lábainál meg-ragadá a Gondviselőt, és a tengerbe lebuktatá; ez egy ideig a habokkal küszködén, minthogy úszni igen helyesen tudott, a hajót igyekezett el-érni: Jelki mindazonáltal kezébe vévén egy kést, úgy mutatá magát, hogy azonnal a kezeit el-fogná vágni, és ilyen módon kénytelenítette őtet szándékától el-állani, s a part felé úszkálni.

A hajóban lévő gyerkőtzé sopánkodván, hogy majd ő reá-is fogna a sor érkezni, Jelkinek a lábaihoz borula, és minden szolgálatját s hívségét ígéré; Jelki bátorítá őtet, hogy ne féljen, és a hajóját a szelekre bízá. Hét nap és hét éjszaka szüntelen egyféle széllel hajóztak, melly idő alatt alvásban és virrasztásban egymást váltották.”

Nyolcadnapra felveszi őket egy Makaóba tartó portugál hajó. A „gyerkőtzét”, aki könyörög, hogy ne hagyják sorsára, Jelki 60 Forintért eladja a hajósoknak, majd egy kínai gályán Kantonba hajózik, az ottani konzulnál katonának jelentkezik, és Jáva szigetén, Batáviában kezdi meg szolgálatát. Két hónap múltán Parrai Péter kereskedelmi előljáró házába fogadja, hogy ott űzze eredeti mesterségét, és még ez évben a polgári rendbe is felveszik. Házasságot köt egy szegény bérlő, az angol Szequin lányával, és nagy szorgalommal igyekszik biztosítani megélhetésüket. Egy éjjel azonban a mécses olaja ömlik a drága esküvői ruhára, és az anyagot csak a megrendelő nevére, hitelbe tudja pótolni. Munkadíjából még aznap kiegyenlíti a számlát, de a megrendelő néhány hét múlva felfedezi a nevével történt visszaélést, és botrányt csap. Az előljáró is megharagszik, hadnaggyá lépteti elő az immár szabad holland polgár Jelkit, és Kejlán (Ceylon) szigetére vezényli, egy büntetőexpedíció tagjaként. Három hónapig ott táborozik, majd az apró szigetek közt közlekedő fűszerszállító hajókat kíséri. Az egyik szigetcsoport királyával a hollandok megállapodnak: kiirtja szegfűszeg-fái egy részét, hogy a kínálat visszafogásával az ár ne essen. Minden kívágott fáért 12 forint kártérítés jár. Ezt ellenőrzi Jelki 24 holland és 140 bennszülött élén, amikor áttévednek Papóny tartományba, egy vad törzs területére. A bennszülöttek rajtuk ütnek, kilencüket elfogják, a többieket megölik.

¹⁶⁷ ütlegetni

„Jelki, ki az el-fogottak között találkozik, egy oda való Fő embernek által-adattatott, és egy tömlőtze, melly inkább egy kalitkát képeze, bé-zárattatott. Más nap azon Fő embernek a leánya, mintegy 16 esztendő leányzó, a tömlőtzehez járula, Jelkit sokáig nézé, és annak történetén megilletődni látszatott; végre jelek által értésére adá, hogy kevés idő múlva fel-fogják darabolni, és osztán meg-eszik. Jelki előtte térdeire borúla, és segítséget kére: a leány jelek által tudtára adá, hogy gondját fogná viselni, ha ő ismét az ő hozzá való hajlandóságát meg-nem fogná vetni: Jelki örökké tartó szerelmet és háladatosságot ígére.

Kilentzedik napon a Szeretsen leány ötet ismét meg-látogatá, vigasztalá, és bizonyossá tevő segítsége eránt. Éjfélkor Jelki a tömlőtze ajtaját egyszeriben nyitva látja; a leány két indusokkal bé-lép, ötet kezénél meg-fogja, és szoros ösvényen egy erdőn által egy folyóhoz el-vezeti, holott egy immár készen lévő ladikba mind a ketten bé-hágnak, a két indus szaporán evez, és le-felé hajóznak. Valóban messze jutának, és már a tengertől távol nem valának, midőn oldalfélt egy nagy tóba bé-botsátkozának, azon által-menének, és végre egy tsekély vízre akadának. Jelki és a Leány a vizet által gázolák, az indusok pedig a ladikot vonák, és az által-járással le-nyomattatott nádat fel-emelék, hogy nyomokra ne akadhasson valaki.

Végre egy pusztá Tartományba jutának, mellyben tizen-három hónapig minden emberi társaságtól el-távozva éldegélének, bokrokból tsinált egy kis gunyhó vala az ő lakások, azon két indus az ő bújdosásaikban késérőik, ő nekik itt is híven szolgálnak, kókos-diók, az úgynevezett Paraditsomi fügek¹⁶⁸, halak, rákok és tekenős-békák valának az ő táplálékok. Jelki azon egész idő alatt szüntelen némelly elmebéli betegséget szenvedé, melly-is ötet végre tellyességgel meg-erőtleníté; azon hív Leányka pedig mindenképpen igyekezett ötet vigasztalni. Ha látta, hogy Jelki vidámabb, azonnal ő-is víg vala, ha látta, hogy szomorú, tehát siránkozni kezdett, és végre ott való lakásoknak 13-dik hónapjában betegségbe ese, mellyben sem Jelki, sem azon két indusok nem segíthettek rajta, s ugyan abban meg-halálozott. A Szeretsenek nem szüntek Jelkit vigasztalni, és kérdezők ötet, ha-nem parantsolna-é a megholt Kedvesének testéből egy étket maga számára tsináltatni; de Jelki imádkozék érte, és a testet el-temetteté.”

Jelki elhatározza, hogy elhagyja ezt a helyet. Ötödnap végre megpillantanak egy kínai hajót, és póznára kötött pizángfalevél-csokorral integetve megállítják. A kínaiak csónakot küldenek értük, és mindhármukat Batáviába viszik. Ott közben meghalt a helytartó, helyére Parrai került, aki megkönyyezi Jelki történetét, 500 tallérral, 500 üveg borral és 300 üveg sörrel ajándékozza meg, és ettől kezdve a legszívélyesebben bánik vele, korlátlanul kölcsönöz neki, és csak a kamatmentes tőkét kéri vissza. Jelki így hatalmas vagyonra tesz szert, és megvesz egy 1400 házból álló jószágot. Szolgáival jól bánik, szeretik. Megbecsültségét jelzi, hogy a helytartó előbb az indiai-kínai árvák gondnokává nevezi ki, rövidesen titkos tanácsos, majd a kelet-indiai társaság képviselője lesz. Első útján, Japánban, eléri, hogy a hollandok „keresete bé-telleyesített”. Bantában a herceg királlyá koronázásán, Palumba szigetén egy erőd építésében vesz részt. Ugyanitt tanúja lesz, hogy a királyt 80 özvegye követi a halálba: egy „bálvány-pap” leszúrja őket, de mindnyájan önként járulnak elé. Testüket máglyán elégetik.

1772-ben súlyos csapás éri: meghal a felesége, kitől két lánya van; három évvel később jótevőjét, a helytartót is elveszíti. Egyre jobban vágyik haza, lányai és barátai is azt tanácsolják, hogy utazzon Európába. Ügyeit elrendezi tehát, lányait szomszédai gondviselésébe ajánlja, és 1776-ban elhagyja Batáviát. A Jóreménység-fokánál két bennszülött társával partra kell szállnia, mert mindhárman megbetegszenek. A kórt csak ő éli túl, 1777-ben egyedül érkezik Amszterdamba. Előbb Angliába hazaköltözött apósát látogatja meg, majd Bécsbe utazik, bátyjánál száll meg, az a megtiszteltetés éri, hogy történeteit mindkét császár előtt előadhatja, és néhány ritka indiai tárgyat ajándékoz nekik, amiért cserébe egy arany medált és egy tubák-tartót kap.

¹⁶⁸ Paradiesfeigen – banán

Függelék

Sándor István fordítása itt véget ér, a német kiadások azonban még két bekezdést tartalmaznak. Ezek Balla Mihály fordításában:

„Németország(!) fővárosában való időzését szeretett bátyjánál is csakhamar elunta. Minden vágyának szeretett célja volt, viszontlátni hazáját. Ezt elérendő, Bécsből az 1778-ik évben útrakelt Magyarországra. Végezetül szerencsésen megérkezett Budára s elhatározta, hogy rokonainak körében ott tölti el hátralévő napjait.”

„Nyugalmának teljességéhez hiányzott még egy élettárs, aki megosztaná vele otthoni gondjait. Újra megnősült és házasságából egy fia született és Jelky megint örvendett életének. Ám az átélt sok viszontagságban kigyengült test napról napra esendőbbé vált. A tüdőbaj nagy erővel támadta meg és rövid betegség után 1783-ik év Karácsony havának hatodik napján elvette életét.”

KÉT FONTOS REGÉNYKELLÉK

A PÁRBESZÉD

Dugonics András: Toldi Miklós (1790 k.)

– szomorú történet három szakokban –

Részlet az Előszóból

„Azon iparkodtam: hogy honnyi Történeteinket vegyem írásomnak tárgyául s-fő-képpen azon embereket Országunkban, kik, midőn éltek, nagy névben és böcsületben voltak; a holtjuk után olly feledékenségbe jöttek, hogy ha annyi derék tetteik vagy hitván kis Iráskákban, vagy a parasztok szájában nem forogna, mivel Iróink semmit se hagytak írva felőlők, örök feledékenségben, a setét Tartománynak völgyeiben hevernének.

Ezek közül vagyon Toldi Miklós, ki régen meg-érdemlette volna a tollat, kiről igen csekély emlékezetet tésznek Illosvai, Rádai Pál, Bél-Mátyás, de kinek se hazájában, se életének idejében meg-nem-eggyeznek. [...]

Toldi életének folyamattya, és fiatal korában végbe vitt dolgai a jegyzetekben vannak, mert Szegedi lakását a Játék-színre kívántam alkalmaztatni, hogy annál édesdedebben follyanak az olvasóknak órái. Meg-magyarosítottam tehát egy Korfűi történetet, és igazán, magyar rámára szabván, tulajdonommá, és Eredeti Játékká tettem.”

A történet dióhéjban a következő.

Toldi Miklós, akit Dugonics tisztelendő úr igen hosszú, mintegy százötven évre rúgó élettel ajándékozott meg, Mátyás király seregének ezredese és Szeged várának parancsnoka. Történetünk kezdetén Budáról tér haza, de felesége, Magda, és leánya, Trézsi nem mennek elé, és nem is várják. Nem csoda, hiszen nem kapták meg a levelét. Szillér Mátyás, Szeged bírja (és Toldi ellensége) Toldi szolgája, Makra útján magához irányítja Toldi postáját, és a leveleket csak ezután – hamis pecsétnyomóval visszazárva – kézbesíteti a címzettnek. Ezúttal azért késlekedik, mert a levélből kiderül: a király parancsára vissza kell adnia az özvegy Tápainé jogtalanul elvett birtokát. Úgy időzíti a kézbesítést, hogy mire a levél megérkezik Toldi feleségéhez (és addigra már a hazaért Toldihoz), ő már bejelenti: méltányosságból visszaszolgáltatja a birtokot. Vendrődi polgármester¹⁶⁹ elképedve hallgatja a bírót, hiszen éppen azért kereste fel, hogy a nála lévő királyi parancs értelmében erre felszólítsa. Szillér most Toldi előtt igyekszik (ezzel is) jobb színben feltűnni, hogy az ő Trézsi lányát elvehesse. Csakhogy kegyvesztett szeretője, Ladányi Mancika, aki Vendrődi menyasszonya volt, míg Szillér el nem csábította, bosszút forral. Megtalálja és elteszi Szillérnél Toldi pecsétnyomójának másolatát; aztán vár. Szillér kieszeli, hogy tönkreteszi Toldit, mert elutasítja közeledését Trézsihez. Levelet hamisít, mely szerint a zimonyi csatában Toldi adta a török kezére a tábor rajzát és az élelmiszerraktárak lajstromát; és az írást egy zacskó török arannyal együtt Makra a Toldi-házba csempészi. A csel sikerül: Szillér katonákkal tör Toldira, hogy házában házkutatást tartson.

„VENDRŐDI, kardot rántván: Egy tapodást se Vitézek! Köröszkül-vágom fejét, ki Ezredesséhez nyúl.

TOLDI: Ne erőszakkal, édes fiam. Tí-is Vitézek! Csendességben legyetek. – Mondgymeg Bíró-úr: mi vétkemért akarnak a tömlöczbe vitetni?

¹⁶⁹ polgármester! Mátyás korában!

SZILLÉR: Oh kedves jó barátom; írtóztató a te vétked, ha igazak a Tanúk. Oh Vitézek! tegyenek kérem arról, hogy a polgárok fel-ne-zendüllyenek, és fő-képpen a várba ne jöjjenek. Kedves Toldi úr, ezt az Úrnak bátorsága¹⁷⁰ végett rendelem. Immár mostan! édes jó barátom, látod-e ezen Török levelet?

VINDPLAT: És ezen csomó Török aranyokat? Ezeket Toldinak a Belgrádi Basa küldötte: hogy néki a Magyar Tábort fel-adta. Országunk szerencséjére mind ezek az én kezembe jutottak.

TOLDI: Istenem! Teremtőm! Ez igen veszedelmes költés ellenem.

VINDPLAT: Bíró úr lánczoltassa-le a gonosz-tévőt. [...]

SZILLÉR: Én Istenem! Én Istenem! Igaz lehet-e az: hogy Toldi Miklóst így megtántoríthatta a török arany! – Oh édes Barátom! mért szerettelek én téged olly nagyon? tudni illik: hogy szerencsétlenségedben veled együtt szenvedgyek.

TRÉZSI: Oh Bíró-úr, szeresse most-is édes atyámat. Ő bizonyosan ártatlan.

SZILLÉR: Oh ki ohajtaná azt jobban én-nálam? Avagy, ha lehetne, ki ne szabadítaná-ki édes baráttyát? – Kedves Kis-asszony! segíthetek-e valamit édes attyán, ha ő maga magán nem segít? – Szóllyon Ezredes-úrhoz: hogy lehessen meg-erőtleníteni a tanú-bizonyosságokat?

TOLDI: Azt nem tudom. De bizonyossan tudom, hogy Isten előtt ártatlan vagyok.

VENDRÓDI: Bíró Úr! Nézzen egyenesen szemembe! – Én ezen disznó szövevényes költeményt meg-nem-foghatom; de reá-mernék-eskünni, hogy az Úr keverte a vállút. [...]”

Rövidesen előkerülnek a hamis bizonyítékok, melyeket Makra rejtett el egy ládában, Szillér utasítása szerint.

„VINDPLAT: Imhol tehát Toldi Miklós uram! Tagadd most a valóságot! Ímé a Tábor fekvésének le-írása; mintha nem Ezredes, hanem éppen Tábornok lettél volna. Itt a Tárházak lajstroma. Talán a Török-háborúban Fő-tár-mester lettél? Itt az Útak leírása. Talán Tábor-verőnek rendelt a Király? Ezek igen sok Tisztségek egy Ezredes emberre. Szólly már, ha tudsz erre valamit.

TOLDI: Ha csak az Isten nem irgalmaz!...

TRÉZSI: Bíró-Úr; édes atyám az Úrnak jó baráttya. Gondollyon-ki valamit. [...]

SZILLÉR: Oh kedves Kis-asszony, be meg-érdemelné a szerencséssebb atyát. Mind-az-által vigyázz magadra édes jó barátom. Én el-megyek, és azon leszek fő-képpen, hogy a dolog jobban megrostáltasson, és téged ártatlannak lássalak. *(El-megy)*

TOLDI: Örökké-való Igazság! – Engem nem más, hanem a Te csudád szabadíthat-ki. – Ha magamba szálllok, semmi vétkemet nem tapasztalom. De, mit használ az ártatlanság, ha a Bírák gonoszok? – Ej Szillér! Szillér!”

Toldit letartóztatják, felesége belehal a megrázkódtatásba. Trézsi a főbíróhoz megy, hogy könyörögjön apja életéért és szabadságáért, de amikor meghallja a feltételeket, megőrül.

„TRÉZSI: Oh szabadítsa-ki már egyszer, ne szóval, hanem cselekedettel. Akkor osztán az Úrnak dicséreteit...

SZILLÉR: Minek a dicséret? Trézsimnek barátságát!

TRÉZSI: Meg-lesz az is.

SZILLÉR: És annak szeretetét?

TRÉZSI: Mindent! Mindent!

SZILLÉR: Annak pátyolat kezét-is?

¹⁷⁰ biztonsága

TRÉZSI: Mit? – az én kezemet? – Te anyám gyilkossa! Te atyám emísztojje! – Mered-e e kezemet kérni; melyet Atyám Vendrődinek jobbjával immár öszve-foglalt.

SZILLÉR *félre taszítván Trézsi*: Eredgy tehát Vendrődihez, és bizd rá atyádnak kiszabadítását, Macska-fi! Én pedig atyádat a pelengérre köttetem, bőrét le-húzatom, húsát bé-sózatom, csontjait össze-töretem, a kerékre fel-akasztatom; porrá égettetem, és hamuját a Tiszába szóratom. Vagy ez, vagy a te kezéd.

Midőn ama kegyetlen szavait még kegyetlenebb módra szórogatta Szillér, ime Trézsi, atyának keserves kén-szenvedéseit hallván, eszében ugyan meg-tébolyodni kezdett, végtére meg-is bolondult. Minek utánna ide tova csudálatossan nézegelt, így kezdette tébolyodott szavait.

TRÉZSI: Oh mit látok amott előttem – Vigyázz, vigyázz – Reám vigyorít – Egy Szerecsennek képe. – Oh be fekete a lelke-is – ime meg-ette édes atyámat.

SZILLÉR: Úgy, úgy. – Légy bolond – leg alább Apád halálát eszedre nem veheted.

TRÉZSI: Nem látom édes atyámat – Oh jaj! ő immár Szerecsen-országba ment. – Engem itt hagyott – Látod látod, Szillér –

SZILLÉR: Látom látom, eddig talán le-húzták a bőrit.

TRÉZSI: Oh bizony le-húzták – Oh Te szegény atyám, be meg-fázol a télen. [...]"

A fölindult Vendrődi megpróbálja lelőni Szillért, de pisztolya csütörtököt mond.¹⁷¹ Vindplat¹⁷², akinek nagy része volt Szillér ármányaiban, és aki írnokként mindenről tud, megfenyegeti a bírót, mire az megöleti. Az ágyékon szúrt Vindplat azonban mindent kivall, Mancika előáll a hamis pecséttel, Vendrődi fellázítja Szeged népét, Toldit kiszabadítják a börtönből; Szillér a pellengérhez menekül, ott talál rá Makra, Toldi szolgája, akit furdal a lelkiismeret, ezért előbb a bíróval végez, majd magát is ágyékon szúrja.¹⁷³ Végül Trézsi kisasszony egy újabb örülési rohamában a bástyáról a Tiszába veti magát és belefullad, Toldi pedig belenyugszik a dologba és áldja a magyarok Istenét.

¹⁷¹ Talán szégyenében, amiért még nincs feltalálva.

¹⁷² Figyeljük meg: mindig az idegen nevű szereplők ármánykodnak, mindig a külföldiekkel van a baj.

¹⁷³ Megjegyzem: az öngyilkosságnak ezzel a módjával egyik földrész drámairodalmában sem találkoztam. Dugonics vagy nem is konyított az anatómiához, vagy egy ingyenc volt.

AZ EPIZÓD ELŐKÉPE: AZ ANEKDOTA

Andrád Sámuel: Elmés és mulatságos rövid anekdoták I-II. (1789-90)

Elmés és mulatságos rövid anekdoták,
melyeket imínnen amonnan vállogatva egybe-gyűjtött
és magyar nyelven Kí-adott Andrád Sámuel.

Már nem kellesz

I. Ferentz Frantzia Király igen szerette az oroszánok viaskodását. Midőn egykor ezt a játék-nézést adatta volna Udvarának, le-ejté egy Dáma a néző-helyből kesztyűjét az oroszánok közí, és monda De Lorges szeretejének: Ha az Ur velem el-akarja hitetni, hogy olyan nagyon szeret, mint azt nékem minden-nap esküvésével erősíti, menjen és hozza-fel a kesztyűmöt. De Lorges le-mene, fel-vevé a fene vad állatok közül szerentsésen, és vissza-jövé oda-veté a szeme közí a Dámának. A Dáma minden nyájaskodásának és hizelkedésének nem vala azután semmi foganatja többé; mert ő egészen véget vete az addig való barátságának. (E vala gyümöltse a Dáma esztelen próbájának.) (II./361)

Egyik könyörül a kolduson de a másik nem.

Két utazó egybe-találkozásának a fogadóban, kik a többek között kezdének beszélleni az ugy el-hatalmazott szegénységről. Arist azt erősíté, hogy a szorult szegénységnek tsupán az emberi telhetetlenség az oka, ki örökké többet kíván, mint a mennyivel a természet meg-elégednék. És így minden nyomorúságnak maga az ember az oka. Hogy magát nyomorultnak mutassa, ki-nyújtja a kezét alamizsnáért, holott e még nem elég ok arra, hogy ő szegény. A másik utas eleget mondott az ellen; de Arist még-is a maga szava mellett maradván lóra üle, és el-mene a maga útján. Midőn egy erdőhöz közelittene, láta egy sánta koldust az ut-félen hevemi, ki alig látá-meg őtöt, kezdé koldulni: Nagyságos Uram! szegény nyomorék vagyok, könyörüljön rajtam, az Ísten meg-fizeti, s talám én-is meg-szolgálhatom segitvén Nagyságodon. Arist közelebb menvén: Jó Barát! ha a lábad sánta-is, de a kezed még elég erős, el-bírnál egyebet-is a koldus-mankón kívül. De Nagyságos Úr! hát a könyörületesség mire való! nyújtson nékem valamit, nem leszen hiába. De Arist mintha nem-is hallotta volna, sarkantyúba vevé a lovát, és bé-juta az erdőbe. Három órával azután el-érkezék a más utas-is éppen azon az uton. A sánta koldus kéré ezt-is az elébbi hangon alamizsnáért. Az utazó meg-állá előtte és ki-vévén erszényét, igen könyörülő minákkal¹⁷⁴ a kezibe nyoma egy-néhány garast, és monda néki mosolyodva: No, szegény atyámfi! segitettem e rajtad kívánságod szerént? Hát te már nékem ígéreted szerint hogy tudsz segíteni? Oh, Nagyságos Uram! monda a sánta koldus köszömvén könyvező szemekkel, én bizonyosan többet fogok Nagyságodon segíteni. Ne mennyen itt ezen az erdőn keresztül, monda, mert ezek a bokrok tele vagynak tolvajokkal, hanem mennyen amazon az uton, melyen az Ísten vezérelje nagyságodat. Az idegen utas meg-köszöné és követé a koldus tanácsát. Azonban szerencsésen éjtszakai szállásra érkezék; és mikor más nap jó reggel azon volna, hogy útját kövesse, meg-tanítá őtöt egy el-érkezett szekér, melyen egy holt test vala, hogy tegnap mitsoda nagy haszonra fordította a koldusnak adott néhány garast. A holt test vala a főbe-vert Arist, kit egy paraszt talált-meg az erdőn által jótében és a szekéren el-hozott. (I./235)

¹⁷⁴ minák – ném. Miene: arckifejezés, mimika

Archelaus tsátsogó beretvássa

Archelaus Királytól azt kérde egyszer tsátsogó borbélyja: Hogy beretváljalak jó Király? Halgatva, úgymond, a Király. (I./189)

Fél-szeműnek halála

Egy szolgától, kinek egy-szemű Ura meg-hólt vala, kérdék, hogy nehezen hólt e meg az Ura? Oh, nem! felele a szolgál, mivel tsak egyik szemit kellett bé-hunyni. (I./212)

Mikor nevet, nincs ereje

Egy nagy erőss asszony-ember panasza egy vén emberre, hogy a rajta erőszakot tselekedett, és azt kívánta, hogy vagy vegye-el őt, vagy fizessen néki egy bizonyos summa pénzt. Hogy lehetett az az erőszak? kérdé a bíró; – Hát nem vólt-e Kegyelmednek elég ereje magát óltalmazni? Oh édes Ur! felele az asszony, mikor veszekedem, elég erőss vagyok; de mikor nevetek vagy katzagok, oda leszen minden erőm. (II./55)

Ezékiel és Tábita

Egy Ánglus Quakker¹⁷⁵ a felesége mellett fekszik és alszik vala estve tiz órakor, kit a karjánál fogva meg-rázzván felesége, így szólla hozzá: Ébredj, Ezékiel! jó az éjtszakának késő vigyázása. Mit akarsz Tábita? az én lelkemnek egyetlenegy különös társa, felele a Quakker. Kelj fel, úgymond szaparán már egyszer minden késedelem nélkül, eltávoztatván a haszontalan beszédeket, és menny a közelebb lévő kamarácskába, ott van közel ahoz a helyhez (ti. az ablakhoz, melytől portziót vesznek Angliában) melytől a Király adót vesz, egy sámoly (szék), arról le-nyullik egy öltöző ruha, melyet a mostani balgató világ veress szoknyának nevez. Nyulj annak egyik némü-némü zsebébe, és végy-ki belőle két fillért; azután siess gyertya-öntő Óbadiáshoz, végy tőle két gyertyát, meg-gyujtván egyiket jere haza, és az égő szövétnekkel járulj ide a nyoszolyához (ágy), mert a mi kisebb szerelmes magzatunk Nehémiás le-ta magát. (II./202)

A meleg vas-füttő¹⁷⁶ bélyegez

Hannóvera tartományában szokásban vagynak a kis vas-füttők, melyekre egy ló, mint Bruntzvigi tizer, mivel a Hartzi bányáknál készítettnek, és az esztendő szám reájok tsináltnak. Egy asszony háttal ilyen füttőhöz állott vala nem Juliusban hanem DéceMBERben, és hogy a meleget annál jobban magába szihassa, az a különös gondolat ötlődék elméjébe, hogy szoknyáját fel-emelje, és a füttőnek mindent a világ teremtésén meztelenen mutasson. De a szerentsétlenség, hogy egy kevés szerentséje lehessen a komázáshoz, meg-taszítá tréfából az asszonyt, és a valósággal a füttőre esék háttal s egyébbel-is; a ló, de nevezetesen az esztendő szám oda-süle, a hova mélyen bé-látó el-láthat. Melyet hogy meggyógyíttasson, hivata egy sokat látott Chirurgust; ki hogy jobban megvizsgálhassa a sebet, fel-tevé a pápa-szemet, és nagy bámulással ezt olvasván 1745, meg-rázá a fejét és monda: A seb igen régi, szükön hiszi, hogy meg lehessen gyógyítani. (II./123)

¹⁷⁵ quakker – kvéker

¹⁷⁶ vaskályha

Kónyi János: A mindenkor nevető Demokritus (1782)

A mindenkor nevető Demokritus, avagy okos leleményű furtsa történetek,
mellyeket a bánatjokat felejteni kívánó jámborak kedvéért szedegetett össze

Kónyi János

Egy Ebrius nevű mesternek a sok italtúl már úgy fel-dagadott a haja mint egy harmintz három és fél esztendő s túske bokor, az órra olyan volt mint egy három őszi sárga ugorka; a szemei ki-dagadtanak fejből mint egy 70. esztendő s tő tsinálónak¹⁷⁷ homály fogta okulárja; ortzája a török-országi kopott szattyánhoz hasonlított. Ez egyszer haza felé tántorgott, mint ha a lábai mind zsidó betűket akartak volna tsinálni; azonban belé dült a sárba, akkor mondá: így kell, mikor az ember el veszett eszét a sárból akarja ki-vállagatni. Nem sok idő múlván azon megy egy tanítványa, kinek egy tzédulára minden nap le-írva volt, hogy nap estig mit tselekedjék; midőn azon el-megy, tehát kérte a mester, hogy a sárból huzza-ki. A tanítvány pedig azt felelé erre: várj Uram, hadd menjek előbb haza, hogy meg-nézzem a tzédulát, ha ez benne vagyon-é, hogy téged ki-húzzalak. Az alatt, hogy Mester Uram a sárban fekütt, oda megy egy nagy kövér disznó; és Ebrius Uramat taszigállyá az órrával, hogy helyet adjon néki-is. A mester pedig azt gondolta, hogy a borbély műhelyben van, azért nagyon kezdett kiáltozni: lassan, lassan Pál mester, igen vastagon hánnya kend a köppüket reám. De a disznó nem sokat törődött véle, hanem ki-taszigálta a sárból; s azután osztán mások vezették-bé.

* * *

Egyszer egy magyar és egy német perben estek, annyira hogy a magyar a németet pofon-ütötte. A Német minden vissza ütés nélkül erre el-halगतott. Midőn kérdék tőle a többi fele-nyája, hogy miért nem üti-vissza. Nem bizony én, feleli ő, mert tsak ketten vagyunk, és a sor hamar vissza kerülne rám.

* * *

Egy rongyos Korhely ment télen az útszán, és mivel hogy igen fázott, tehát el kezdte kiáltozni a mint tőle lehetett: tűz, tűz! erre ki-szaladnak az emberek, és kérdék tőle hogy hol ég? Én-is azt akartam tudni, felele ő, mert felette igen fázom.

* * *

Egy prédikátorné azt kívánta, hogy ő bár tsak egy könyv volna, az Ura többszer belé tekintene. Erre a Prédikátor azt mondja: Úgy de szívem, Kalendáriomnak kellenék lenned, hogy minden esztendőben mást vehetnék.

* * *

Egy Tzigány akarta a lovát koplalni tanítani, és semmit sem adott enni, annyira, hogy a ló éhel döglött-meg. Erre el-kezd a Tzigány. Ej, ej! melly kár, hogy most hal-meg, midőn már a mesterséget meg-tanulta volna.

* * *

Midőn az oskolából ki-jöttek a deákok Nagy Szombatban, meg láttanak egy banyát előtte egy szamarat hajtván, mond az egyik: Hová, hová szamar annya? Az Uratok után, édes fíjaim, felele a banya.

* * *

¹⁷⁷ tükészítő

Az Danus Királynál ebédelt egy Oberster, és mivel igen meg részegeedett, el-fingotta magát, hogy pedig ebből valamelly nevetséges dolgot tégyen, tehát azonnal füttyentett reája. A Királyné kérdezte, hogy miért füttyentett? Azért felelte ő, Felséges Asszony, hogy meg-tudják, hogy ember tselekedte és nem ökör. Ezzel az értelmes felelettel a gorombaság el-töröltetett.

* * *

Egy paraszt ember egyszer vendégséget tartott, az hová prédikátort, bírakot, esküdteket a falúból bé-hívatta. A midőn már ennének, tehát kínálgatja a gazda a vendégeket: egyék ked Komám Uram, igyék ked sógor Uram, tessék kegyelmeteknek. A többi vendégek közül elkezde egyik, mondván. Komám Uram tsak oda fel ő kegyelmeket, Tiszteletes Uramat és a Bíró Uramat kínálja kemed, a többinek úgy is van esze.

* * *

Egy tsintalan verbungos katona lát egy parasztot mezt-láb szaladni, hej bátya! így kiált néki, ha a tsizmád el-szakatt, melly a lábadon van, jöszte hozzám, majd újat adok, *köszönöm Uram*, felele a paraszt, *még most nints reá szükségem, mert ugyan azon bőrből viselek már harminzt esztendő óta egy pár nadrágot, és még sints töb rajta tsak egy lyuk.*

* * *

Posonyban egy Baranyai paraszt meg-áll a nagy Templomnál, és szemét száját el-tátván, mondá a másíknak: *Sógor! Bezzeg nem olyan ló-fasz Templom ám ez, mint a mienk.*

* * *

Nem régen egy tzigány fát vágván földes uránál: egy tőkébe igen mélyen bé-vágta a fejszét, úgy hogy semmi módon nem húzhatta-ki, eleget iparkodott, erőlködött, de tsak nem tehet néki, mellyért káromkodik irgalmatlanul, erre ki-jön az Úr, megszóllítja ilyenképpen: More! Mi bajjod, mit morogsz? Hogy ne haragudnék Tekintetes Uram, mond a tzigány, minki isse meg a fejszijit, mikor kizip nyáron-is olyan nagyon beli fagy a fába.

Hermányi-Dienes József: Nagy Enyedi Demokritus (1759-63)

Hermányi-Dienes József Nagy Enyedi siró Heráklitus,
és – Hól mosolygó s hól kaczagó Demokritus¹⁷⁸

Vala Persiában egy igen bölcs Arabs *Lokman*¹⁷⁹ nevű kitől midőn ezt kérdenék: Kitől tanulta azt az ő bölcsességét! Azt felelte: hogy a *Tudatlan és alkalmatlan emberektől*. – Ez a sok dób dáb dolgoknak tövel hegygel, s éllel fokkal, ággal boggal összehányt szemét dombja is arra való, hogy bölcsőbbé légy! légy is barátom Olvasó! s ennél bővebb Praefatiót¹⁸⁰ ne várj; hanem várj időtől, mert időre hátha valaha holmi haszon csak származhatik ebből; mint a vad almát addig sanyargatja a dér, hogy hideg vízbe hanyják, s a fagya kimenvén eddegélik a parasztok. [...]

¹⁷⁸ A címben szereplő görög filozófusok (Herakleitosz és Demokritosz) a XVII-XVIII. században a pesszimista, ill. az optimista látásmód megtestesítői voltak.

¹⁷⁹ Lokman (Loqman) – Arab bölcs. Már az iszlám előtti arab költészetben felbukkan a neve, de az irániak perzsának, az indiaiak hindunak tartják. Fennmaradt mondásait a Korán 31. szurája sorolja, ám ezek egyike sem emlékeztet az itt idézettre. A XVIII. században valószínűleg a *Pancsatantra* jutott a hazai olvasók eszébe, amit sokáig franciául olvastak, majd 1783-ban Kolozsvárt jelent meg magyarul ezen a címen: *Bidpai és Lokman indiai históriái és költött beszédei, mellyek török auctorból, Ali Tchelebi ben Salehből Galland uram által frantzia nyelvre fordítottak.*

¹⁸⁰ előszó

38.

Kolosvári István Professornak igen durczás és akaratos Felesége lévén, kevés dolgot tart vala a konyhára. – Vete azért a szolgáló egy fazék kását a tűzhöz és a szokás szerént sót vete belé modjával, – a kisebb szolgáló gondolván, hogy a sót kifelejtették a kásából, ő is sót vete belé, hogy jobb ízű legyen, s kimene. – Eljöve a Gazdaasszony is, vélvén, hogy a szolgálók a kásába sót tenni elfelejtettek volna, ő is sót vete belé, s már nem vala sótalan a kása; – ezt pedig elnézte Kolosvári István, de nem szolla; sőt eltávozván a felesége, ő is jó marék sót vete a kásába, érkezék a házi Neutralista¹⁸¹ Fortis Zágoni, s monda annak is, vess sót a kásába fráter, mert mindenek vetettek, s az vete. – Vacsorán feladák a Kását; de a só miatt senki sem ehetik vala, – az Asszony pedig annál inkább haragszik s fántolodik vala, ki ölte el sóval a kását? kinek megfelele historice Kolosvári István amint fellyebb leíráim, s az asszony fellobbana¹⁸² az asztaltól. –

41.

A Dinnyés Nyírségen hajdan vala egy Mester, a kinek a Pap a sertések számára sok tököt vettetett vala; de a Mester is tart vala egy nagy Disznót, s az a Tökben a Papnak károkat teszen vala, és a sokszori intésre s fenyítésekre is nem akará vagy nem is tudá a Mester a kárból a Domozt elfogni, – azért a Pap s Béressei ötlet agyonverék. Mit tud tenni a kárvallott keserves Mester? ira azért a Disznónak egy halotti éneket eggyik funebrálisbeli¹⁸³ éneknek nótájára melyet is Eleink notástól végig tudtak; – nékem most tettzik csak e pár strófát feljegyezzem ide: –

Hát ótt rőfög a tök között a nagy Domozlai
S úgy meg verik a fustéllyal¹⁸⁴ a Pap s ő szolgálai sat.
Lám meg mondam ne menj óda a Pap udvarára
Mert a nagy Pap a nagy intőt veti homlokodra;
A minap is a tökit megetted éhomra!!

56.

Bizonnyal Dobolyi fiutól hallottam, hogy az ő hazájában volt volna egy igen részeges ember, ki midőn éjfélkor gyakran házához érkezett volna, szidalmazni kezdé a feleségét nagy káromlással s monda: *Adj ennem ijen adta mit főztél?* Az asszony felülvén az ágyban, meglátja, hogy a hőlámpa az asztal közepire sűt; mond azért a Férfiének: hát az Isten Süllyezett volna el! nem tudod é hogy a kenyér az asztalfiába vagy; s nem látod é hogy a Sóós-té¹⁸⁵ az asztalon? Fogá azért a felette részeg moslék ember magát, s asztalhöz üle; vága jó darab kenyeret, és bodult fövel, mind addig mártogatá a hőlámpát mig elfogya a kenyér, s akkor lefekvék a Felesége mellé szép csendesen s jóllakva. –

¹⁸¹ neutralista: mai értelemben „a semlegesség, az elnemkötelezettség híve”; régebben „békeszerző” jelentéssel is használták. De utalhat a szó a diák kollégiumi státusára is, ami szerint lehetett tógátus, publicus vagy neutralista. Nagyenyedi kollégiumi közegben ez a jelentés tűnik a leginkább valószínűnek.

¹⁸² fellobbana – itt: felpattan

¹⁸³ funebrálisbeli: temetési

¹⁸⁴ fustély: furkósbot

¹⁸⁵ aludtfej

68.

Kandó nevű jó forma nekitölt kérkedékeny részeges ifiú Pápista Borbély vala Udvarhely Városában. [...] – És minthogy már abban a Városban Pestis kezdődött vala, elhagyám a Várost, hanem a Pestis után meglátogatám Szigeti György Professoromat. [...] Akkor beszélle ez a Prófessori ember a Kandó czifra halálát, melly is e szerint esett vólt: – mirigye szökvén Kandónak, menyen Bórbé Péterné nevű Özvegy menyecskéhez, kinek részeges Férje azelőtt kevéssel holt vólt meg, – s mőnd Kandó: *Mit izensz Uradnak menyecske, mert én óda menyek.* Mőnd a siránczó eggyügyü Menyecske: Nem tudom mit izenjek; hanem mondjon kegyelmed ő kegyelmének Sok jó egésséget. Monda azért Kandó; eb adta bolond asszonya! hiszem én meghalok, s pokolba menyek Urad után. Ezzel szállására menvén lefeküvék s holtig ivék, s mikor elközéltette halála a lábához téteti a kancsot s elrúgván meg halt. –

84.

Margitai János, Széki Tractus¹⁸⁶ Esperesje, igen elmés és jádзи beszédű ember vala. Ki egykor Udvarhelyszéki Papságában meg látván egy szegény Mestert kinek fejér sinór öve vala; de az Őv igen meg szakadozván a sinor végek minden felőll lefüggének vala mint valami czempely¹⁸⁷ darabok vagy tészta csikók végei, – mondá rólla a Balassa verseinek ama két verseit:

Vitézek mi lehet e' széles föld felett, szebb dolog a' végeknél. –

193.

A Kuruczok meg szállák hajdon Szebent; de a Praesidium¹⁸⁸ kiütvén, a Németek s kivált a Ráczok igen megüzék a Magyarokat és szaladoczkira vevék a dolgot. Midőn egy Trupp jődőgelne; de féltében senki is a Lóváról leszállani nem merne, egy Kurucz mind a nadrágjába rakodék, és midőn hajnal előtt esni kezdett vólna, ő is a jég esőt a nadrágából hánnya vala ki mindenfelé mint valami garbonzás Deák; midőn pedig viradna, az elsőknék köpenyegeken, azok a kik hátok megett valának látják vala a szardarabókat, és esküsének vala; hogy Pajtás! ügysegéllyen; Szar eső vólt az éjjel!!! –

¹⁸⁶ vidék, terület, kerület

¹⁸⁷ Csempely, cempely – féloldalas kóchurka, amit a guzsalyra húznak és szállá sodornak

¹⁸⁸ oltalmazó; itt: helyőrség

***AZ ELSŐ EREDETI MAGYAR REGÉNYEK
ÉS REGÉNYTÖREDÉKEK***

Bessenyei György: Galant levelek (1771-78)

A huszonöt levél szerzői: Parmenio, a szerelmes fiatalember; Szidalisz, szíve választotta; a hölgy barátnője, Berenisz; Hermes, Berenisz szeretője; és Parmenio bizalmas atyai barátja, Lindor, a „filozófus”.

Először Szidalisz panaszkodik barátnőjének: udvarlója egy este késve érkezett, ő kénytelen volt két unalmas partnerrel kártyázni, és amikor végre beállított, ő pedig bosszúból úgy tett, mintha levegőnek nézné, a fiú egyszerűen faképnél hagyta.

„Százszor fel-tettem magamba, hogy már az ajtóra nem nézek, de talán ha el nem jöt volna, egész éjszaka is mind az ajtón maradt vala a szemem. – bé lép – a szívem egyet ugrot benem, – nem akartam felé nézni, hogy bosszúlhassak – mintha nem is láttam volna. – Ő lassan hátamhoz botsátkozik, vélvén – észre nem vettem – jól van, de ha olly kitsiny jött volna bé, mint egy gombos tőnek feje sem tűnhetet volna el láthatatlanúl, – haragudtam magamba magamra, hogy miért kellyen ötet úgy szeretnem. – Mellettem állot, de én nem akartam ott létit tapasztalni – ah! szomorú mesterség, ha már az ember nagyon szeret! – [...] – egyik kezemet az asztalra botsátom – és gondold – Pármenio, mitsoda vakmerőség! fel-emeli onnan a kezem tsendesen, s meg tsókolja. Én meg ijedtnék, haragosnak mutattam magamat – és ollyan tekintetet vettem rá, melly valamelly idegen betsületességet szokot jelenten – és mondani láttatot Pármenionak; hogy másszor, ne az illyet.

A legény mozdulás, és felelet nélkül meg állot, ekkor gondoltam, no már meg esett, sebbe vagyunk, és nékem viselni kel magamat – de azt tudtam azonba e hartz mellet, hogy füsté lések, s széllyel gőzölgök a Levegő égbe – a harag szánakozásra változot – Pármenio búsult, keservet mutatot, – be nints eszem mondám magamba, hogy kinozom, és miért?”

Berenisz kineveti barátnőjét, hiszen szerinte a „truttzolás” utáni megbékélés a legnagyobb gyönyörűség.

Parmenio is gyászos hangulatban van. Lindornak írt levelében közli elhatározását: hátralévő életét „tsendes magánosságnak” áldozza, mert rájött, hogy a nők csak hivalkodásból szeretnek. Lindor szerint – bár ő azt választotta – a társtalanság természetellenes állapot; s ha már szenved az ember a sértett szerelemtől, azt csak az idő gyógyíthatja meg. Lindor azonban nem éri be barátja vígasztalásával, hanem Szidalisznak is dörgedelmes levelet ír:

„Maradott volt még szomorú magánosságomnak vígasztalására egy érdemes barátom, ki Pármenionak neveztetik, és a kit a kis Asszony hivtelensége szerentsétlenné tett. Nékem ugyan nintsen az a szerentsétlenségem, hogy a kis Asszonyt ismérjem – mert ha elégséges volt, azt az érdemes, és valósággal nemes indulatú Ifiat haszontalanságával szerentsétlenné tenni nagy sziveknek tiszteletire úgy is már érdemetlen. Itéllyen rólam a mint tettzik, nem rettegem személlyt; mert nem vagyok benne szerelmes – mi módon lehetne olly állatot szeretni, melly a hozzá vett, leg nagyobb, leg tisztáb, leg nemeseb hivséget meg-vetheti, gyötörheti. Hidje-el nékem a kis Asszony, hogy Asszonyi nemét a hitetlenség és embertelenség éppen nem ékesitik. Azért az ollyan Asszonyok, kik nemes, hiv sziv nélkül, szép testel származnak, férfiui nemünknek tsak büntető oston, mivel szeretni kel őket, kik osztán álhatatlanságokkal tsak kinoznak. [...]

Ugyan meddig fogják a kis asszonyék gyönyörűségeket az álhatatlanságba keresni? Elszélednek a világba, hol szeretőrül szeretőre úgy repdesnek, mint a nyári Lepkék rósáról rósára, sőt inkább száz külömb, külömb-féle bolondot kívánnak hitetlenül édesgettetni, mint egy emberséges Ifiut hivségekre állandóul meg tartani. Gyönyörűségér sóhajt a szivek, s tsak árnyékot, hivalkodást adnak néki eledelül, osztán szüntelen való nyughatatlanságba, tűzbe

maradnak, mert a természet nem hadja magát meg tsalni. Majd meg-halnak úgy szeretnek, és a szerelemmel élni nem tudnak.”

Méltatlankodó válaszában Szidalisz a férfiakat sem találja jobbaknak:

„...gyenge értelmekkel úgy találom, hogy mi férfiu, és Asszonyi ágon lévő emberek, gonoszságba, jóságba egyenlők vagyunk, mutassa meg nékem az Úr, a sok rossz Asszonyoknak számát, s rossz férfiak száma felett? ha tehát vagy az Úr részéről hiba esik, nem szükség talán az egész nemet kúrolni¹⁸⁹, hanem csak különösen ki benne hibázott.”

Ezután kijelenti, hogy az ifjút életénél jobban szereti; s következő levelét már neki címezve tigrisi feneségnél nagyobb kegyetlenségnek minősíti, ha Parmenio nem siet sürgősen vígasztalására.

Berenisz is panaszkodik szeretőjének, amiért magára hagyta egy orvos társaságában, s így az estét az öregúr végbélbántalmairól tartott, részletekbe menő előadás élvezetével töltötte. Parmenio arra kéri hölgyét, hogy a jövőben mondja meg kereken, ha bántja valami. Szidalisz felsóhajt: *„be édes bulyasággá válik az öröm dobogó szivünkbe, ha ártatlan szeretőt kell engedelemre kérnünk!”* – és csak azt sajnálja, hogy Parmenio *„nem szenvedheti, hogy gyönyörüségét illy eszközökkel nevellyem”*.

Berenisz szerint ez a kis kellemetlenség együtt jár a férfi fölött való uralom gyakorlásával. Ő azonban most még nagyobb öröme készül: elhatározta, hogy meghódít magának egy filozófust. Szidalisz megosztja vele válaszlevelében ezirányú tapasztalatait:

„Légyen akar szomorú, akar vig, egy Filozofus mint mondják valamely kedvetlen setét, és szüntelen gondolkozó magánosságba szokott mozogni, ki csak olyanokkal szeret társalkodni, mint maga, a mitsodás¹⁹⁰. Rest állat ki mondhatatlanul, és csak olvasásba, írásba, gondolkodásba fáradhatatlan; de külömben, ha lehetne egész nap nem-lépne hármat. Mindég tanul, de még is azt állítja, hogy semmit nem ért, sem meg nem foghat magába – él itt e világba, és nem tudja hogy, taszigáltatik másoktól ide s tova, nem érti mi végre; szenved, búsul, örül nem tudja mi okon, mert magán egyikkel sem segít – minden jó is, rossz is, igaz is nem is, szép is rút is e világba, úgy a mint azt az emberek idő szerint veszik, s tészik. A nagy dolgok változnak kitsinyekké, a kitsinyek nagyokká. [...]

A belső indulatok olyanok bennünk, mint kerek, rugó tollak az órába, mellyek erejek, és gyengeségek szerint, hajtyák az embert erre, amarra sebessen, vagy lassan; külömben e világba, mindent a hatalom tsinál. Ezekre nézve egy Filozofus csak szabadságért, tápláltasért, egészségért sóhajt. Nehezen barátkozik a hosszú nevű emberekkel, kiket excellentziájoknak s.a.t. hívnak, ő csak embernek kíván hivattatni, oly titulus és név mely leg első, és a mellyet néki a természet adott. [...]

Az ambiciózus leányzó betartja a használati utasítást Lindornak címzett levelében:

„Ember Uram!

Meg akartam nyerni azon szerentsémet, melly szerint ember Uramban meg-irjam, hogy én magánosságomba, csak nem éjjel nappal irok, olvasok, gondolkodom, és még is semmit nem értek. A világba ide s tova taszigáltatom, nem tudván miért, a harag nállam, mint a Zivatar, a szomorúság, mint az essős idő, az öröm mint a fényes nap, minden dolog jó is rossz is, vagy sem egyik sem másik a mint az ember akarja, és a hogy jön.”

¹⁸⁹ korholni

¹⁹⁰ mint amilyen ő maga

– és így tovább. Lindor persze nem zuhan „Asszonyi Ember társa” lábai elé, de további sikeres filozófus-keresést kíván neki – bár nem titkolja, hogy ha végül talál egyet a kisasszony, attól „nehezen fog szerettetni”.

Berenisz meg is írja Szidalisznak, hogy véget vet Lindor ostromának... hacsak nem szép és híres férfi, hogy a többi lány irigykedjen miatta. Így inkább visszatér Hermeséhez, akit szeretni vidámabb dolog. Szidalisz pedig Parmenionak dicséri az ő csendes, állhatatos szerelmét; a neofita buzgalmával (és nem minden szemrehányó felhang nélkül) csepülve az indulatok nagy és vad tűzét, ami „*meghomályosította a nyájasságot, szeretetet.*”

Aztán, önnön nagylelkűségén fellelkesülve, kegyetlen karikatúrában csúfolja ki Bereniszhez írt levelében egy közös ismerősüket. A válasz nem marad el: Berenisz báró Finfanról ír hasonlóan rosszmájúan, és Hermes sem akar lemaradni, tehát özvegy szomszédasszonyát figurázza ki.

A záró levélváltásban Parmenio Lindorral osztja meg szempontjait: Szidonisznak belső értékeit vizsgálja, hogy értelmük és erkölcsük legyen hasonló, mert azokban lehet két lélek egy. „*Külömben okos embernek házasságra lépni nehéz dolog.*”

Lindor azt feleli, hogy nőülés vagy aggregénység dolga a végzetben van megírva. Mekkora öröm, mikor az ember fiára tekinthet, mintha önmagát látná. Ugyanakkor világi életünk pokla az elfajult gyermek és asszony.

„A szerentsés házasság csak nem annyival felyül haladja a leg szerentsésebb nótelenséget, mint ég a földet. [...] – mind ez, mind amaz, meg eshetik rajtad házasságba, de remélly jót, húnd-bé szemed, kiálts-fel az egekre, s tseleked azt, melyre természeted, sorsod nagyobb erővel húznak”.

* * *

Az író zárszavában megjegyzi, hogy e leveleket előbb németül írta, majd magyarra fordította „oly végből, ha módjokat annya nyelvünk meg-szenvedí-é. Külömben az írás módja az Anglusoknál már régen szokásba van.”

Dugonics András: Etelka (1788)

Etelka

egy igen ritka magyar kis-asszony Világos-váratt, Árpád és Zoltán fejedelmink ideikben.

Írta Dugonics András Kegyes Oskola-beli Szerzetes Pap; a Józan,

s-egy-szer-s-mind a Természeti Tudományok Oktatója; a Pesti

Tanulmányoknak Királyi Mindenségében a Tudákosságnak Királyi Tanítója;

a Tanúltaknak egygyik Tagja; a Jeles Természeti Karnak Örebbike.

„Honnyaim!

E Könyvet Magyarúl írtam: mert ezzel csupán a Magyar Szíveket legeltetni akartam. Nem-is hangzott volna idegen Nyelvben olly édesdeden és olly hathatóssan Etelka, egy igen ritka Magyar Kis-asszony.”

Megtörtént a honfoglalás. Árpád felosztotta az országot vezérei között; de különösen Hubával bánt bőkezűen, akinek laza erkölcsű lánya, Világos, a nagytermészetű Árpádnak szívesen kedvére tett. Történetünk kezdetén a lányról elnevezett Világosvár felszentelésére gyülekeznek a vendégek, számos fő- és közrendű magyar mellett idegenek is, köztük a meghódolt bolgár vezér, Zalán fia: Zalánfi. A templom fel-

szenteléséhez a megjelent szűzek közül sorshúzással választják ki azt az egyet, aki a felszentelő áldozatot bemutatja, és a sor ezúttal Etelkára, a Huba seregében a legnagyobb megbecsültségnek örvendő Gyula hadnagy lányára esik. Sok férfi szeme megakad a szép, okos, vidám, erkölcsös és méltóságteljes szűzön, már a lakoma során is. Zalánfi első látásra beleszeret.

Elkezdődik a világosvári templom felszentelése. A szertartást Kádár főpap vezeti.

„Az Épület küszöbén állott a Fő-pap, és régtől-fogva várta a Jövevényeket. [...] Elsőben a Fejedelmet (hivatallya, és a Nemzetségnek szokása szerint), az-után Etelkát-is tiszta forrás víznek csöppjeivel meg-hintette, meg-is-üdvezlette. Nem sokára az-után: a harmat víznek reájok szórásával, a többieket-is kitisztítván mindnyájokat a küszöbön által-eresztette, és meg-intette, fen-szóval: hogy ki-zárván a földi gondolatokat, esdeklő szemeiket az egekre vetnék, és az Áldozatnak szer-tartásaira nagy figyelemmel vigyáznának.

Ezen első kötelességét el-végezván a Fő-pap, ölébe fogta a Bárányt, és, az Oltárhoz vivén leg-is-leg-elsőben cifrájától meg-fosztotta. Azon pántlikákkal, melyek ez-előtt ékességére vóltanak, mind-a-négy lábait össze-kötözvén, az Oltáron lévő hasáb-fákra tette. Az-után: kezébe vévén az ölö kést, minekutánna a Fejedelemhez ki-fordúlt, e szavait mondotta: A-mi Szerencséjére, Hasznára, és Dicsőségére forduljon Fejedelmünknek, Országunknak Magyarainknak; Ezen Bárányt, Etelkának, az Istentől választott ritka szép Személynek, leg-kedvesebb állattyát, az égi, a földi; nagy, és kis; apró és cseprő Isteneinknek tiszteletekre: hogy Országunkat gyarapítsák, megtartsák és szerencséssé tegyék; ide hoztuk, meg-kötöztük és az Oltárra tettük: kérvén, esedezván, fohászkodván: hogy azoknak véreik, kik Fejedelmünknek, Országunknak, Magyarainknak rosszat kívánnak, vagy tesznek; vagy a rossz-tévőket, ha töllök ki-telhetik, meg-nem-gátolják, Töllünk, Vitézeinktől, Honnyainktól így öntessék, hullassék és szórassék a földre, valamint én ezen Báránynak vérét ki-öntöm, ki-húllatom, ki-szóratom!!! [...]

Ekkor rövideden ugyan; de forró buzgósággal meg-intette a Magyarokat: hogy az Istennek, kinek szent nevét, az égi sugárlások szerint, nem sokára ki-adandgya Etelka, mindenkor hív tisztelői legyenek. Árpádnak győzedelmes, és ugyan-azért dicsőséges véréből, ama régi esküvések szerint, magoknak fejedelmeket válasszanak, Országot a RUHÁVAL, és NYELVEL meg-tartani iparkodgyanak. A Fejedelmektől engedett Örökségeket, Majorságokat és Tulajdonokat markukból ki-facsarni ne hadgyák. Végtére: minden szorongató Ár-vizek ellen, TESTESTŐL-LELKESTŐL, hathatós Gátokat vessenek.”

A beszéd végeztével a bárány felé fordul.

„Jól ki-se-mondotta e szavakat, midőn torkába mártotta a kést, és, azt markolatik benne hagyván, mindenekre, melyekből valami jövendölést vehetett, nagy szorgalommal vigyázott. Tudniillik: mennyi vér, és minő rohanással omlott? minő színbe öltözött? mely hamar meg-aludt? a Bárány meddig élt? minőt, és hányat sohajtott? el-enyísztakor meg-bolygatta-e a hasábokat, avagy épen hagyta? És midőn mind-ezekből (mesterségének velős tudománya szerint) a jeleket ki-vette; mitől tartana, mit remélnene, a Közönség előtt ki-papolta.”

Ezután a lány feladata következik.

„Etelka, az Oltárnak al-lapjához állván, kezével meg-illette a föl-lapon fekvő véres Bárányt. Az-után az egybe-gyűltt Közönséghez fordulván, mindnyájokat arra intette: hogy (a Főpapon és magán kívül) benn senki ne maradna. [...]

Igy tehát magára maradván a Fő-pappal, egy kevés ideig imádkozott. A könyörgésnek bé-fejezése után, a Báránynak fejét bal kezével illetvén, jobbával egynéhány gyapjúsálakat oldalából ki-tépett; és azoknak kondor bűgjeit a hasáb-fákon el-szórta. E volt mint-egy eleje a

magyar Áldozatnak. Ennek-utánna ki-rántván torkából a kést, azon vért, mely, a fa-rakáson kívül, az Oltáron el-terült, fokával öszve-kapargatta, és azzal a Báránynak meg-merevedett testét bé-fente. Végte: egyet rántván a hasán, kését a Fő-papnak adta. Ez, a belső részeket meg-nyitván, bélét, és gyomrát tüdejével, és veséjével együtt minden sérelem nélkül ki-kotrotta, és az Épületből ki-vitte.”

Az égőáldozat meggyújtása megint Etelka tiszte. A szövétneket egy férfitől kell elvennie. Sorra járulnak elő a férfiak, Árpáddal az élen, de ő egy ismeretlen fiatal-emberét fogadja el.

„A Jövevény tehát (csak maga lévén immár, kinek szövétneke lángallott) lassú, és ékes lépésekkel az Oltár felé megindult. Reá ragadtanak tüstént a csavargó szemek. Sokan reátátották szájokat-is. Látásában mindnyájan el-hűltenek. Sőt Etelka-is őtet (igen meg-feletkezvén magáról) ki-meresztett, és éppen nem pillanó szemekkel sokkal bátrabban nézegette, mintsem előbbeni erkölcsihez, de leg-inkább ártatlanságához, és szemérmességéhez hozzá-illetett volna.

Mennél inkább közelgetett az Oltárhoz, annál inkább nagyobb, és ennek előtte szokatlan hevekkel forralódott az el-andalodott Kis-asszony. Dobogott a szíve kegyetlenül. El-futotta még a csontok velejét-is, maga se tudta, Mi; de igen kellemetes járvány. Hirtelen feléje csapott a Szerelem lángja. Nem-is sokára, a küszködő indulatok meg-támadták az orcát. Fehér színének lilioma-is merő piros rózsába öltözött. Szikrákat hánni kezdettenek a Jövevénybe ütközött tüzes két szemek. [...]

Midőn osztán ama Jövevény, Etelkának lábai előtt, le-térdelt, szemérmatosan mosolygó orcáját éppen akkor fordította a Kisasszonyra, midőn ez-is sűrű nedvben úszó szemeit éppen amannak szemeibe szegezte. Egybe akadtanak a lopó pillantások. – Ekkor Etelka egy húzomos sohajtással, mely, szívének éppen az allyából, nagy erőszakkal fel-emelkedett, gyarlóságát ki-nyilatkoztatván a szövétnek el-vételére ki-nyújtotta jobb kezét.

Midőn a fákját¹⁹¹ oda ajánlotta az Ifiút, maga hajlandóságának-is azon jelét mutatta: hogy a szövétneket nagyobb erővel, semmint az akkori szokás magával hozhatta, Etelkának kezeibe nyomta. Sőt: ha ezen jel meg-találná-csalni szorgalmatosságát (hogy olyasnak lenni ne láttazzatna, ki Etelkának szives szavait vagy nem értené, vagy éppen meg-vetné) még akkor-is, midőn a Szűz kezébe vette a szövétneket, azt ő mind-addig meg-tartotta; méglen, szinte erőszakosan, ki-vontatván, már tovább meg-tartani átallotta.”

A füstáldozat előtt állva Etelka a templomot a Magyarok Istenének szentegyházává szenteli.

A lány megbetegszik a szertartás után, de nem orvosra van szüksége. Kádár főpap oldja meg a rejtélyt: Etelka beleszeretett a szövétnekes ifjúba, aki nem más, mint az inkognitóban Magyarországra érkezett karjeli fejedelem: Etele. Az ifjú nemcsak Etelkának tetszett meg, hanem Világosnak is, és ez még sok bajt fog okozni. Árpád rokonszenvét is megnyeri a fiatalember, és mert vitézségeket tanulni jött magyar földre, megteszi századosnak Gyula hadnagy seregében.

Árpád elmondja Kádárnak, hogy a szittyiai vallási szokások megváltoztatására törekszik, és ezt a főpap alaposan megfontolandónak tartja. Árpád elindul Budára. Kádár rövidesen Etelka látogatására határozza el magát, és Etelét is magával viszi. A lánynak elakad a lélegzete, és a fiú sem tud megszólalni. Kádár segít, hogy úrrá legyenek zavarukon. A látogatás végén Etelka Attila kardját ajándékozza Etelének, cserébe a tőle kapott arany ereklyéért, melyet ettől fogva nagy gyönyörűséggel a keblén visel.

¹⁹¹ Dugonics radikális „j”-ista volt.

Útja során Árpád egyre betegebb. Nagy nehezen jut el Szegedig, ott megáll, és időzik, míg fel nem épül. Lábadozása közben Zalánfi tanácsára vadászattal, halászattal múlatja az időt.

„...nagy kedve telhetett Árpád Fejedelemlennek a Halászatban-is. A Maros-tóban, éppen kellő közepére a szőke Tiszának, az Öreg Hállókat terítettette Zalánfi. Csudálatos nagy számmal vóltanak ezen időkből a sok-féle halak, a pettyegetett hegyes orrú SÖREGEK; a nagy szájú, hal-héjzatlan HARCSÁK; a piros szíronnyájú kövér PONTYOK; a fölállt orrú, szálkátlan KECSEGEK föl- és aláuszkalának a zavaros vizekben. Úntig elég DÉVÉR, SÜLLŐ, BUCZÓ, MÁRNA, MENY-HAL, SÜGÉR, CZOMPÓ, KÁRÁSZ, TOK, VIZA, CZIGÁNY-HAL. Szám nélkül a GÁRDA-KESZEGEK, a KERÉK-KESZEGEK, a JÁSZ-KESZEGEK, a TAMÁS-KESZEGEK, a VERES-SZÁRNYÚ-KESZEGEK.

Maga a fejedelem-is el-álmélkodott, midőn a tanyán, egyhúzóra, többet keritettene-ké két-száznál az öreg halakból. Az Aprólékot pedig (mivel hasznát nem látták) ki se száskolták. Egyszeriben két HALAT¹⁹² is fogtanak. Ezeknek temérdeke elbámitotta azokat, a-kik mind-ekkoráig illeten csudákat nem láthattanak. Hús egész arasznyi vólt egyikének hossza, a másikának tizen-nyólcz.

De még a HALÁSZATNAK külömb-féle nemében-is igen nagy kedve telhetett a fel-épüléshez közelgető fejedelemnek. A Tisza közepében [...] az ÖREG HÁLLÓKAT szemléltette. Láta a PIRITTYEKET ama régi Porgánnál. A háta porondok mellett a KECZÉKET nézte. Itt a GYÉR-HÁLLÓKAT, ott a TESZI-VEZIKET ügyelte. Fő-képpen ama KERÍTŐ-hállónak nagyságát (mellyel a meg-áradott Tiszának szélességét el-foglalták) leg-inkább csudállotta. Az-után: nem csak a MATY, és SZILL-Érnél; hanem a többi EREKNÉL-is, és messze-ki-terjedett TÓ-NYAKNÁL igen víg szemekkel nézte a nappali MÉTEKET; az éjtszakai MARÁZSÁKAT; és (midőn a HAL ívik) a szigonyokat. Nagy kedve telhetett ama VEISSZEL megcsalt; a TAPOGA-TÓVAL reá-szedett; a MASZLAGGAL meg-tántorított; a MÉTELLYEL meg-vesztegetett néma halakban. Ki-váltt nagy örömeivel nézegette azon HORGÁSZÓ Suhanczárokat; a PICZÉZŐ Nyúlánkokat; a PENDELEZŐ Fitty-firitytyeket; az-után a RÁCSÁZÓ Ficzkókat; és a VARSÁZÓ Sutyókat.”

A hal-kúra beválik: Árpád felépül, és Budára megy.

Etele valóságos dísz lesz Gyula seregének, Etele büszkeségére, és a reménytelenül szerelmes Világos kínjára. A fufangos lány úgy próbálja elválasztani a szerelmeseket, hogy levélben kéri Árpádot: tüntesse ki Etele. Árpád hivatja Gyulát és közli akaratát: a fiú az ezredesi rang átuhrásával legyen mindjárt hadnagy. Azt is elárulja, hogy a javaslat Világostól ered, és jó néven venné, ha Világos Etele, Etele pedig Zalánfi felesége lenne. Etelenek Budára kell mennie, hogy megköszönje a kitüntető előléptetést. Világos követi őt, és a Nyulak szigetén rendezett vadászon, miután minden társuk a nyulak után néz, kettesben maradnak.

„Maga Etele-is, hogy a nyulászathoz foghasson, szabadságot kére az el-menetelre. De ötet ezen szavaival marasztalta Világos:

Hadd abban, édes Etele, a Nyúl-vadászatot. Mi bátrabb állatokra tartsuk sebes vesszeinket. Hadd veszőgyenek amazok a Sárga, Kender, avagy Fekete Rigókkal. Hadd nyilazzák az Örvös Galambokat. Hadd öllék a páras Giliczéket-is. Mi ne legyünk olly kegyetlenek: hogy a párasokat el-válasszuk; hanem inkább a páratlanokat-is öszve-párasítsuk. Maradgyunk itten a lesben; és nem vad, hanem szelíd állatokra eregessük a nyilakat. Emezt javallja inkább, sem-mint amazt, ezen terebély szép fának árnyékossan el-terjedett vendég-fogadója. Üllyünk alá, ha tettszik; és fogjunk a dolog velejéhez markosan.

¹⁹² „A szegedi halászok a Vizát, a Tokot nem másnak, hanem csak HALnak nevezik. Ezek közül meg-érezvén valamelyiket, magok között így szóllanak: vigyázzunk! HAL van a hállóban.” (Dugonics jegyzete)

Ezeket hallván Etele; tüstént által-látta: mit akar.”

De mert sem a lány kedvére nem akar tenni, sem megsérteni nem szeretné, úgy tesz, mintha nem értené.

„Monda Világos: Mondd-meg tehát, mi jó híret hallottad Országunknak: hogy, abban-hagyván a többi, ide iparkodtál? [...]

Erre Etele: Ha más nem volna-is benne; nem-de nem elegendő ok lehattél volna csak magad is, Drága-látos Kis-asszony; kinek látására még messzebb Országokról-is oda fárad-gyanak az eleven Szívek? [...]

Már ekkor Világos, Etelének nem csak illetődéséről, hanem heves szerelméről-is gyanakodván: eleve ivott a Medve-bőrre. [...]

Vagyon még valami, édes szép Etelém, melyet tudni kívánok. Nem hagyta-e valami Magnes-követ Országodban, mely szívedet szünetlen vissza-fordíthatná? – Ezt kérdé; és egyszer-s-mind az el-áruló orcza meg-pirúlt. E változást mintha észre-se vehette volna Etele; hamarjában így felelt: Vagyon oly Magnesem Honnyomban, mely szívemet vissza-fordít-hattya. Tudni-illik: Hazámnak azon szeretete, mellyel a valóságos Hazafi Honnyához viseltetik. [...]

Ekkor Világos azt gondolá: hogy előbbeni beszédgyében homályosan szóllott; s-ugyan-azért: meg-sem-is-értetett Eteléről. Így igyekezett tehát világossabban szóllani: Szereted tehát Hazádat, Nemes Leventa. Dícsérem az eszed. Jól teszed. De vallyon: ott-holl nem hattad-e Lelkednek felét? melly után szünetlen sohajtozzál; ő-is nyögjön utánad; és így: igen nehezedre forduljon az elszakadás.

Felele Etele: Bennem van a Lélek egészen. Meg-sem-is engedte volna fel-vett gondolataimnak nagy terhe; és a szerencsés ki-menetelnek eleven reménsége: hogy hozzátok, olly nagy Lelkekhez, fél Lélekkel jöjjenek.”

Világos félreérthetetlen kérdéseit Etele a végsőig igyekszik félreérteni, de az ő türelme is véges.

„Hirtelen fel-ugra Etele; és ezeket mondá: Ha szeretni akartam volna, eme Kótyot, eme Csemegét otthon-is fel-találhattam volna. Vannak ilyen Kő-szálak a mi tengerinkben-is; nagyok-is, számosak-is. Azokat el-kerülvén, nem akarom kis hajómat ezeknek keménnyébe ütni, és porrá zúzni.”

Ezzel faképnél hagyja Világost, aki előbb kétségbeesik, majd bosszút forral Etele és Etelka ellen. Néhány hónap múlva nem remélt szövetségesre talál: Árpád tót titkosa, Róka, aki korábban Mén-Marót szolgálatában állt, de elárulta urát a magyaroknak, (abban a reményben, hogy így Hanzárt, Mén-Marót lányát megkaparinthatja, és ebben csalatkozott), most Világost segíti, és terveket dolgoz ki a szerelmesek tönkretételére.

Eközben meghal Árpád. A fejedelemségben Zoltán követi. A temetésre Budára érkezik Gyula és Etelka is; halálos ágyán Árpád arra intette fiát, hogy Etelkát úgy szeresse, mintha testvérnénje lenne. Zoltán úgy dönt, hogy Gyulát és Etelét vezérre teszi, és Budára rendeli őket. Együttal Hubát meg akarja fosztani tisztségétől, mert igen rossz szemmel nézte korábban Világosnak Árpáddal folytatott kapcsolatát, ami arra is jó volt, hogy a lány az orránál fogva vezesse a fejedelmet. Róka úgy adja elő Zoltán tervét, mint Etelkának címzett szerelmi ajánlatot. A lány kétségbeesett düh-rohammal utasítja vissza. Róka ezek után romlott nőszemélyként festi le Etelkát Zoltán előtt, Etelét pedig kémkedéssel gyanúsítja. A tapasztalatlan fejedelem felháborodva olvassa a (hamis) levelet, mely Tuhutum erdélyi kapitány nevében súlyosan rágal-mazza Etelét és Kádár főpapot. Etelét elfogatja és börtönbe záratja, Kádár azonban pártfogót talál Mén-Marót lánya, Zoltán felesége, Hanzár személyében, aki jól ismeri

Róka aljasságát. A fejedelem levelet küld Tuhutumnak, melyben kéri a vádak megerősítését. Kádár arra is alkalmat talál, hogy a magyarok megbecsülésére és „a külső csavargók” megfélemezésére intse Zoltánt. A fiatal fejedelem hajlik is erre, de Róka is ügyesen ravaszkodik, így Kádár kerül tömlőcbe, Róka pedig Buda „igazgatója” lesz. Zoltán, hogy személyesen győződjön meg az igazságról, álruhában megy Világosvárra Etelkához. Megdöbben, ahogy megpillantja: kettejük hasonlósága szembeötlő. A beszélgetés során meg kell győződnie a lány erkölcsének makulátlanságáról. Hazautjában Szegeden megpillantja az álruhás Rókát, aki észrevette, hogy szorul a hurok, és most szökni próbál, de börtönbe kerül, és a Budára visszatérő Zoltán visszaadja Kádár szabadságát.

Felbontják a meghalt Huba utolsó levelét, melyben mindenét Etelére hagyja, abban a reményben, hogy elveszi Világost. Gyula megfontolja, hogy mióta Etele és Etelka találkozott, szaporodnak a bajok: legjobb lenne, ha mielőbb elvenné Etelkát Zalánfi, Világost Etele.

Róka fölött ítélkezni Budára jön Tuhutum. A cselszövő beismeri bűnösségét, de tanúk is bizonyítják, hogy a vádak helytállóak. Iván remete hatására a bűnösön mély vallásosság lesz úrrá, ez azonban sorsán nem változtat: karóba húzzák azon a dombon, melyet a nép ma is Róka-dombnak hív. Kisvártatva sasok hatalmas serege ereszkedik rá, a hóhérokat is elriasztva; a testet darabokra tépik, és a Sas-hegyre hordják.

Etele ártatlansága bebizonyosodott, szabadon is engedik a Csonka-toronyból. Ezzel egyidőben Zoltán levelet kap:

„Héjja, a Karjeliének Fejedeleme-asszonya, Zoltánnak, a Magyarok Fejedelmének, minden jókat kíván. Leg-is-leg-elsőben azt juttatom eszedbe, édes Zoltánom, a-mi nem különben nálatok, mint itt mi-nálunk kézről-kézre eresztetett hagyomány: hogy mi Karjeliék, ama híres-neves Magyarokkal, Atilának (azon nemes szép Apánknak) véréből származunk. Mert: ennek holtta után, Szittyiába vissza-szorítottván honnyaink, Csaba Uracsnak (Atila magzattyának) két fiai: Ed, és Emed, (ki Utig-úrnak is neveztenek) magok-magokkal össze-vesztenek. Ugyanazért: nem tudom javára-e, avagy rosszára Nemzetségünknek, két-felé szakadott az egyes Birodalom. Emed az ötlet szerető Felekezettel Szittyiába maradt. Edet pedig, sok veszedelmei után, Karjelbe segítették az Istenek.”

Azóta is Ed leszármazottai öröklik a fejedelemséget. Közülük Csoma legyőzte a fineket, de jobb karját a hadban elvesztette. Népe azóta nevezi magát Karjelinek. Csoma unokája Keme, „...*kinek hitesse Én lévén, Etelémet hoztam e világra.*” Már születéskor megállapodott levélben Árpád felesége Héjjával, aki éppen akkor hozta a világra Zoltánt, hogy ha Etele felnő, magyar földre jön „sátorosodni”,¹⁹³ azaz nősülni. Etele azonban inkognitóban akart érkezni, hogy ne csak a szülők akarata, hanem a fiatalok szíve is döntsön a dologban.

Ezután Rima, Etelka dajkája árul el egy nagy titkot a fejedelemnek: csak ő tudja már, hogy Zoltán és Etelka ikertestvérek. A lányt csecsemőként csempészték Gyula feleségének, Csillának holt gyermeke helyére.

Gyula minderről nem tud, köti Hubának és Árpádnak tett ígérete is; álnok módon Világosnak szóló szerelmeslevelet hamisít Etele nevében. Etelka azt sem tudja, mi történik vele, amikor kézhez kapja. Beleegyezik, hogy hozzámegy Zalánfihoz, és az esketés meg is történik.

Etele erről mit sem tud: Etelkához megy, és felfedi előtte valódi kilétét. Ekkor lép be az ifjú férj, és féltékenyen kardot ránt. Etele megvív vele, és súlyosan megsebesíti. Etelka Zalánfi fölé hajol, és gyengéd szavakkal búcsúzik tőle; az álnok bolgár azonban átdöfi feleségét: ha az övé nem lehet, másé se legyen. A dühtől őrjöngő Etele valóssággal feldarabolja.

¹⁹³ Ház híján (Dugonics szerint) így hívják az ősmagyarok a házasságot.

A megérkező orvos megállapítja, hogy Etelka sebe nem halálos, nem is súlyos, tulajdonképpen csak a ruhát érte. Nincs akadálya tehát, hogy egybekeljen Etelével, és ez meg is történik előbb Szegeden, majd Budán, a fejedelem előtt. Nem mennek többé a rosszemlékű Világosra. Zoltán – addig is, amíg az országban maradnak – Zalánfi szegedi birtokát adja nekik. Ők hálából oltárt emelnek Rákos mezején, fölébe szúrják Atilla kardját, mellé faragtatják Etele buzogányát, és rá ezt a feliratot: *A Magyarok Istenének*.

Dugonics András: Az Arany Pereczek (1790)

Az Arany Pereczek
Szomorú történet öt szakaszokban.
Irta Dugonics András királyi oktató

„Nemzetem!

Etelkát az Ország jó neven vette: mivel annak számos Példánnait, egy esztendő alatt, úgy el-kapkodta: hogy azt újra a Sajtó alá tennem, és, nem sok idő múlva, szebb és változatosabb színben elő-adnom kelletik.

Éppen nem kételkedem benne: hogy ezen, arany Pereczeimet-is hasonló indulattal fogadják az igazi Haza-fiak. Mivel nem különben, ezen munkámban-is, honnyai történetek vannak. Azok-is nem közönségesek, hanem szemen szedettek.¹⁹⁴

Amazon Etelkát, és emezzen arany Pereczeket, nagy különbséggel írtam. Amazt az Ország Eleihez, és a tanultabb Elmékhez szabtam. Ugyanazért: ottan minden szó talpra esik, és sokat jelent, ha feszegettetik. Ezen Arany Pereczeket a közép-renden-lévő Magyarainknak számokra készítettem. Minden szavak tulajdon értelmekben vannak.

Itt tehát sem a gondolatok olly mélyek, és méltóságosak nem lehettenek, sem a történetek ollyatén módra ki válttak: hogy azokkal a Hazának Sorsa össze-lenne-kapcsolva. Közép úton járok, és nem már az Orzágnak; hanem egy különös Nemes háznak Zur-zavarjaiba avatkozom.”

* * *

Schelmajer Ruprecht, Bartsai Akós erdélyi fejedelem titkosa trombitaszóval teszi közhírré Kolozsvár piacterén: a fejedelmi rezidenciájából ellopták a nála vendégeskedő szerémi Kálmán herceg ékszereit, egy pár arany peracet. Ha a tolvaj visszaadja, kegyelmet kap; ha nem, kötél a jussa, a nyomravezető pedig tízezer forint. Az ármányos titoknak rögvést a hírverés után félre is von két papfalvi parasztot, és megsúgja nekik: a falujukbéli kúria urának, a sikkasztásért halálos ítéletre váró fejedelmi kincstárnok Macskási Mihálynak Juliána lánya az ékszerlopás fő gyanúsítottja, ezért ő, mint erre felhatalmazott ember, parancsolja Dongó és Káka jobbágynak, hogy a kisasszonyt rögvést fogják el, és hozzák a kolozsvári tömlöcbe. A két paraszt sírva indul a meggyőződésük szerint vétlen ember ártatlan lánya ellen, míg Schelmajer elvégzi magában: Juliánának, aki felgerjesztette buja vágyait, így vagy úgy, el kell buknia.

Eközben a mennyegzője napján meghalt feleségét erdei magányban sirató Bartsai Gyárfás, a fejedelem bátyja remetelakába egy Julius nevű legényke (valójában az álruhás Juliána) kér bebocsáttatást, hogy remetetanítványnak állhasson.

¹⁹⁴ válogatott

„Juliána tehát (Juliusnak nevezete alatt) bé-fogattatván Gyárfástól, le-tette holmiét a barlangban; az-után: onnat ki-jövéen, Gyárfásnak parancsolattyára várakozott. Ezen nagy okosságú Úr (hogy magának több időt vehetne, és bátrabb alkalmatosságot nyerhetne a felőlle-való gondolkozásra) Juliust az erdőbe küldötte: hogy ott száraz fákat törjön, és azokat, egy-két nyalábba kötven, ide, a tűzhelyre, hozza. Feje meghajtásával, el-méne Juliána az Erdőnek derekába. És, szívessen engedelmeskedvén, eleget téve Gyárfás parancsolattyának.

Addig-is Gyárfás, a tűz mellé, egy tőkére, le-ülvén; szünetlen azon jövevényről gondolkodott. De hirtelen el-nem-tökéllhetette magában, mi tévő legyen vele. Több száraz fákat rakosgatott a tűzre. Azoknak ropogó lángjait szemlélvén, így kezdette szavait a szomorú

GYÁRFÁS: Oh gyönyörű lángok – De egyszer-s-mind irgalmatlan tüzek! – Akár mit adok élelmetekre, el-emíszítetek, és hamuvá teszitek.

Eme’ kurta elmélkedéseit el-mondván Gyárfás, fel-vett egy hasábot a’ tűz-hely mellől. Sokáig semmit sem szóllott, hanem a’ hasábra nézett nagy álmélkodási mellett. Úgy tetszett: mintha az emberi életnek szomorú változásairól gondolkodván, azoknak képét e’ hasábnak tükörében látná, és tellyes örömét abban lelte volna: hogy a Fejedelemségről lemondott. Ezen gondolatját ki-lehetett venni következő szavaiból. Így szóll vala magában ugyan azon

GYÁRFÁS: Te-is, Hasáb! nagy fa voltál valaha. Büszkélkedtél leveleidben, és virágos öltözeteidben. – Hány embernek adhattál volna még Vendég-fogadót sűrű árnyékodban. – Valaha sok madarak éneklettek, és a’ fel-derülő napot örömmel köszöntötték ingó ágaidon. – De most immár ki-vágnak. – Ime a tűzre teszek, és hamu-ruhádba fektetlek. – Így voltunk mind-nyájan, – így élünk mind-nyájan – így emíszítetünk¹⁹⁵, és el-múlunk mind-nyájan.

Ezen szavait el-mondván: fel-kele a’ tőkéről. Sétálgatott egy kevés ideig; de magában méllyen gondolkodott. Ismét eszébe juta, pedig nagyobb hathatósággal, ama’ drága Jövevény. Ennek esztendeit maga esztendeivel fontossan egybe vetvén, így szóllott

GYÁRFÁS: De Te néked, édes Juliusom, nincs szükség arra: hogy illy hamar el-enyíssz. – Az én Példám mi hasznodra lehet, gyönyörű Ifjú? – Én meg-ettem immár kenyeremnek javát: Te pedig csak most kezded a’ valóságos életet – Nékem a halál jutalom; néked büntetés lenne. – Nem úgy – éppen nem úgy – Te nem szülehetnél a’ Remete életre. – Nagyobbra menendő vagy, sem-mint hogy ezen unalmas Magánosságban elhervadgy, – Élly inkább fényesebb hivatalodnak bizonyos jele szerint – Mit kívánhattsz ezen barlangnak meddőségében tizen-hat esztendeiddel? avagy talán annyival se?

Ezeket mondván Gyárfás, meg-állapodott. Az-után: igen méllyen gondolkodott. Kevés idő múlva, mintha Juliussának bízatosb, és alkalmatosb helyet talált volna, ábrázattyának vonásait meg-változtatta. Szomorú színe víg tekintetre fordult. Sőt arra vetemedé: hogy, szokása ellen, kezeivel tapsola. Végtére ezeket mondá a könyörületes szívű

GYÁRFÁS: Most jutott immár eszembe: mi-tévő legyek veled, édes Juliusom. – Békességessebben élhettsz a’ fejedelmi Udvarban. Akós Öcsém mellett nagyobbra mehettsz. Nálam semmit se remélhettsz. – Édes Fiam! meg-vettem a szerencséd’ fenekét. Öcsémnek Udvarába megyek – Fejedelmi Gond-viselésébe ajánlak – Meg-bóldogítottalak.”

A fejedelemnek Vernika hugával éppen ekkor tetszett az erdőben vadászni és bátyját meglátogatni. A nagylelkű Gyárfás menten beajánlja jóképű pártfogoltját, és bár Akós rögvést látja, hogy az ifjú titkol valamit, ezért nem rokonszenvez vele, Gyárfás megdöbbenve vállal kezességet, és Vernika – akit az a bosszúság ért, hogy udvarlója, Kálmán herceg, alighanem beleszeretett Macskási Juliánába, s ezért őt, a fejedelem hűgát, faképnél hagyta! – tetszését is megnyeri a jó kiállású legényke.

¹⁹⁵ emíszítetünk – Dugonics műveiben az idő haladtával mind gyakrabban jelzi a magánhangzók dél-magyarországi ejtismódját. Ez az ő-ző/i-ző nyelvjárás *A szerencsenek* részletében érvényesül legjobban; bár már az *Etelka* második kiadása is számos ilyen módosítást tartalmaz.

„Az egész útban leg-vígabb vala Vernika. Ki-nem-lehet magyarázni azon szívességét, mellyel Juliánához hajlott. Vele sok víg napokat álmodozott vala magának. De Juliánát inkább csak meg-mutatni, mind az Udvarban sokáig tartani akarták az égi rendelések. Akós az egész útban többet gondokodott, mint szóllott, noha Vernikától elégre foggattatott: Juliána, a-mint tőle ki-telhetett, mértékletesen vígadott. Fél-óra múlva béértenek a Fejedelmi Udvarba. Itten Vernika, maga szobái közül, a leg-szebbikét oda engedte Juliánának. Két inasokat-rendelt szolgáltyára. Semmit el-nem múlatott, a-mivel kedvét találhatta. Úgy annyira-is megszerette: hogy, ha vele jót tenne, azt maga boldogságának lenni állítaná. A napnak le-este után, együtt vacsoráltak. De az egész vacsora felett semmi kedve nem látszattatott Juliánának. Szünetlen arról gondolkodott: mi okkal móddal lehessen, holnap virradóra, édes Attyának dolgát a Fejedelem előtt elő-hozni, és annak ártatlanságát vólttaképpen a Napfényre téríteni. A vacsora után szobájába ment Juliána, az el-búcsúzás után. Le-vetette ugyan testét az ágyra, de semmit, vagy igen keveset alhatott. Még álmában-is öszve-aggatta azon okokat, mellyeket édes Attyának segítségére lenni gondolhatott.”

Másnap Vida Máté főbíró vonja felelősségre a szekretáriust, aki megrendülni látszik: ötszáz forintot ajánl a Macskási kiszabadítására kezdett gyűjtéshez. Eközben Vernika és kékharisnya barátnője Juliána/Julius faggatja állítólagos főiskolai tanulmányairól. A lány ügyesen kivágja magát, de mégsem marad az udvarban: kitalálja, hogy szabadíthatná ki apját, ezért kurtán-furcsán búcsút vesz Vernikától, és az erdőbe fut, ahol szomorkodó bátyjába, Bálintba botlik: ő is hiába könyörgött a fejedelemnek apja érdekében. Juliánna saját magát fogatja el bátyjával, mint ékszerolvaját, és mert az éppen arra járó Náthán fejedelmi ékszerésznek is fölkínálták a tarisznyájából előkerült karkötőket, az pedig felismerte és olvaját kiáltott, Bálint kénytelen végrehajtani húga tervét, és átadni őt a bakónak. A kihallgatást vezető emberséges Vida főbíró hiába teszi fel úgy a kérdéseket, hogy a gyanúsított egérutat nyerjen: „Julius” a lopást magára vállalja, s mert a büntetés előre megszabott, ezzel a halált veszi magára. Ahogy Akós fejedelem megtudja, hogy a bűnöst önnön testvérbátyja adta hóhérekre, megiszonyodik Bálinttól, és ráparancsol: ahogy a vérdíjat megkapta, kotródjon Erdélyből.

Vernika segítségül hívja Gyárfást: beszéljen a lelkére konok fivérének. A két férfi szóváltásából csaknem emberhalál lesz: Akós azzal vádolja bátyját, hogy olvaját csempészett a fejedelmi udvarba, Gyárfás pedig mérgében kiböki, hogy a fejedelemség hajszálon függ, mert ő, mint idősebb fejedelembíró, megegyezhet a törökellenes hatalmakkal. Szerencsére Akós nem találja a kardját, és a végszóra betoppanó Vernika üggyel-bajjal megbékíti fivéreit, és kisírja, hogy Gyárfás vehesse kézbe Julius ügyét. Sokra nem megy vele: Juliána tagadja ártatlanságát, Akós pedig, ha egyszer a bűnösség bizonyos, nem szegheti meg fejedelmi szavát, nem ad kegyelmet. Annyi engedményre hajlandó, hogy a kivégzés nem lesz nyilvános, és a testnek nem kell az akasztófa tövében gödörbe kerülnie: Vernika kriptába vitetheti.

Macskási Mihály felesége, Zólyomi Sára, a fejedelemtől próbál lopással vádolt lányáról megtudni valamit, de Akós egy szóval sem említi Julius dolgát, Juliánáról pedig semmit sem tud. A megnyugodott asszony most arra kéri: hadd látogassa meg a siralomházban a kézrekerült olvaját; hátha segítségére lehet valamiben. A fejedelem nem tagadhatja meg kívánságát, de elszoruló szívvel gondol arra, hogy milyen szörnyű pillanatok várnak az asszonynak.

A lány éppen bátyjától búcsúzik, s Bálint alig kerüli el a találkozást. Juliána arcát karjai közé hajítja, állát pedig kendővel köti fel, így a sötétben anyja nem ismer rá, és azt hiszi, hogy a foga fáj. Elfut, hogy orvosságot hozzon.

Eközben újabb látogató érkezik, egy Rimai nevű közkatona, aki saját történetével mulattatja Juliánát: maga is állt kivégzőosztag előtt.

„Én ennek-előtte, Bethlen Gábor Fejedelmünk alatt, Pánczéros Katona voltam. Midőn maga Bécs alá Ferdinánd ellen ment a Katonaságnak egy Felekezetével, minket a Tengerre szállított, hogy a Királyi Révnél más Tartománnyaira ki-üssünk. Hajozásunk eleje igen csendes vala. De osztán egyszerre olly forgó szelünk támada: hogy szinte mindnyájan veszedelembe esénk. Vólt velünk egy Tisztúr-fi, maga-is igen derék katona, katonáit is igen nagyon szerette. Ez, hogy bennünket a veszedelemtől meg-mentsen, fel-kapaszkodott az árbocz-fára: hogy a vitorlyákat felszedgye. Azomban: meg-rántotta az alatságot egy esztelen Evedzös, és azon Tiszt-urat a Tengerbe Buktatta. Senki sem iparkodott szegénynek ki-szabadítására: mivel mind-egyikünk nehéz fegyverben állott. Könnyörgtem egy velünk lévő henyélőnek (kiről azt mondgyák vala: hogy *Poéta* légyen: az-az a-mint osztán meg-tudám, ollyas ember, ki, irkálása-firkálása után, igen szűken éldegelt) könnyörgtem, mondám, néki: hogy, mivel ő könnyű öltözetben vólna; s-úszni-is tudna; segítené valamiben a Tiszt-urat addig-is, még magam nehéz Pánczéromból ki-vetkezem. De azon embertelen *Poéta* ki-vette zsebéből író-könyvecskéjét, és azon szerencsétlen Tisztnek állapottyát írogatni e képpen kezdette:

Lám a' halmos habok' küszködő omlása!
Hogy boríttya fejét vize' szakadása!
Minő kezének-is lám hadarázása!
Ijedtt Orczájának halvány sárgulása!

Ezeket írogatta az embertelen. Én azomban, naggyából levetkezvén, a tengerbe ugrottam, és hamar meg-ragadtam jó Tisztünknek haját. Vele a hajóig úszván, ott látom ama *Poétát*. Kértem nagy haragossan: eressze-le hozzánk a kötelet; avagy kezét nyújtsa. De ő ismét így folytatta gondolatait:

A' nedves szavaknak ládd erőtlenségét!
A' viz'-hangoknak-is tántorgó bőségét!
Lám hulló haboknak egyenlő térségét!
Egyszerre a' viznek kívántt csendességét!

Én azomban fel-emeltem a Tisztet vállaimra; és, hogy a hajónak Párkányát el-érhesse, annál-is föllyebb emeltem. Ő szerencsésen meg-menekedvén, le-nyújtotta hozzám kezeit, és engem-is a veszedelemből ki-mentett. Mind ezeket-is szorgalmatosan írogatta azon *Poéta*. Én pedig, nagyon meg-bosszankodván, nyakon kaptam az embertelent, és azon kötéllel, melly ama Tiszt-urunkat le-csapta, az árbocz-fára fel-akasztottam. Hogy ez-után haza érkeztünk; engem-is nyakon kapának, és halálra ítélenek. Bizonyosan meg-lövettem vólna; ha csak, annak idejében, maga a Fejedelelem ki-lovagolván, meg-nem-kegyelmezett vólna. Már-is melyeknek, és fejemnek szegezték a puskát. De engem a Fejedelelem ártatlannak kiáltott. [...]

Az-oltától fogva, nem szenvedhetem gyomromban ama *Poéta* mester-embereket. Másoknak szerencsétlen állapottyokat szépen le-tudgyák írni; de senkit segíteni nem akarnak a Nem-emberek, noha ezzel inkább, mint amazzal, tartoznak. – Adná a Főlséges Isten: hogy hatalmamban lenne az Úr-finak kiszabadítása. Nem lennék én akkor *Poéta*. Minden erőmet, nem csak eme csurgó könyveimet, életének meg-tartására fordítanám.”

Rövidesen visszatér Sára asszony a gyógyszerrel, és úgy búcsúzik a halálraítélttől, mintha édes gyermeke volna; de hogy csakugyan az, arra az ölelés és csók közben sem dökken rá. Végül eljön az idő: a poroszlok Juliánát a vérpadhoz kísérik, a fejedelmi írnok felolvassa az ítéletet, és a hóhérságra kényszerített cigánylegény is megérkezik. Ekkor Rimai régi szokás szerint háromszor kér kegyelmet, és a harmadik „nem” előtt lóhalálában befut Kálmán herceg, meghozva nemcsak a kegyelmet, de sértettként az egész ügy megsemmisítését is.

Az új bíróságot Kálmán herceg vezeti, és rövidesen kiderül: Juliána a karkötőket azért kapta tőle, hogy addig, amíg pénzt nem adhat, ennek elzálogosításával teremtsen fedezetet az öreg Macskási kiszabadítására. A nevében írt levelet, mely az arany perecek ellopásáról beszél, Schelmajer hamisította; és ez után Juliána nyíltan már nem tehette zálogba, az orgazdaságra hajló Náthán pedig csak hatezer forintot kínált. Kálmán az öreg Macskási ártatlanságát is bizonyítja, a titkár kihallgatásakor. Mindenki mentesül a vád alól; Schelmajert száműzik Erdélyből, a zsidóra pedig ötvenet veretnek a rossz értékbérlésért. Végül Kálmán és Juliána születésének titkára is fény derül: ikertestvérek ők, de Juliánát egy fenyegető jóslat miatt apja megölette volna, így anyja egy szegény asszonyhoz csempésztette, és tőle került a szoptatós dajkájánál meghalt Macskási-lány helyére.

Ezzel végezve Kálmán herceg eljegyzi Vernikát, majd Juliánával Szerémbe indul, hogy még életben lássák haldokló anyjukat. Ott pedig beteljesedik majd Juliánán mindaz a szerencsétlenség, ami Kolozsvárott csak fenyegette. Ezt azonban az író már nem akarja elmondani.

Szentjóni Szabó László: Első Mária magyar királynak élete (1792)

„Nintsen az egész Magyar-Országi Történeteknek egy emlékezetesebb szakassza, mint Első Lajos uralkodásának ideje.”

Ő szelídítette meg a tatárokat, ő csatolt az országhoz számos országot és tartományt, hogy magyar kapitányok alatt engedelmeskedjenek hazánk nyugodalmas törvényeinek. Bekapcsolta az országot a szárazföldi és vízi kereskedelem vérkeringésébe. Annyi ország és tartomány ura volt, mint korábban senki. Ő hozta a királyi udvart Visegrádról Budára.

„Ő adott Pétsett az öldöklő fegyvereknek rettentő zörgése között-is békességes, nyugodalmas szállást a Múzsáknak; s a Böltességnek szelídítő tejével táplálta Eleinket, hogy, a szüntelen-tartó véres hadakozások miatt lassanként ki-vetkezhén emberiségekből, el ne kegyetlenedgyenek.”¹⁹⁶

Sokszor áruhában járta az országot. Szent István óta Magyarország nem volt olyan elégedett egy királyával sem, mint vele, mert ő ismerte a magyarok „nemzeti lelkét”. Boldog volt a haza, csak a király volt boldogtalan: nem született fiúgyermek. „*Békével szenvedte Lajos háza özvegységét*”, amíg testvéröccse, István, és annak fia, János, élt. De kettejük váratlan halála után, lévén ifjabbik lánya, Hedvig, a lengyel Jagello király felesége, a király és a rendek egyedül Máriát tekinthették trónörökösnek, leendő férjét Lajos érdemei bizonyos várományosának. Erre a posztra pedig csak egy komoly jelölt lehetett: a német-római császár, IV. Károly fia, Zsigmond, akit tetszetős külseje, eleven értelme és rangja kívánatos kérőnek mutatott. Ha voltak fogyatékségei, azokat senki sem akarta észrevenni.

Azidőtájt a fiúgyermeket lóra ültették, fegyverforgatásra tanították. Legtöbbjük a betűt sem ismerte. A nagy születésű lányok klastromban nevelkedtek.

„Nagy-Szombat, már akkor-is híres vőlt; nem ugyan, mint ma, tornyai s templomainak sokaságáról: hanem, mivel az ottan-lakozó Ursulita¹⁹⁷ Apátzák különös jó móddal tudták oktatni és nevelni a Leányokat. Sok nagy Úri s Fejedelmi Asszonyok jöttek-ki kezeik alól, kik keresztényi életekkel, s magoknak példás viseletével, az Apátzák-ról-eredett jó hírnek valóságát meg-

¹⁹⁶ A pécsi egyetem alapításáról van szó (1367).

¹⁹⁷ Orsolya-rendi

bizonyították. A jámbor Királyné Erzsébet-is tehát, az akkori Világnak klastromi kegyessége szerint, arra határozta-meg magát, hogy, minek-előtte a nagy Udvarokban közönségesen fészket-vertt vétkek meg-vesztegetnék Leányának szívét, őt Nagy-Szombatba küldgye. Kevés személyekből állott a Mária Udvara. Gara István Nádor Ispánný, születésére nézve Horvát Rozália, volt fő Gond-viselő-Asszonya; a Czilei Grófnak Borbára nevezetű leánya mulató-társa; a mi pedig az írást, olvasást, és keresztényi jó erköltsőkben való elő-menetelt s gyarapodást illette; az egyenesen az Apátságokra volt bízva.

Mária nem volt az, a mit közönségesen szép gyermeknek szoktunk nevezni. Nem ama tündöklő-szépségű, virágzó-színű, s eleven-szemű, melly első tekintetre észet vesztet; és amellyenn a Férjfiaknak sziveik olly örömet szenvednek hajó törést. Nem volt szép; de valamely titkos természeti kellemetesség, melly az embert minden tsábítás nélkül vonta hozzája; ama tsendes és tsak az idővel tetsző nyájasság, a társalkodás által ki-fejtődő szerelmetesség; ép, magas termet s méltóságot-jelentő tekintet: azt tselekedték, hogy az ember el-felejtkezett mellette a leg-szebb Asszonyokról; és akármely hideg vérrel szemlélte légyen-is őtet először, belső meg-illetődés nélkül soha többé el nem hagyhatta. [...]

Annál szebb volt ellenben Borbára, Máriának mulató-társa. Tsintalan barna szemei, ábrázattyának mosolygó pirossága, meg-bájoló nevetése, s eleven tekintete; mindenkor víg elméje, nagyra-vágyó indulattya, fejessége, s már akkor-is ki-tetsző álnokságinak némelly jelei: nagyon-is ki-mutatták, melly szívet-hódított, veszedelmes személy lenne jövőben.”

Választhatott volna Gara Istvánné a csendes Máriához hasonlóbb alkatú játszótársat; de Czilei gróf nagy úr volt, és azt is meg kell hagyni, hogy elevensége felvidította a melankolikus Máriát.

Lajos király érezte, hogy eljárt fölőtte az idő. Szerette volna minél előbb megtartani Mária eljegyzését, hogy reménykedhessen: látja még fiúunokáit. Követek jöttek-mentek, és Zsigmond rövidesen megérkezett Budára.

„Mária már ekkor 13-dik esztendejébe fordúlt. Szelíd és valóban ártatlan, de még-is elég idős már arra, hogy a szerelemnek, vagyis inkább hajlandóságának első kedves indulatit érezhesse. Zsigmondot a 15-dik tavasz ékesítette-fel az ifjúságnak mosolygó rózsájával, s adott eleven tekintetébe egy olly természeti kedvelltetést, melly a leg-első látásra észre-vehetetlenül meg-nyerte az embernek szívét. [...]

Az első tekintet, a mint Zsigmond és Mária meg-láták egymást, meg-határozta mind a kettőnek örökös bódogtalanságát. Ki nem tudgya, melly sok függ attól a szem-pillantástól, a mellyet egy Ifjú valamely Leányra vet leg-először? [...] A gondatlan ifjúság tsak arra hallgat egyedül, a mi szemeinek megtetszik, és külső érzékenységeit tsiklándoztattya; de a későbbre meg-értt okosság és értelem sem tud ezen első hajlandóságon változtatni, melly ezer bódog érzések között, sok esztendők múlva-is, ismét megújúl. El-múlik a szerelem sokszor, midőn az első kedves képnek vissza-tért emlékezete a tsalárd szívet még-is gyönyörködteti. Zsigmondnak éppen nem tetszett Mária. Maga szép lévén, nem kapott semmi más egyében, mint igen szembe-tünő ritka szépségen; és az ő tüzes elevensége igen kevés meg-eggyezést talált a szelíd Máriának tsendes erköltsével. Borbára szépségére nyílt-meg Zsigmond szíve. Édesdeden szíttá-bé azon sugárokat, mellyek annak kellemetes artzájiról tündöklöttek; de sokkal jobban tudta magát tettetni, mintsem hogy azt, a mit kebelében Borbáráért érzett, Máriának ne hazudta volna. És Mária, azon első szerelmes tekintetre, mellyel ártatlan érzékenységeit meg-tsalta, az első kéz-szorítás után, melly szemérmes artzáját szokatlan el-pirulás tűzével bé-borította, soha többé el nem felejtette Zsigmondot. Zsigmondról gondolkozott szünetlenül; ezerszer meg ezerszer ötlött elméjébe a ruhája, mellyet viselt, test-állása, maga viselete, szája mozdulása, ha valamit szóllott, karjai ki-terjesztése, midőn kezét megtsókolta, és nyájas pillantása, mellyel szíve nyúgodalmát megvesztegette. Alig várta öszve-keléseket, hogy együtt-keressék a madár-fészkeket; hogy szüntelenül együtt-üllyenek

valamelly magános hárfa hangja mellett. Zsigmond Borbárával múlatta magát; és Mária csak úgy jelent-meg néha-néha képzelődésében, mint midőn valamelly test után az árnyékot minden illetődés nélkül észre-vesszük.”

A király és az udvar örömkönnnyekkel, a jövőbe vetett bizalommal nézi az ifjú fejedelmi párt. Holott Zsigmond és Mária kevés időt tölthet együtt: a lánynak a gazdaasszonyság tanulása és az imádság, Zsigmondnak a fegyverforgatás, vadászat tölti ki napjait.

„A vidám tavaszi napok annál inkább fel-nyitották Máriának édes indulatokra hajlandó szívét, a Zsigmond iránt való szerelemnek érzésére. Miólta Zsigmondot meg-látta, tisztábban hasadt néki a hajnal, derültebb volt a reggel, mosolygóbbak az illatozó virágok, és kellemetesebb a madarak tsevegése. Az-ólta örömeiből nézte az apró követseken fel-akadt víznek szökdő kis habjait, a tarka baratzkfák fakadását; szívesebben imádkozott, soha sem szerette jobban Gara Istvánnét, és nem érzett mélyebb tiszteletet felséges szülője iránt. Jól látta Garáné Mária szívének változásait, szerelme nevedését; igazán örvendezett rajta, s kívánt hasonló érzékenységeket Zsigmondnak is. Örömmel nézte volna, ha a sétálás közben különösen társalkodott volna Máriával, s nyilvánban mutatott volna szerelmet iránta. De Zsigmond egy szempillantást sem akart el-vesztetni, melyet kedves Borbárja mellett el-tölthetett; és Gara Istvánné reszketve látta már most kétséges félelmének bé-teljesedését; látta a jövő időt fekete ábrázatban meg-jelenni előtte; látta mind azt, a mi Mária előtt oly sokáig titokban maradt, s annál inkább reszketett, mivel nem segíthetett rajta.”

Rövidesen el kell válniuk a fiataloknak: Zsigmond az udvarral és a királlyal Budára megy, hogy megismerje a magyar szokásokat és törvényeket. A lány Nagyszombatban marad, és előbb zokogással, majd feledékeny búskomorsággal ejti kétségbe környezetét:

„Egy valamelly szívét-szorító nehézség érzéketlenné tette minden örömhöz, és komor kedvetlenség borította-bé egész ábrázatát.”

Szerelmes volt, és még csak be sem vallhatta, hiszen *„minden természeti hajlandóságokat, mint egy kárhuzatos vétket, fekete színekkel festettek-le előtte.”*

Borbára sem volt már gyermek, de természete elevenebb maradt. Gyermekként is sokat *„koczódtak”* Máriával, aki kevésbé szívesen futkározott, de Mária, éppen azért, mert oly sokáig igyekezett őt felvidíteni, holtáig szerette Borbárát; akkor is, amikor már halálos ellenségek lettek. Zsigmond szerelme végképp elválasztotta őket.

„Borbárának halál volt, a klastromban tovább lakni. Sokkal nagyobbban-is utálta annak szoros fenýttékét, mint-sem hogy szabadabb életet ne kívánt volna. Tudta, hogy, eggyetlen egy leány lévén, az édes anyjától mindent meg-nyerhet. Hallotta a Budán gyakorta meg-történni szokott multságokat, az Udvari bolondnak tréfáit, az aranyos ruhákba öltözött szép Ifiaknak viaskodásokat, a hegedű-szónál való tánczokat, a lármás vígasságokat, melyek az udvari életet követni szokták. Ez volt az ő hajlandóságihoz illendő multság, s nem a Szentek Legendája. Erre a szabad életre vágyakodott ő szüntelenül; és a leg-első keserves izenetre, melyet halálos únalma felől az anyjának tétetett, könnyen ki-dolgozta az atya Lajos Királynál, hogy Borbára Nagy-Szombatból el-jöhessen, és Budán a Királyné szolgáltyába állhasson, az akkori időhöz képest emberséget tanulni; annyival-is inkább, mint-hogy Máriát sem akarták már fél-esztendőnél tovább a klastromban hagyni.”

Itt szakad meg a kassai Magyar Museum szövegekölése.

(Pálóczi) Horváth Ádám: Fel fedezett titok (1792)

Fel fedezett titok

az-az Vallástétele egy olyan tudós Ifjúnak, a ki sokáig igyekezett rajta,
hogy frajmaurer¹⁹⁸ lehessen, sokat ki-tanúlt; el-is-ment fel-tett
útjában a leg-utolsó pontig; minden próbákon által-esett;
de tzélját tsak-ugyan el-nem-érhette, s miért nem érhette?
Beszélli a vallás-tételt az Ifjú, halála előtt kevés-sel.

A mű közreadója, aki nem kívánja megnevezni sem magát, sem főhősét, súlyos beteg barátja mellett virraszt:

„...beteg ágyától nem távoztam; mind azért, hogy lássam: egy példás életnek millyen lesz a vége? mind kiváltképpen azért is, hogy tsendes meg-elégedést öntsek szerelmes barátom szívébe azzal: midőn tapasztaltatom vele, hogy az ő leg-hivebb, barátja a kit ő lelke, felének tart vala, meg felel felőle való hitelének, és el nem hagyja ötet, mind a sirig.”

A haldokló igyekszik megtudni barátjától, hogy az orvosok szerint mennyi ideje lehet hátra, és miután még arra sem kap bizonyos feleletet, hogy bevégezheti-e élete negyedik hétéves ciklusát (a közvélekedés szerint ennyi a test megújulási periódusa), holott addig már egy hónapnál is kevesebb van hátra, mosolyogva hárítja el barátja további figyelemelterelő filozófiai vitakérdéseit a lét és a lélek mibenlétéről; megesketi őt, hogy nem szabadkőműves, és hogy az elhangzottakat titokban tartja, majd belekezd, hogy elmondja élettörténetét.

„Tudod azt édes barátom! hogy énnekem szerentsés születésem volt. – Az Isten, és a Természet, több test, és elmebéli ajándékokkal ruházta-fel szegény személyemet, mint száz közül egy akárkit; szüleim jó nevelésben s szorgalmatos tanításomban egész az elégségig munkások voltak; – a mint hogy tizenöt esztendő koromtól fogva, a mióta közelebbről, mint jó barát s tanuló társ, úgy ismersz, meg-mutattam azt a világ előtt, hogy engemet a mindenható, a világnak haszonra és például alkotott; a tisztességes tudományokat a mint szer-felett szerettem, úgy minden igyekezettel tanultam; és minekelőtte még az iskolai porból, a nagyobb világ piatzára ki kell vala állanom, már szép elmémnek, nagy tehetségeimnek, időm felett való tudományomnak híre tsak-nem egész hazámban el-terjedett; e miatt jó akaróim s tanáts-adóim segedelmek által tsak hamar, még húszon-két esztendő koromban nagy emberek társaságához volt szerentsém, a kik engemet fellyebb kezdetek betsülni, mint közép-szerű születésem hozta volna magával.”

Közülük való jóbarátja, A., egy alkalommal B. városba kíséri őt, hogy ott egy úri társaságban bemutassa. Ott a vendéglátók valami félreértés folytán szabadkőművesnek hiszik, és a maguk titkos ügyeiről leplezetlenül beszélgetnek előtte. A visszaúton mosolyogva jegyzi meg: most már igazolva látja azt a sejtését, hogy A. a freimaurerek közé tartozik. A. kedvetlen válasza elveszi a bátorságát a további kérdezősködéstől, pedig bőven lennének kétségei ennek a társaságnak a megítélésében.

„Én azokat, Istennel s vallással nem gondoló embereknek, Krisztust-tsúfolóknak véltem, s gyanitom most is. – Hinni valamit, és azt ki nem merni mondani társaságban, élni s azt tudatni vagy szégyenleni, vagy nem merni – ezek mind rossznak a jele. [...] Fel-teszem, hogy (A.)

¹⁹⁸ Szabadkőműves

minden tartózkodás nélkül némelly közönségesebbeket ki-beszélne, s engemet meg-találna győzni arról, hogy nem olyan meg-vetendő társaság az, mint én véltem; hogy mind olyan jó gondolkodású, nemes hajlandóságú emberek az ő társai, mint ő maga; jó Keresztyének, hisznek Istent, Krisztust, fel-támadást, idvességet s mindent a mi szükséges, – és ezeknek én hitelt adván – mert bizonyosan el hinném, ha ő állítaná – azzá lennék; vallyon nem szégyenleném-e meg magamat akkor is? eszembe jutván; hogy nékem arra hogy ilyen reménytelen jóba részesüljek; holmi maradhatatlan kutatólódás, titok kívánás, alacsony faggatolódzás szolgáltatott alkalmatosságot, nem pedig valamelly nemes meg-határozás, bátor eltökélés, és helyes okokon épült vágyódás.”

A.-nál szállnak meg, de egész éjjel efféle gondolatok gyötrik, így aludni sem tud. Másnap későn kelve lekési a reggeli misét, ezért vendéglátója felesége is kénytelen (nehogy őt vendéglátóhoz méltatlan modorral magára hagyja) társaságul otthon maradni. Barátunk zaklatottan sétál a kert bokrai közt, mikor a fiatalasszony váratlanul megszólítja, és kissé talán mulat is a férfi ijedelmén.

„Én vagyok-e gyűlöletes az Úr előtt? mert azt nagyon sajnálnám – vagy tsak természettel olyan ijedős az Úr? az elsőt talám hibázok is, sőt vétkezem az Úr tapasztalt szíve ellen, hogy fel-merem tenni; de a másikat is szégyenlem: – Ha az Úr egy Asszonytól, a mit átallyában szép nemnek nevezünk, meg-ijed, hát ha éjjeli ijesztő, boszorkány vagy tündér, vagy halál kép jelenne-meg az Úr előtt, mit nem tsinálna? Az Urat tsak alig vennék-be Frajmaurernek.”

Ez aztán végképp megrémíti Barátunkat: átlát rajta ez az asszony? Vajon valóságosan jósol neki? Szerencsére rövidesen hazatér a házigazda, vendégek is érkeznek, közülük nem egy az előző esti társaságból ismerős, s így kellemes, moralizáló eszmecserével telik a délután. Másnap este aztán összeszedi minden bátorságát, és közli barátjával: frajmaurer szeretne lenni. A. vállalja, hogy pártfogója és első próbára-tevője lesz. Néhány nap múltán le is zajlik a vizsga: A. kifaggatja őt a világról és az életről alkotott nézetei dolgában, és szándéka eltökéltségéről. Ezek végeztével további próbákra alkalmasnak ítéli. Barátunk már otthonába térve várja a következő vizsgát.

Néhány héttel később egy ismeretlen férfi kér tőle szállást, és a b.-i frajmaurernek egyikének, az „öreg hadnagy”-nak ajánlólevelét átadva nem csekély segítséget: ötszáz aranyat kér, kölcsön. Barátunknak nincs ennyi pénze, egyik inasát parancsolja lóra, hogy a közelben lakó öreg bátyjától kérjen kölcsön – s az így szerzett pénzt adja tovább; bár a vendég életmódja nincs ínyére, hiszen pénze is úgy veszett el, hogy évek óta tartott titkos szeretője megugrott vele. A kölcsönt néhány nap múltán küldönc útján visszakapja egy másik szabadkőművestől, és bátyja is eltépi a kötelezvényt. Barátunk apjától örökölt két, titokzatos tartalmú könyvet ajándékoz cserébe a gesztusért, és bátyjának igen nagy örömet szerez a roppant ritkasággal. Ő ismeri megoldásuk kulcsát.

Röviddel később a csőszőlő kap üzenetet, mely szerint egyik jobbágya Barátunk búzaföldjére hajtotta a lovait legelni. Barátunk méregbe gurul, csaknem megbotoztatja a szerencsétlent, aki fogadkozik, hogy lovai másutt jártak, ő maga otthon volt a mondott időben. Kijelentéseit többen megerősítik, így végül megszabadul. Barátunkat bátyja keményen megfeddi, hiszen ez is általa kiesztelt próba volt; ha korábban a nemesembert nyilvánvaló bűnében megsegítette, most jobbággyával a csekély vétségért annál inkább elnéző lehetett volna, hiszen Isten előtt egyformák vagyunk. Igaz, a rang Istentől való, de a társadalom adja hozzá a hatalmat, és alkalmazásának szabadságát. Ezen a vizsgán tehát – szabadkőműves normák szerint – Barátunk, ha nem is végleg, megbukott.

Következő vendégei néhány héttel később jelentkeznek. Előbb egy réz- és pecsétmetsző mester, szegény nemesember érkezik, aki csak szállást kér, de szerencsétlenségekben bővelkedő élete történetét is elmondja; majd két szabadkőműves, egy

postamester és barátja, akik peres ügyükhöz tanút keresnek. A postamester apja egy csaló kereskedővel üzletelve súlyos veszteségeket szenvedett, és még nagy összegű tartozása is maradt. Miután a két üzletfél meghalt, a kereskedő gyermekei a postamestert perelik, jóhiszeműen, hiszen ők csak a kötelezvényt akarják pénzre váltani. Most azt találta ki a postamester, hogy a rézmetsző elkészíthetné a hamis pecsétet, ezzel hitelesítenék a kötelezvény elleniratát, melyről Barátunk tanúsítaná, hogy apja (korábban árvák tútora¹⁹⁹) hátrahagyott iratai között találta, a bíró pedig, aki szeretne szabadkőműves lenni, ennek alapján megszüntetné a pert. Barátunk kijelenti: készebb volna koldulással élni, mint ilyenre vetemedni. Nyomban kiderül, hogy ez sem volt más, mint próba, és az egész társaság átvonul vendéglátójuk öreg bátyjához, aki (miután egy időközben beállító ál-frajmaurer megfutamításához is hozzájárul megjelenésével) kijelenti: Barátunk érett a végső próbára, melyre A. fogja felkészíteni. Hősünk tehát bátyja levelével B. városba utazik.

A., és népes társasága szívélyesen fogadja az új jelentkezőt, ellátják olvasnivalóval, és választ adnak kérdéseire. Ebben a körben találja meg Barátunk azt a leányt is, akiben jövődöbelijét látja, és az ifjú hölgy viszonzozza érzelmeit. Éppen ezt a boldog időszakot szakítja meg a szomorú hír: bátyja meghalt, méghozzá külföldön; vagyonát és gazdag könyvtárát öccsére hagyva. Ez az eset, és a hagyatékkal kapcsolatos tennivalók sürgetésére hősünket alávetik a harmadik vizsgának is: számos kérdésre kell írásban válaszolnia. Ennek alapján az erre hivatottak nem emelnek kifogást végső próbájának a közeli napokra való kitűzése ellen.

Csak hogy a társaságnak nem minden tagja szabadkőműves, és jöllehet egy baráti kört alkotnak, a frajmaurer-titkokat egymás előtt is megtartják. Erre pedig tragikus váratlansággal derül fény: jövődöbelijének rokonszenves, iránta barátsággal viseltető apja, az öreg gróf csak azzal a feltétellel adja hozzá leányát, ha pap és oltár előtt megesküszik, hogy nem tartozik a szabadkőművesek közé, nem is akart, és a jövőben sem akar sorukba lépni, és ugyanott meg is átkozza őket. Ő erre képtelen, de nem is tagadhatja meg a kérést. Menyasszonya a legmélyebb kétségbeesésben marad magára. Hősünk elnapoltalja próbáját, és szinte menekül, betegségére és a hagyaték átvételével kapcsolatos teendőkre hivatkozva, bátyja birtokára. Ott kapja egyik gyászhiért a másik után: előbb magas rangú szabadkőműves pártfogója hal meg, majd váratlanul A. barátja, végül szerelmesét is elviszi a láz. A fiatalember gyászában megroppanva remeteéletet fogad, emberrel sokáig csak levélben érintkezik. A tudományoknak él.

Évek telnek el. Az idő lassanként csillapítja Barátunk fájdalmát, és ismét vágyat érez arra, hogy a szabadkőművesek sorába lépjen. Új pártfogót talál, és egy este sor kerül a végső próbára.

„Az én T. Barátom, egy zsebbeli órát ad a kezembe, s meghagyja keményen, hogy *vigyázzak arra az órára, mikor azon kilentz óra lesz, és várjam Őtet*, bizonyos kávé házban. [...] Én tehát akképpen tselekszem; s hát egyszer kilentz óra előtt egy-nehány minutummal, jön egy ismeretlen Úr a kávé-házba, s sok embert találván ott egyedül, [...] kérdi mindeniktől rendre, hogy hány órát mutat az óránk? [...] [Én] ki-veszem azt, mellyet adott T. Barátom, s mondom, hogy mindjárt kilentz lessz. [...] No hát-úgymond, (akkor már rám ismert, hihető az óráról) jöjjön az Úr velem sétálni. [...] Megyünk úttzákról úttzákra igen sietve – setét volt az éjtszaka – de mivel mindenütt égtek a lámpások, az utunk elég világos volt – Egyszer találtunk egy szorosatska úttzát, a hol engem meg állit az én idegen vezetőm, s azt kérdi: *Barátom! itt van az Isten a fejed felett; annak színe előtt felelj nekem, s emberségedre mond-meg, te vagy-e az az Ember, a ki A bóldogúlt Barátunk közben járása által társaságunktól helyben hagyást nyertél, és a ki most ismét T. barátunk által zörgetsz.* – Alig mondhattam ki ijedtemben ezt az egy szót: Én vagyok: már olyan háborodásba jöttem, hogy ég-föld felkezdett velem fordulni – Én nem tudom ő tsinált e valamit szemeimnek, vagy tsak a nagy

¹⁹⁹ gyámja

véletlen ijedés s a kérdésre lett el-iszonyodás okozta: de én olyanná lettem, mint a vak; sem eget sem földet nem láttam, úgyszólván az Idegennek engem kezemnél fogva kellett vezetni. [...]

Egynehány száz lépésnyire menvén a sikátoron, észre veszem, hogy már sima kővel padimentomozott Tornáztban, vagy folyósóban járunk, de még sem láttam semmit – vezet engem tovább is az ismeretlen, sok rendű grádicsokon hol fel – hol alá; de úgy tettett, mint-ha többet mentünk volna-le, mint fel-felé. [...] érünk utóljára egy helyre; a hol meg-állít engemet az én vezetőm, ezt mondván: Itt maradjon az Úr, míg én vissza nem jövök; itt le ülhet, ha tettzik, vagy álhat, ha akarja – sétálhat is, ha kedve tartja. [...] attól volt-e? hogy ő ismét valamit tsinált a szememnek? le-vonta e hájogomat? vagy nem tudom mitsoda setet leplemet? egyszerre csak meg-nyílt a szemem, olyan formán mintha most ébredtem volna fel az álomból. – Ő elmegy, már zárja az ajtót, s ott hágy engemet egyedül magamat. Körül nézem a helyet – hát egy Kriptában találok magamat – körös körűl holt-ember tsontok, – Üres fejkaponyák, kéz és lábszártsonatok – kövekkel be-takart koporsók látszattak körülöttem. Egy fejkaponyán egy méts pislogott igen vékony világossággal, és a krypta közepén egy új koporsó – a mint én gondolhattam, mert új fekete posztóval vala be-vonva – azonn is egy holt ember-fej, egy Üres gyertya-tartó, és egy ténta tartó vala, tollal és fejtér papírossal: nekem pedig számomra egy ülő szék vala fából készítve. [...]

Nem voltam én olyan bátorosan s most sem vagyok, hogy éjszakákat is ne mernék egyedül tölteni a Temetőben: de most mint a leg-félénkebb szívű Asszony olyan voltam; mert mind azok forgottak előttem, a miket eddig vétettem és hibáztam. Lehetetlen, mondtam, hogy azok a sok, énnálam félénkebb *Frajmaurerek* ilyen ijesztésekkel próbáltatnának; csak az én kísértéseimre, csak próbáimnak keményítésére valók mind ezek. Eleven kép tartóztatott meg-engemet utamban a minap, az vitt olyan tökéletlen gondolatokra, s nemtelen meghatározásokra; s hát már most holt ember képével akarnak rettentetni s bűneimért meg szenvedtetni, hogy egészen meg-tisztuljak s úgy menjek-be közikbe – oh, bizony talán itt van az ő Templomjok ez krypta felett – oh melly gyönyörűsége lenne ott lenni – De miért halasztották hát az én be vezetésemet éppen éjszakára, hanem ha rettenetes próbákat akarnának velem ki állatni, Vallyon mi lesz belőlem? – Ezekkel a képzelődésekkel annyira el-rémítettem magamat, hogy reszkettem érezhetőképpen is inaim alig birták – s hát, ha, gondolom magamban, meg-ölnek hogy őket olyan rútul meg-tsúfoltam, hogy egy szerelmet, egy szerentsés házasságot az ő Társaságoknál fellyebb betsültem.”

A további próbák is hasonló jellegűek: Barátunknak minden esetben önmagával kell szembenéznie. Végül már csak a törvényekre tett eskü aláírása van hátra:

– Én Ugy mond [az ismeretlen] – Neked mint Emberséges embernek, hinni tartozom, de a te környűl állásid azt kívánják hogy én azt tselekedetidből is lássam – Ird ide hát nevedet, ezen a koporsón, erre a tiszta papirosra. –

Oda megyek, le térdepelek, le írom nevemet; de míg azt az egynehány betűt le-írtam, már utól ért a kétségbe esés, hogy már bizonyosan meg-kapták szerelmes Leveleimet, és azokkal akarják öszve nézni írásomat – úgy annyira meg zavarodott életemnek minden folyása [...] hogy alig tudtam fel állani térdelésemből; fel-fordúlt velem a Ház; s ettől fogva mit tettem? egyébre nem emlékezem. [...] hol-hordoztak? Isten tudja, mert semmit sem láttam; csak akkor kezdtem vissza-jönni ájult forma el-változásomból, mikor egy ajtón zörgetvén az én két vezetőm: belőlről azt kérdik *ki van az ajtón?* Én szólni sem hagytam őket hanem magam felelek azt mondván: *Egy nagy bűnös – de botsásokat el, én elmegyek – nem merék szemetek elébe menni – botsásokat-el.*

Alig végzém-el ezeket, mikor az ajtó ki nyilván nagy tömjén szag ütött-meg, s egy kis vékony világosság tsapódott szemembe – Engem azomban amazok vezettek ki felé, s alá

ismét setét Gráditsokon. [...] Meg hagyták T. Barátomnak, hogy jöjjön velem, és kíséren haza. – S el-kisért, sajnálkozott gyengeségemen, nem tudta honnan lehetett ez? azután beszéltem el gyanúmat, s ő azt mondá, hogy sem a szerelmem sem semmi tettem kérdésben nem forgott ő nálok, hanem magam rémítettem-el magamat. Kértem, hogy még egyszer próbáltasson meg – De ő azt felelte, hogy ez mivel álhatatosságébéli véték; többé helyrehozhatatlan hiba. [...]

– *Magad kívántad, úgymond, hogy botsássunk-el, s ímé, el-botsátottunk; mert mi senkit semmi tekintetből nem kényszerítünk.*”

Ahogy a haldokló végére ér történetének, kéri, hogy most már hagyják pihenni, és rövidesen mély álomba merül, melyből nem ébred fel többé.

Csokonai Vitéz Mihály: A Tsókok (1794)

A verses *Ajánló-tsók* és az olvasónak címzett jókívánság után, első éneke elején a költő Ámortól kér segítséget.

„Beszéld el, Ámor, te, a ki olly igazságos Ura vagy a mi Szíveinknek, a »Melítész és Rozália« Történeteit, avagy lelkesítsd Hármoniai erővel az én gyenge lantomat, hogy én a Tsókokatis énekelhessem. Természet Ura! te a ki erősebb vagy a Halálnál, tedd halhatatlanná az én Nevemet, s míg azok a Borostyános Poéták, kik a pusztító, öldöklő és gyújtogató Hérosok latorságát trombitálják a jövő Arany Kor előtt vétkessé tennék magokat, esmertess meg te engemet, ki a Természet Kintseinek Éneklője vagyok, esmertess meg az emberi Nemzet legszebb legérzékenyebb s – talám legháládatosabb Részével. Adj nékem ezek közül, ha Rozáliát nem is, legalább egy szerelmes Rózit. Szállj le a gyönyörű Esthajnalból, s beszéld elő mennyi édes Kínt, mely tökéletes örömet szerettek a tiszta Tsókok az én Melítészemnek és Rozáliámnak: holott ez nem tudott semmit a Módiról, amaz pedig nem volt Héros, hanem tsak ember.”

Ezután megismerkedhetünk hősünkkel.

„Tsendes Estve vólt, mikor Melítész a Berekbe andalgott. Tsak néha hallatszott a Nyárfák tetejéről a Vadgalamb nyögése, s a bokrok közül a Fülemile Énekének utolsó hangotskája, mellyenn elszunnyadt. Lassú Szellők lengedezteték a Fák Leveleit; apró Árnyékok – a Homály és a Fény állhatatlan Leánykái – jelentek meg, s némán suhantak el a Gallyak között. Az Álom harmatozott minden bokorra, a Nyugodalom ült minden Fa tetejénn, a Hallgatás lepte meg az egész Környéket: édes vigasztalóji egy szomorú Szívnek, mellyet nem te epeztesz, oh, Szerelem. – Nyájason mosolygott le a zöld ágak közül Vénusz gyönyörű Tsillaga, Heszper. Gondosan kereste fel harasztos Rejteki közt a szemérmes Violát, hogy apró kék Szemét megtsókolja, nyájason pillogatott a büszke Tulipántra, s az Ártatlan Liliomot első Szunnyadásában meglepven szerelmes Sugárral annak feje Kantusán²⁰⁰ erőszakot tett, Heszper, ez a gyönyörű Tsillagzat, a Hajnal vezetője s az Estve kísérője, gyengébb a tüzes Napnál, s nyájasabb a szomorú Holdnál, a Gyönyörűségnek és Ártatlanságnak kedves Tsillaga, a Tsókoknak és Rozáknak boldog Hazája. Az ő Pillantásiból kellemetes Mennyei fény tsillogott le e gyarlóbb Világba, s a bádgyadó Természet megújulva érezte ide alatt²⁰¹ az ő Jóltévő Sugárit. Minden Teremtés vagy édesenn nyugodott, vagy gyönyörűséggel andalgott az ő szerelmes mosolygására...”

²⁰⁰ Térden alul érő, ingszerű vászonruha

²⁰¹ ide alatt: idelent

Egyetlen disszonáns jelenség látszik az idilli tájban:

„...csak maga Melítesz – csak ő maga viselte Szívében és Homlokán a békövetkező Éjszakának komor tekintetét. Epesztő Söhajtások között járt ő fel s alá a Berekben; még a Nap magosról lőtte vala forró Súgárait, már félbeszakgatott jajokkal panaszkolta a néma Fáknek Szíve Gyötrelmeit. Sírt, őrjöngött, szüntelen a Halál és Rozália Képe forgott Szeme előtt. E kettő közül valamelyiket kereste, s míg azt megtalálni igyekezett egy setét Erdőbe botlott bé. Felrezzent ennek látására tévelygő Melánkóliája²⁰², s rajta egészen megnyugodott. Sűrű fekete Tölgyfák kettőztették itt az Éj borzasztását, melyeknek agg Törzsökjeit a kiátkozott Fejsze és Napvilág soha még nem érdekelte²⁰³. Egyedül a Vénség tsonkázta roskadt Gallyait ezeknek, s a melly redves Tökéket ki forgatott, azok mutattak a rémítő Setéségben valami sáppadt Planétafényt. Odvaiban füles-Baglyok huhogták éjjeli Énekjüket, rothadt Tövek körül mérges Kígyók varas²⁰⁴ Békák nöztek e gombákonn, s mohos ágainn sikoltozott egymásnak a Halálmadár. Itt bolyongott Melítesz, tele szerelemmel és utolsó Fájdalommal. E rémítő Irtózások kedves Eledeli voltak az ő Kétségbeesésének: utálta a Gyönyörűséget, minthogy el nem nyerhette Szívének legfőbb örömét. Megindult tántorgó Lábakkal e kietlen Tartománybann, hideg vérrel bukdosott egyik Kőről a másikra, s érzéketlenül szaggatta ki széllyelborzadt Haját a pirongató Tövissek közül. Egy iszonyú Völgynek szélére jutott, mellynek mélysege csak a Poklot ábrázolhatta, félig kidült Bikkfák függöttek ki a belé rohanni készült Hegyoldalból, mohos Kősziklák ütötték ki belőle mezítelen fejeket, melyeknek egyikéről sikoltva szakadt le egy kétségbeesett Patak, s rettenve bőgte végig e halálos Mélységet. Vészopó Sárkányokkal, tüzes Kísértetekkel, ordító Lelkekkel, s az Éjtszakának fekete Boszorkányival töltötte bé ezt a hideglelős Fantázia, Rettegés és Ájulás szítta ennek ólom Levegőjét, a Kétségbeesés tántzolt meredék Szírtjeinn, s a Halál tsendesenn aludt egy félig beszakadt homokpartonn. Ennek zsibbasztó Lábainál ült le magán kívül Melítesz, s azonnal elájult.”

Mi más téríthetné magához, mint a Romlás rettentő kacaja: ha Rozáliáját elvesztette, találja meg halálát! Egy végsóhajjal a patakba veti magát. A habok azonban, Limnisz nimfa parancsára, csendesén a túlpartra teszik, és Bézér, a csókok tündére Vénusz szentélyébe küldi tanácsért, a bölcs Filanderhez. A pap Adonisz sírjához vezeti őt, ahol meghallgatják a három grácia énekét, mely a természet szépségéről és a szeretet hatalmáról szól, majd egy kevés ambrózia mellett Melítesz elmondja szerelmének történetét:

A tavaszi áldozat napján történt, hogy a környék pásztorai oltárt építettek az istennőnek, bemutatták áldozataikat, ettek-ittak, s pásztori játékokban mérték össze erejüket, tudásukat. Melítesz is énekelt, sípolt, küzdött, és utolsó pályafutása végén történt a nagy találkozás.

„...a Futóból egy árnyékos Ligetbe tértem ahol izzadó orcámat győzedelmes Olajággal legyezgettem vala, a midőnn néhány Szüzekre találtam, kik az illatos Violátskákat szedegettek a gyenge fűbenn, s vidám beszélgetésekkel múlatták magokat az árnyék alatt. Itt láttam, óh Egek, azt a Szüzet, azt a kellemetes és deli Szüzet, ki mint a Szépségnek új Hajnala, saját Tekintetében egy másik Tavaszt mutatott; ah, itt láttam Rozáliát. Boldogok vagytok, így sohajtétek magamba, szemérmes Leánykái a Kikeletnek, apró Violák, melyeket illy szép Kezetskék tapogatnak, ah, még boldogabbak, melyek az ő hőszin Mellyénn halhattok meg! Míg így andalgottam magamba, kiesett Mellyéről az a kis Kötés Viola, melly ottann szagoskodott, s annak felvételére le hajolván a gyönyörű Nimfa, gondatlanul kötött Fátyola mellől egyik Tsetse kifordult. Ah, Ámor! ah Istenek! mit láttatok Szemeim! Ebbe a Szempillantásba vesztettem el, óh Filänder hajdani Békességemet: félájulva dültem egy fának,

²⁰² A melankólia akkoriban még inkább depressziót jelentett, mint szelíd melabút.

²⁰³ érte

²⁰⁴ varangyos

néhány Pillantásig mozdulatlan állottam ott, az én Szemeimet bájló Súgórok ragadták oda, s Lelkemis mintha egyszerre ki szakasztódott volna Mellyemből, elrepülvén vélek, e Paraditsom gyönyörű Narantsánn kezdett legelni. De ah rövid volt ez az édes Ájulás! Észre vette a Nimfa, hogy az ő vígyázatlan Kintse közönségessé tette magát a kíváncsi Szemek előtt, s azonnal Kebelének mennyei Seráljába²⁰⁵ a titkos firhang²⁰⁶ alá zárta, ötven szemérmes Violát és egy szomorú Nártzist állítván Őrül annak nyílására. Feddő pirosság tündöklött le Ortzájáról, feltekintett, s egyenesen rám villámlott egy pillantást, melly az enyímbe ütköztvén, kettős tűzzel, kettős erővel vágta azt vissza Szívem Fenekére. Jajnékem! alig láttam meg az ő Ábrázatját, s azonnal fellobantam, alig tsillámlott Szemembe első tekintete, mindjárt elvala Szívem foglalva, érzettem, hogy egy uralkodó Szépség lepte meg azt, s azt parantsolja nékem: Melítész, add nékem a te Szívedet! A Szerelem ült azokbann a szép Szemekbenn, a Szerelem ült, Kinek lángjait én azelőtt még soha sem érzettem. [...] ...annyira elő szedhettem megígézett erőmet, hogy meg tudtam őket e néhány Szókkal szollítani: Vígann kellemetes Nimfái a mi Tájékunknak egy kifáradtt Pályafutó nem jön a ti tsendes Múlatástoknak megháborítására. Nemesszívű vagy, Pásztor, így szóla isteni hangonn az én Bálványom, s meg érdemled mindnyájunk Nevébe e bokor Játzintot, nints ez olly nagy Jutalom, mint a te Koszorúd és Olajágod, de illatos, Szűz ez, mint mi vagyunk. Szűz ez a szép Nimfa, mint ti vagytok, de nints olly Szép mint te – – – Nem tudtam többet rebegni, szemembe nézett s el pirúlt.”

Az égető szerelemtől igen keserves állapotba jutott ifjút kedves barátnéja, Chloé nimfa biztatja: a merőknek²⁰⁷ kedvez Ámor. Másnap az áldozat végeztével a nimfa lányruhába öltözteti a pehelytelen arcú fiút, ijjal a kezében beállítja a szűzek közé, majd azt javasolja: játsszanak csókversenyt. Aki közülük a legédesebben csókol, az kapja Chloé koszorúját. A bíró, akit sorra mindenki megcsókol, legyen a legszebb ajkú szűz: Rozália. A versenyben Melítész győz, de a koszorút átengedi Rozáliának. Az ünnep harmadnapján Chloé arcára méh száll, és megcsípi. Rozália segít rajta: kiszívja belőle a fájást. Melítész is feljajdul: ő az ajkán vélt szúrást érezni; Rozália rajta is segít. Ezután azonban sugdosó játék következik, és ennek során Melítész megsúgja szerelmének nevét és nemét. A lány haraggal fordul el tőle, ő pedig a rengeteg legmélyére bujdosik, a halált is megpróbálja, de megmenekül. Ez történetének vége.

„...Filander így kezdett szollani: Valóba szomorú Történetek ezek, a mellyeket te nékem beszéllettél, Melítész, méltó vagy a Könyörületességre, mert a Szerelem Múlatsági között, ki játékból való Kínokat botsát az Emberekre, nagyon sokba fájtak néked a te Gyönyörűségeid, s a te szerelmes Tolvajlásodnak mind örömét, mind Büntetését egyszerre érted. Hanem ímé ismét intlek tégedet a hatalmas Szerelem Istenek Tanácsából, vedd elő újra Szívedet, vígasztalódj, nyúgodj meg azon a Reménységen, hogy nem messze van az az Idő, a mellybenn kedves Rozáliád Ajjakainn elveszett Békességedet feltalálod. A Tsók sebesített meg tégedet a Tsókis fog meggyógyítani. Az Ártatlanságnak és Gyönyörűségnek Tündér fiai fognak oltalmodra s Vígasztalásodra ki állani, a Tsókoknak apró Istenei szállanak le tehozzád, hogy a Világot körültesd Paraditsommá tegyék. Boldog vagy te Melítész, tsak ne hátrálj azzá lenni!”

Melítész arra kéri Filándert, beszélje el a szerelem, a tündérek, a csókok történetét. A bölcs eleget tesz a kérésnek:

Régen csak tündérek éltek a világon. A rózsák kelyhében ültek, és ezeken a rózsákon még nem nőtt tövis. Amikor két tündér megcsókolta egymást, a csókból új tündér született. Azután Szaturnusz lett az úr ég és föld fölött; a tündéreknek a hajnalcsillagra kellett költözniük, hogy a föld az embereké lehessen. De visszajárnak a

²⁰⁵ Serálj, szeráj: a palota belső, elzárt része; hárem

²⁰⁶ függöny

²⁰⁷ merészeknek

földre, láthatatlanul ezren is sereglenek egy-egy szép leányzó körül. Ha csókol, ajkai közé repülnek, és a két csókolózó lelkét a hajnalcsillagra repítik. Később a gyönyörűség fiai az orcáról a szívbe szállnak, s erkölcsé lesznek, vagy végképp elhagyják az embert. Eljön majd az idő, amikor az igaz szerelem szégyen lesz, és pénzen adják, nevét is gyűlölik. De a szerelem tünderei megtalálják, akit keresnek; ha nem a kastélyban, hát gazzal fedett kunyhóban. Őket nem csapja be a cifra ruha és az orcafesték.

Ezután Filánder tanácsokkal látja el Melíteszt, hogy hogyan tarthatja maga mellett a Kellemetesség és Nyugalom őrző angyalait, majd egy nyögdecseelő gerlice pár nyomában útjára bocsátja, hogy megkeresse Rozáliáját.

A lány a mirtuszberkekben alszik, és Morfé még négy-öt csepp mákolajat²⁰⁸ hullat a szemére, mire a fiú összeszedi a bátorságát: megcsókolja, s egy bokorba menekül. A lány azt hiszi: álmodott, de gyönyörűséget talált az álomban. Ekkor csintalanul a háta mögé kerül a mindenbe beavatott Chloé, és befogja a szemét. Rozália bosszankodik, azt hiszi, az álnok csókoló játszik vele, de annál jobban megőrül barátnőjének, és elmondja álmát. Chloé szerint bizony valódi csók volt az, és azért nem érzett Rozália eddig hasonlót, mert mindig nyitott szemmel csókolt. Ezért most beköti a szemét, és megcsókolja; de a lány semmi különöset nem érez. Ekkor azonban Chloé arra kéri, hogy várjon még, és int a bokorban rejtőzködő ifjúnak.

„Melítesz ki üti az árnyékból pelyhetlen ábrázatját, mellyen a félelem és az öröm vegyült vala össze. Ohajtott Nimfájához közelítvén által karolja kebelét, s megcsókolja őtet. Ah, mit tsinálsz, Chloé? ezt rebegé el alélva a magán kívül való leányka. Nem bírt gyenge szíve ez édes erőszakkal, s kéntelen vólt vissza tsókolni. Melítesz ezer szókkal kívánta volna örömét, háláját, kérelmét kegyes Nimfájával közölni, de minthogy azt mivelní nem merte, minden szavait ezer tsókokba fejezte ki: és ez mind meg esett két-három pertz alatt. Mert Rozália is nem türhetvén tovább szívének tüzes vágyásait, oldozni kezdé a szemkötőnek tsimbókjait. Mellyet észre vévén az örömbe el buggyant ifjú, le vevé alattomba a Szüz övjének pántlikáját; és azonnal mint a fiók²⁰⁹ szarvas, mint a sebes szél és a gondolat el tűnt véle a sűrűbe, nem hagyván maga után egyéb jelenséget a fején lévő koszorúnál, mellyet futtában hagyott el a pázsiton.”

Kármán József: A fej-veszteség (1794)

Eggy hazai dramatizált Történet

*Nec minimum meruere decus, vestigia Graeca
Ausi deserere, et celebrare domestica facta,
Vel qui praetextas, vel qui docuere togatas.
Horat.*²¹⁰

„Sereglik a Papság halotti Köntösében; a Vár-piatzán Gyászpálástban kovályognak fátyolos Emberek; halgatva, és le-szegezett Fővel takarodik a Népség a Vár felé... Zeng a Szív-hasító Síralom-ének, mellyet a Vár-kapuk öblös Bóltjai kettőzve visszahangzanak. A Trombita kesergő harsogása nyög, és a Síralmasok²¹¹ Jaj-kiáltása közbe elegyedik ezen szomorú

²⁰⁸ mákony, ópium

²⁰⁹ fióka, fiatal állat (itt: borjú)

²¹⁰ [Nincs műfaj, mit nem próbáltak a római költők,
és a görög minták útját otthagyva – nagy érdem! –
ittthoni dolgokat is bátran nagy hírre emeltek
köznap tógás vagy bíborköpenyes darabokban.

(Horatius: Epistolák II. Ars poetica 286-288., ford. Muraközy Gyula)

²¹¹ siratók

Zürzavarnak. Meg-kondúl a Harang; és rekedten kong a mohos Toronybúl alá. A Vár Kápolnájához ballag a Gyász-sereg. Fekete sűrű Füsttel gőzölögnek a lobogó Fáklyák, kik közt lassan vonúl-elé a Koporsó, melly Zongor Balás Hitvesét tartja.

Két Kezét Öve mellé eresztve, Süvegét Karjai alá szorítva, Üstökének fűrtje Homlokára függve, komoran öszverántzolt Szemöldökkel, a Koporsótúl szorgalmatosan távozó Tekintettel, duzzadt, de nem kesergő Ortzával kíséri a Szent-Mihály Lovát²¹² Zongor. A szomszéd Nemesek, és Urak zibongva követik.

Meg-hagyta a Hóltt, hogy az Óltár eleibe takarítsák. Midőn ide érkeztek, és a Koporsónak Fedelét szegezték – a Kalapáts első Koppanása meg-rázta a kemény Zongor Szívét, és egy Nagy Könny váltt-ki hosszú Szem-szőrei alól, le-görgött rántzos Ortzáján, és sűrű hosszú Bajussza között el-tűnt. Rezegő Szóval azt mondá a mellette álló Betétsinek: »Szegény! még-is jó Asszony vala!«

Emez kesergő Formára vontt Szem-hunyorítással, erőltetett pityergő Száj-vonítással, Keze-fejével lassan száraz Szemét törülve, feleli: »Szegény!«

Az alatt zörög le-felé a Sírba eresztett Koporsó, mély Zuhanással meg-állapodik, és a Körül-állók meg-borzadnak... Oszol tolongva a Nép.

Zongor szóval, de nem illetődött; komor, de nem szomorú; inkább a Szokás, és a Példa-által el-ragadtatván, meg-háborodott, de meg-nem indult. Kéntelen Fohászkodás szalad-ki Mellyébül, és némán, szegett Nyakkal, Süvegét mélyen benyomva el-távozik.

Ő elől – utánna a síralmas Felekezet. A Kő-gráditsokon, tsattog a Kard, pereg a Sarkantyúk Kereke, zajog a késérő Sokaság, az asszonyi Sereg sopánkodik.

Terhesen rakott Asztal áll a Palotában... Középen Vendégeivel be-kerítve Zongor – Szék-sárgájáról beszél.

Zördűnek a Székek, le-telepednek. Egy Szó sem hallatik, csak a Tányérok tsörgése. Ki-ki általl első lenni, ki fel-bontsa ezen mély Halgatást.

»Itt ül vala utólszor a Meg-holt« mondja egy az Asszonyok közzül. »Ki gondolta volna, hogy illy hamar itt hágy, Szegény!« mond a másik... Egész Élte-folyta, végső Nyavalyája, végső Szavai, mind elő-számláltattak.

A Tsendesség fel-bomlott. A szorgalmatosan körül-járó Kantsók fel-melegítették a Vendégeket. A Zaj nagyobbodott.

Könnyű az emberi Szívnek egy Indulatból, más ellenkezőbe az Által-menetel. A szomorú Képek által Mozdulásban hozatott Szív hamar el-ragadtatik az Örömről... A Bor sebes, és fennszálló Ereje, a Társaság édes Példája, azon Erőlködés egy kedvetlen Érzéstől meg-szabadulni, mind annyi Indít-okok a Vígasságra.

Kevés idő múlva köz lett az Öröm, és a Hóltt emlékezete, a Márvánnyal, a melly Sírjának Száját el-zárta, el-takartatott.

Első vala Zongor, a ki öblös Kelyhét két kezével fel-emelte, és hangos Szóval reá-köszönte Vendégeire: »A Meg-holt Nyugalmaért« és egy Vonással ki-ürítette – a Vendégek közzül egy »a Meg-keseredettek Vigasztalásáért« kiáltá, és az egész Asztal utánna hangzott.

Meg-kéméllem Olvasóimat a következő Történetekkel: és azokat el-takarom. Elég az, hogy kevesebbedett a Vendégek Száma, és utóljára el-oszlottak.

Magánosan maradt Zongor, Titkossával Betétsivel. Itt van a Helye, hogy véle meg-esmérkedjünk.

* * *

Azokban az Időkben, a hol Fegyver tsattogott minden Vidékein Hazánknak; az a Fegyver, a melly szint annyiszor tsapkodott Feleihez, mint szomszéd Ellenségeihez – a hol a Hatalom nyomta az Erőtlenséget – a mikor a Had Zörgéseitől a szelíd Tudományok a setét Tzellákba vonták-meg magokat – a mikor a temérdek Setétség mindent bé-lepett; mikor az Igazság,

²¹² Szent-Mihály lova: ravatal; a koporsó szállítására szolgáló állvány

Erő: a Törvény-tétel, Kar, és Kard: a Törvény-Szokás vala: ezekben a szomorú be-borult Időkben, mellyeknek bővebb Ábrázalását általlom, eggy-néhány Szerzeteseknél, és néhány Írás-tudóknál volt minden Tudományok Kintse le-téve... A nyers, és erős Hatalmasok ezektől költsönözték Bőltességüket.”

Efféle „eszköz” volt Haramvár örököse Zongor mellett a látszólag pipogya, akarattalan Betétsi Gábor deák. Valójában Zongor volt az, aki – bár maga nem vette észre – a deák céljainak eszköze lett.

„(Ágyas ház a Harami Várban.)

Zongor (az Asztal mellett, könyökölve, és mintegy Gondolatok között.)

Betétsi (talpon állva, Széke megett.)

Betétsi: Mire keseregsz ilyen Uram! Hadján, nyugodjon Sírjában a Halott. Úr Isten adjon nékie Üdvösséget.

Zongor: Jól monád! Hadján, nyugodjon a Halott... Jer! tedd-le ide magad Gábor Deák. Beszélj a mi tetszéd – tsak beszélj.

Betétsi: Szívemből keserülöm Dolgotat szerető Uram! De engedd meg-kérleltetni magadat. Jobb lesz Fogyatkozásod elfelejtened, hogy mint Kesergéssel Életedet vesztened. Akarj Uram venni Feleségül magadnak mást, kivel vígan lakjál, dítséretest, kedvest, nagy Nemzetet, eszest. Ezt adom Tanátsúl én tenéked.

Zongor: Bizony abba semmi nem kell jó Betétsi. Agg vagyok én immár, mit volna használatos nékem az Házasság. Nem! semmiképpen ilyen Bolondságba magamat nem botsátom.

Betétsi: Hát ilyen lakozzál itt Uram, magánossan, mint Remete? Midőn találhatsz magadnak Vigasztalást, eggyedül éljél? Vaj! ki tágas lészen tenéked e Kastély jövődre, miért hogy nem lészen Szerető-társod! Mi nagy hosszú és unalmas sok téli Est; miért hogy nem lészen Vigasságod, hív Betétsitől, és tellyes Kehelyedtől meg-válván... Mi örökké tartó, és késedelmes nagy sok Éjj, melly által Ágyadban fetrengesz, és még Tik-szó-koron-is Szemeidet be-nem zároltad... és mondd-meg nékem én Uram! kinek vallo, hogy ha Halálo, történik gazdag Birtokodat, ha nem lész Nevednek és Jószágodnak Örököse... Minekokáért fogadd-el hívséges tanátsomat, és házassolj-meg!

Zongor: Nyilván látom szorgalmaztatásodban jó Akaratodat. Igazlom Tanátsodat, meg-is szerzem, midőn alkalmas Ideje s Helye léjend... De nyavallyás! semmit nem használ Törekedésed, mert ha volna-is Akaratom, kit vegyek én Házass-társul?

Betétsi: Illy fő-fő Embernek, nemes Nemzetnek, kit Urunk Király jó kedvébe fogadott, kit nagy sok Vagyonnal és Tisztességgel meg-ajándékozott – segélj Úr Isten! nem volna, kit venni Házass-társul? Tekints körösként én Uram, és nagy készen szökellenek Karjaid közzé Leányi Országunknak...”

Mosolygott magában a ravasz; tudta, beletette ura fülébe a bogarat, ha most feledtetni is Zongorral az asszonyt a vadászat, vitézi játék.

* * *

A hegyek túloldalán élt leányával kettesben csinos nemes házában Bobor Gáspár.

„Szép volt Fruzina, mint a szemérmes Hajnal, kedves mint a fel-kelő Nap, Éltének 15-dik Esztendejében, mint a Bimbójából ki-fejtődő Rózsa. Ártatlanság, és eggyügyű Szemérem terjedtek-el Ábrázatján. Vidám, mint az ifjú Őz a szabad Ligetek között, meg-elégedett mint a Bárány a Májusi Mezőkön. Szelíd, és magához vonzó, kellemetes a nélkül, hogy azt tudná, érzékeny a nélkül, hogy azt titkolná. Így élt, Attya Házánál bódog Magánosságba, mint a Pusztában a Mezei-liliom, a melly ártatlan Virágjával, senkitül sem tsudáltatva fejezlik, míg az mellette el-menő Vándorló Történetből fel-találja... Tellyes volt azzal az ártatlan Tüzzel,

mellyet ő nevezni nem tudott, és mi Szerelemnek nevezzük. Ez a Tűz égett Szent-Andrási Menyhártért.

Ez a deli Ifjú, Éltének, és Erejének egész Tellyességében, a Szerentsétül ősi Jóságokkal bőven meg-áldva, Szeretetével böldeggé tette mindennél fellyebb szeretett Fruzináját.

Ez Időben a Szerelem nem volt még tanultt Mesterség, nem erőszakos Indulat, sem nem alattony Bujálkodás – a Leányka nem volt imádott Bálvány, vagy Isten-asszony, szabad és egyenes volt a Hajlandóság; természetes volt, de tisztább, de hívebb, de tartósabb a Szerelem.”

Történetünk idején ostromolta Mohamed szultán Nándorfejérvárt, és a védő Hunyadi János zászlaja alatt harcolt Szent-Andrási is. Fruzina éppen az állatokat eteti, amikor felbukkan a férfi, és egy galambot hoz ajándékba kedvesének. A lány szabadon engedi a madarat, és üdvözli csatából hazatért kedvesét. Beszélgetésüket láрма zavarja meg: a vadászok elől az udvarba menekül egy őz, nyomában kutyáival Zongor. Bobor nem engedi nemes birtokán elejteni a vadat, és az erőszakoskodó Zongor enged, csak azt kéri, hogy lássák vendégül ebédre. Ezt megtiszteltetésnek veszi Bobor. Csak Szent-Andrásinak nem tetszik a tekintet, amit Zongor Fruzinára vet. A gróf eltávozik, Bobor pedig csatlakozik az erdőszélt járó, féltékeny fiatalemberhez: mesélje el hadi történeteit. Az ifjú beszél Hunyadiról, bajtársairól, csak a saját vitézségét igyekszik kisebbiteni.

„Az el-múltt Őszkor egy Estvén, a Szén mellett körül-állottunk, sokad magunkkal. Egy Sással be-nőtt Motsár vala nem felette távol. Vitézek, kik már sokszor a Had Szerentséjét kísértették, Történeteket beszélltek, meg-némulánk mindnyájan Tellyességgel, tsak a Beszéllőnek Szava harsogott... Egyszerre fel-zúdúlnak a szársák s Rézték a Tóból, nagy Szárnyok Tsapkodásával ide s tova repdesnek vala... Vigyázz, mondja vala Dési Miklós nékem, valamit jelent az – Sátorunkhoz siet, Fegyverét készen hogy tartsa... Hallatott nem sokára a Habnak Verése-is, mint Ló-gázolás, és Emberek-jövése, de szorossan el-titkolva. Mindég jobban, és ismét jobban hallatott... Felugrándoztak a Vitézek, kik le-heveredtek vala, és széllyel-tekintének. Dési Lovát zabolázta... A vakmerő Pogányság eggynéhány Spáhiji törekedtek meg-lepni Táborunk ezen Résztét, és meg-tsalták az Öröket. Egyedül kész Dési – mint Madár fel-száll Lovára, Markában tsillámlik széles Fringiája, és a leg-első, ki a Nádasból elé-lépett vala, meg-érzé súlyos Tsapását, meg-hátrál, és hátra-rettenté több Társait-is... Zavar történt a Táborban. Jegyek adattanak, és a Vitézek Lovaikra ugordoztak vala. Dési egyedül, mint Oroszlány utánna vágtata a veszélyes Motsárba, és üzé. [...] Én egyedül Veszélyben látám jó Baj-társamat, sebessen utánna vágtattam, és már sokaktúl körül-véve viaskodni látám, öszve-elegyedtem tsak hamar én-is... Dühös vala az Ellenség, minket erőssekké tön a Kétségbe-esés, mert a Többiek még meg nem jutának. Fejem felett villogott már a Kard, már Tsapását Koponyámon érzeni véltem, és a Kardot, mind a Karral öszve le-tsapá Dési. [...]

Nem maradék én adós... Hamar azután, midőn ez történtt, látám, kengyele mint van egy Török kengyelével öszve-kaptsolva, olly szorossan öszve-nyomúlának, Martalékúl akarta fogni őtet, és inkább Kézzel mint Fegyverrel dolgozta immár, látám lankadni Désit... azonnal közel rúgtaték, hogy széllyel-választanám őket egyet a mástól, Hát felől egy szúrást adék a Pogány Lovának, és félre-ugrattam, de Ugrás közben úgy aranyza vala a Vágást Dési felé, hogy, mivel Észbe nem vette, és azt nem ellenzé, bizonyossan Halállal kell vala meg-halni néki... Inkább én, sem ő! gondoltam vala, és közbe-vetem magamat, engem értt vala a Tsapás, de meg-marada Dési, és ennek Jegye ez itt a Homlokomon.”

Bobor meghatottan hallgatja a történetet, és az ifjú ezt az alkalmat ragadja meg, hogy megkérje Fruzinát. Bobor meghökken, de ha a lány is szereti Menyhártot, neki ígéri.

Megérkeznek az ebédvendégek, csúfolódva Gábor deákon, aki a vadkan elől egy körtéfára mászott. Egymást követik a pohárköszöntők, utóbb a piruló Fruzina szeren-

csés párosodását kívánva: Zongor kérdésére Bobor nem jelenti be, hogy elígérte a lányt, hiszen ez csak az imént történt, és még nem is beszélt Fruzinával. Gábor deák persze látja, amit lát, és búcsúzóul csípős szavakkal bosszantja a magabiztos Szent-Andrást.

Hazatérve harami várába a gróf Hypolitus prépostot találja ott, a deák mellett másik tanácsadóját. Beszámol neki új ismeretségéről, és szándékáról: elveszi Fruzinát. „Nagyságos Uram – mondja a pap –, te hatalmas vagy, és sokat tehető, úgy művelj, mint szereted.” Betétsi Gábor azt ajánlja, nyerjék meg az öreget, a lány pedig majd engedelmeskedik. Végül azt gondolják ki, hogy Zongor gróf lovagi tornát hirdet a birtokára, melyen a bíró tisztére Bobor Gáspárt kérik fel, a koszorúk átadására pedig leányát, Fruzinát.

Ezen a helyen az Uránia szövegekölése megszakad.

Kármán József: Fanni hagyományai (1794)

Egy ismeretlen juttatta el az Uránia szerkesztőihez egy általa Fanninak nevezett személy írásos hagyatékát, és ők úgy döntöttek, hogy közreadják, mert:

„Hibája az a Históriának, hogy tsak fényes Tselekedeteket, híres Téteményeket tartott-fel a Maradékának: és a titkos, együgyű, szemérmes Tökéletességet az Idő Fátyolával befedezte.”

Kísérőlevelében az ismeretlen közreadó üdvözli az Uránia szerzőit, és dióhéjban ismerteti Fanni életét, ahogy ő látta.

„Egy kis alacsony Falutska vólt Születésének, s Nevelésének Helye [...] Édes Annyát még ifjú gyenge Korában, Dajkája Karjain késérte az El-múlás Helyére.”

...édesatyja pedig csak keménységgel igyekezett nevelni. Szenvedését növelte mostohaanyja, aki őt nem szerette, nővérei szolgálójává tette.

„Ezt a Kedves Lelket hozta előmbe egy szerentsés Történet, tízen-hatodik Esztendejében. Ő, és én egyszerre érzettük a Szeretnek bódog Fel-indulását. Hogy-is ne örült volna ez a Szánakozásra méltó kedves Lélek azon, hogy van még Teremtés a Nap alatt, a ki őtet szereti?

De kevés Ideig-való Nyájasságunkat-is meg-keserítette kegyetlen Attyja. Ez a Tyrannus, a kinél esméretlen vólt minden Érzenység, hogy láthatta volna azt, hogy Leánya bódog egy őtet szerető Ifjúnak Karjai között, és el-ne rontotta volna Bódogságát, ő a ki a Szeretetet tsak úgy esmérte mint minden Állat.”

A sors rövidesen elszakította a fiatalokat, és Fannit egy „sebes forróhideg” ágynak döntötte. Szörnyű kínokat állt ki, de mosolyogva tűrte, mert atyja szorgalmas ápolással igyekezett az életbe visszahozni, és végre a fiatalember is megérkezett; Fanni mosolyogva halt meg a karjaiban.

A közreadó a következő számban feltehetőleg a szerkesztői választ követően ismét boldogságot kíván az Uránia szerzőinek, köszöni a közlés lehetőségét, mellékeli a hátramaradt írásokat.

„Elszakadozott töredékek, apró gondolatok, de amellyekből egy szép egészet öszverakhat – a gondolkozó.”

Ezután következnek maguk a feljegyzések, Fanni „hagyományai”.

„Oh be jó itt! ...Veteményes Kertünk Ajtaja megett, mellyen a Gyümölcösbe járnak, a Sövényt vastagon befutotta a Komló, a melly általfonódik egy szép Kőkény-fátskára, és ezen nyájas Bóltózat alatt áll az én kis Asztalkám, a mellynél olly jó-ízű az Olvasás. Ide lopom ki magamat sok Vasárnap Délutánján, és sok Korán Reggelen, mikor, senki sem lát, senki sem bánt. Itt olvasok orozva, itt írok, itt sírok orozva.

Oh te kedves Zöld Setétség, Titkaim Meg-hittje! melly édes alattad az Ábrándozás, szabadabb alattad a Pihegés, és midőn alá érek, Malom-kőnyi nehéz Teher esik le Melyem-ről. A Napsúgárok tsak hellyel-hellyel sütnék Papírosomra, és barátságos Tsalfasággal látszatnak hozzám beleselkedni; ...eggy Komlósár nyájassan, s hízelkedve nyúlik által hozzám Vállamon keresztül, s látszatik esmért Barátnéját általölelni... [...]

Telhetetlen Szív! mikor lesz Vége Vágyódásidnak, mellyek olly akaratosak, mint a makats Gyermekek kedve. Mit kívánsz? Mit óhajtasz? –

Valamelly édes nehéz, titkos, nem tudom melly Érzés, fekszik kifejtetlen, homályosan Melyem Rejtekébe. Ha az Éjj’ Titkokkal tellyes Árnyéka beteríti a földet, midőn a Természet elszenderedett, és innepel – akkor támadnak fel leghatalmassabban Érzései... Olly édes bájos Érzés – és még is fájdalmas. Az Örömtől dobog Szívem – és még is Könnyel telik Szemem.”

Fanni naplójában igyekszik megfejtetni érzései zűrzavarát.

„Én mindenhez ollyan jó vagyok, és engem senki sem szeret! Szeretlenség! a te Hideged kínzóbb az Elkárhozottak Kénköveinél... Ott fenn – ott a Szerelem bódog Hajlékiban, ott majd szeretnek; ott találok majd azt a jó Anyát, a kinek Képe előtt annyit sírok. Ott az anyagi Ifjak között Bátyámat...”

A fájdalom önemésztő monotóniáját olykor megtörik a külvilág kisebb-nagyobb eseményei: Fanni meglátogatja kislánykori barátnőit, de a régi érzéseknek már nyomuk sincs:

„Módos, de hideg volt a Fogadás. Az Emberség szoros Kötelékeivel lebékozva minden Szó. A Mesterség erőszakos Törvényei szerint minden Mozdulás. Buzgott a Száj a szép üres Hangoktól, a Szív – halgatott. Akkor nem régen jöttek vissza a Városból. Tele voltak annak Bóldogságaival. Unalmas volt itt kinn nekik minden. Nem volt Játékszin, nem Báll, nem kerültök sürgölődő s enyelgő Ifjak... A Ruhartatóból minden Módikat elészdedtek, és belső Kevélységgel mutogatták... Hívtak a Farsangra, a’ mikorra Attyok, Kedvekért Bállt ígért tartani... Újonnan megréfáltak Képzeldéseim, én Gyermekek-társaimat nem találtam.”

A városból azonban nem csak a boldogok járnak unatkozni falura: egy zsellér-kunyhóban a falu végén egy özvegy húzódott meg, két szép gyermekével. Fanni látja szomorúságukat, számkivetettségüket, és rögvést a szívébe zárja őket. A megismerkedés sem várat magára sokáig.

„Szép volt a reggel. A Hajnal könyvező Szemmel költt fel. Frissítő Szellők lehellettek. Az Illatok Fellegei szélllyel haboztak a nedvesített Mezőkön. A megvidított egész Teremtés mosolygott. Víg volt az én Szívem is. – Határos a Mezőkkel, mellyek Kertünk mellett elterülnek,

egy kedves Fiatalas²¹³. Az Allya puha zöld Hanttal²¹⁴ kipárnázott, és tiszta. Az én sok reggeli Szarándokságim Helye. Egy Könyvvel Kezembe lépegettem elé a Gyönggyel²¹⁵ kirakott Térenn, míg az Erdőcskének Bóltózatjai alá jutottam.

Szívet felemelő Jelenés! Az Özvegy két Gyermekeivel itt térdepelt, egy Hanthalmotskán; Kezeiket az Égre emelték ezen Kisdedek, és végezték Annyok után reggeli Áldozatjokat. – Ott, ahol állottam, leestem én is, és imádtam az Örökkévalót...”

Fanni összeismerkedik az asszonnyal, meglátogatja különös kunyhójában, ahol a drága tükör és a selyemkanapé mellett szalmaszék, ócska falusi asztal áll, és meghatódik mesébe illően szomorú történetén: a grófi jószágigazgató lányát egy báró vette feleségül, akivel őszintén szerették egymást. Házasságuk öt éve maga volt a mennyország. Ám meghalt a lány apja, aki után a nagynak hitt örökségből alig maradt valami; és a főrangú párnak gyakran kellett kölcsönhöz folyamodnia, hogy a bárói címhez a világ által elvárt életmódot folytathassa. Nem lettek volna megalapozatlanok ezek a kölcsönök, hiszen a báró királyi tisztségében jó okkal számíthatott előmenetelre; egy hirtelen jött „forró hideg” azonban elragadta őt. Özvegye ide menekült a hitelezők elől, miután semmije sem maradt, de nem ért semmihez, a szolgálatra pedig nem tudja rászánni magát. Sorsa a kétségbeesés, csak az imában reménykedhet... és, mint kiderül, a falubeliekben, akik segítik ezzel-azzal. Fanni néhány ruhát varr a gyerekeknek, szomszédja fonnivalóval látja el. Fanni családja azonban nem nézi jó szemmel, hogy „koldusokkal” barátkozik. Fanni ezen is kesereg, mint mindenben: a melankólia már egyik legfőbb jellemvonása lett.

„Illy édesen szenvedni, szomorkodni, a nélkül, hogy tudnád – miért? ...az Egyedülvalóságot jobban kedvelni, minden Múlatságnál; örömet magánossan lenni a világos Tavaknál, a Kőszalakon, és a homályos Erdőségben, minden Gyönyörűséget tsak a kies Természetből szívni: vagy tsak egyetlen egy Léleknek Társaságát kívánni, a kinek ezt mind megmondhatod, és a ki azt mind elfogadná... Mitsoda, oh mitsoda Állapot ez? Itt olvadnak egybe a Meny Gyönyörűségei, a Kínok’ Helye’ Gyötrelmeivel...”

Mi könnyebbek azolta a Szenvedések, hogy azokat kiönthetem. Barátnémmal együtt sírunk, együtt panaszkodunk.”

Közben a fák is elvesztik koronájukat, sárgulnak, hullanak a levelek. Fanni nehéz szívvel válik meg a természettől; barátnéja vigasztalja, és afféle tanítónője is lesz. Ő beszél neki először a szerelemtől, igyekszik felkészíteni a lelkében már érelődő változásokra.

„Oh Barátném, (meg-fogá egyszerre nagy Indulattal Kezemet) a Gyötrelm és Gyönyörűség határossak, és minden Szempillantásban öszve találkoznak. A Szerelem legmagassabb Tetője a Bóldogságnak, de változhat a Bóldogtalanság legmélyebb Örvénnyévé.

Legelső volt ez a Szó, melyet a szerelemtől hallottam. Ez az Indulat, melyet magamnak ki fejteni nem tudtam, érzettem, hogy bennem lakik.”

Fanni életét alaposan felkavarja ez a felismerés.

„Nyughatatlanság volt az Éjj; melly ezt az Estvét követte. Öszveszorította Szívemet Barátném Tanítása. Vágyódásaimnak sok érthetetlen Mozgásait, láttam felébredni. Sok homályos Érzéseimet egyszerre mint a Semmiségből előmbe toppanni... Sok Álmaimból öszveszövétt Kép

²¹³ Fiatal fákból álló erdő rész vagy facsoport.

²¹⁴ itt: gyepek

²¹⁵ harmattal

lebegett előttem, mellynek valóságos Mássát az Emberek Fiai között még nem találtam, mely Szívem Rejtekébe volt edzve, és mellyet csak halkal érzettem, és magamnak csak vakon tudtam kifesteni...”

Most a természet változása is ellentétes hangulatot hoz:

„Fagyossan fújt az Esső után a reggeli Szél. A Dér lepusztította a Vetemények, és Virágok Leveleit, szomorú Feketével vonta be lemartt Áldozatjait... Friss volt a Levegő; Vidámságot szívott bé minden Lehellet. – Víg Ortzával tértem meg Atyám Házához...”

Egy más alkalommal így inti az özvegy:

„Ne fusson a Társaságtól édes Barátném, de ne is helyheztesse minden Bóldogságát a Társalkodás Mulattságaiban. Éljen magának – de másoknak is.”

Társaság... itt, az isten háta mögött? Igen, egy napon erre is nyílik alkalom. Egy társnője névnap bált ad, és afféle Hamupipőkeként Fanni is nővéreivel tart.

„A Nap eltöltt a Készületekben. Testvéreimre minden Drágaságait fel-rakta Annyok [...] Én az Eggyűgyűséget választom... Fejér tiszta Ruhát vettem-ki, Hajam természetes Színében, Szorgalom nélkül Rendbe szedve, egy Rósa minden más Ékesség helyett belé szúrva, Derekamon egy Öv-pántlika – s így kész voltam...”

Talán maga sem tudja, hogy miért, de alig lép be az ajtón, felszabadult öröm járja át.

„A Tántz Mozgása, a Vér sebesebb Kerengése, a sokféle Tárgyak, a Ritkaság Újság és a Muzsika meg-vidámítottak. A Köz-öröm engem-is el-ragadt és a mi régen nem voltam, víg lettem. Enyelgettem, szökéllettem Társaimmal. Nevettem, a mit ritkán teszek egész Szívemből.”

Ez az öröm már a lélek felkészülése a nagy találkozásra.

„Ki-fáradtam. A Személyek, és Tárgyak Sokasága széjjel ragadták Képzeliódésem, a melly még eddig Nyugvo-helyet nem találtt. Le-ültem, és itt volt egy kis Időm magamat körülnézni.

De – óh! Látás a melly minden Inaimon²¹⁶ mint Láng keresztül tsapott, Látás, a melly Életem minden Pontyait be-töltötte... Egy Ifjú! óh – milyen Ifjú! – Háttal az Ablakhoz támaszkodott, két Karját össze-kapcsolta, és Gondolatokba merültt. Tévelygett Tekintetem, mindenfelé nézett, tántorgott, és újra –, hatalmassan, minden Erőn felül, vissza rántódott hozzá – a Hasonlíthatatlanhoz... Ortzám veres Tüzzel égett, és Szívem rettenetessen vertt...

Reám tekintett... Mi az? a mit a Teremtő egy Tekintetben helyezhet? Ez a Szó, minden Hang nélkül, ez a beható, értelmes, és minden Hangot haladó Beszéd, a mi egy Tekintetben fekszik... Óh ez a Tekintet, úgy érzem, úgy! – minden Tetemimben²¹⁷, mit mondott ez a Tekintet, és ki-nem mondhatom...”

A szemek beszédét mindenütt a világon a szerelmes testek beszéde követi: a tánc. Fanni és partnere lenyűgözi a társaságot, a bált adó Teréz is elragadtatottan nyilatkozik.

²¹⁶ idegeimen

²¹⁷ Egész testemben; minden testrészemben

„Ditsősségesen tántzol az a T-ai Józsi. Úgy-e? Úgy száll mint a Gondolat. A Taktust úgy tartja mint Mester. Lám bezzeg a ki Városból jön... Ezek itt csak úgy tántorognak, hol a Sleppem²¹⁸ szagatják Sarkantyújokkal, hol a Lábújamra hágnak mint részegek, hol a Térdemet koppantják, hol a más Párhoz tsapnak, majd ki ugrik az Agyvelőm... De ő a Levegőbe viszi a Tántzosnéját, azt hinné az Ember, hogy úszik? Úgy-é?”

A történet az Uránia harmadik számában folytatódik:

Az éjszaka nem tarthat örökké.

„Mint halálos Szententzia²¹⁹ úgy hangzott Fülembe a – Készülj! Vontatva szedtem öszve Felsőruháimat, és ebbe a Foglalatosságomba hűséges, és kedveltető Segítőm volt T-ai... »Mint a Test a Lélektől úgy esik megválnom a Kisasszonytól« azt monda, és a Bánat láthatóképpen festette magát kékellő magas Szemeiben. Vídámságot vontam Ortzámra nagy Erőltetéssel, s ha szinte kelletlen is, Mosolygást húztam Számra, és tréfálva azt feleltem: »Hiszi az Úr a Feltámadást?«...

Kevéssé meghökkenve, de magát öszve-szedve, s Kezem indulatossan megtsókolván: »Ha a Kisasszony reménylenem engedi – hiszem.«

Karja alá őtöttem Karomat, és barátságossan elhúztam, s mondtam: »A ki hiszen, idvezül... Mennyünk!«”

A következő napok zaklatott, kimondatlan várakozásban telnek.

„Sűrű Kínn a Levegő, a Pelyhek szaporábban húllnak, és nevelik a Havat, melly az Éjjel beterítette a Földet... Én Ablakomnál ábrándozom, és késérik Szemeim a leeső Hópelyheket... A Gondolatok kifogytak tőlem, mert csak egy Gondolat, hatalmas mint a halálos Fájdalom, elfoglaló, mint a kívánczó Reménység, erős mint az Értz, és édes, mint a mennyei Gyönyörűség, egy gondolat maradt meg nékem, és ez a Gondolat – Ő.”

A máris kudarcra készülő várakozás, csodák csodája, szerencsés folytatásra talál: T-ai vizitel Fanniéknál, és nagyon ügyesen viseli magát.

„Mindennek Szívét elfoglalta, mindeneket magához kaptsolt. Igyekezett az Anyámnak tetszeni, s – megtetszett. Testvéreimet megelőző²²⁰ Udvariassággal tetézte és – Reménységeket indított; – mert engem elfelejteni látszott, és *tsak* azoknak Kedveket keresni... Engem eleinten ugyan megbántott ez a Hátravetés, de győzött végtére nálam az Okosság... mert óh! jól láttam én azt magamról, hogy szorgossan kerüljük azt az Emberek előtt, a kit szeretünk... Az Atyámmal országos Dolgokról beszélt, egy-két Anekdotát Titokban megsúgott, és nyomos Ábrázattal, az Ország Naggyainak házi Állapottyokat, mellyeket a Városban minden Tzipővarga tud, nagy Szorgalmatossággal, és szinte olly nyomos Ábrázattal elészámlálta – és midőn elmentt, mindnyájan meghasonlottak Dícséretében... Testvéreim hátmegett katzagva dítsekedtek Tréfaival, és pirúlva mondták: »Szép Legény az!« Az Anyám bízakodó, s bíráló Hanggal s Ábrázattal ítélte: »Tud Emberséget!« – Az Atyám éppen olly nyomos Ábrázattal, mint a millyennel ő beszélt, azt állította: »Tanúltt egy Ifjú, és nem alávaló Esmeretsége van!« – Az én Szívem kevély Megelégedéssel azt dobogta: »Az én T-aimnak nints Párja. – – – «”

²¹⁸ szoknyatoldalék; uszály

²¹⁹ ítélet

²²⁰ előzékeny

A szerencsés bemutatkozást boldog napok követik: Fanni néhány hetet Terézéknél tölthet, s nap mint nap találkozhat szerelmével. Együtt zokognak Geszner *Idylljein*²²¹, aztán Fanni egyedül zokog, amikor Józsi egyedül ellovagol, de Gesznert otthonhagyja, és újra együtt zokognak, amikor hazaér.

„Ez az Állapotom, rendkívül-való Állapot, óh de – bődög – bődög Állapot. Az én Józsim Tekintete nékem egy tágas Nézőszin, a melyben számlálhatatlan Jelenéseket látok. Eggy Szava – eggy egész Világ, eggy egész Gondolatok Világa, a melybe bolyongok, és édes Tévelyedéssel bolyongok... Minden Kitsinység Betset nyér, ha arra tartozik, a kit szeretünk.”

A regénynek ez a második fele báró L-néhez, a tanító-barátnéhoz írott levelekből áll. A hölgy életében mélyreható változás történik. Fanni összetalálkozik gróf É.-nével, elmondja neki barátnője szomorú sorsát, s kiderül, hogy a gazdag és előkelő asszony a szerencsétlen özvegyet nemcsak ismeri, de szereti is, és haladéktalanul kisegíti a bajból. Fanni boldog, hogy segíthetett, és – magára marad.

Annál inkább, mert már a falu is szájára vette őt, apja pedig leinformálta és méltatlannak találta lovagját. A barátnők könyörgésére még két hétig maradhat, de azután – ez az atyai szentencia – véget kell vetni a „szerelmeskedésnek”. A búcsú keserves; mostohája és nővérei gúnyolják, amiért kimutatja érzelmeit. Ebben a lelkiállapotban fogadja a beköszöntő tavaszt.

„Derül a Kikelet. Elevenség és Élet terjed mindenfelé tőle. Én bennem az éltető Erő napról napra fogy. Elestek Tetemeim, szegény Szívemet durva Héjj borította-bé... Mint repdesett másszor, Tavasz Eljöttére! (...) Most megrezennt a Fetske, a Gólya Képzeliódésem félrevezeti, és a Messzeség, Elválás, Elreppenés Képeit támasztja fel bennem. A Patsirta halálos Éneket dalol. A Kikirts, és a Rózsabimbó (így sohajtók) talán a jövő Tavaszkor Síromon nyílik. – Hová lettél gazdag Képzeliódésem! a mely akkor is gyönyörködtető valál, midőn édes Szomorúsággal árnyékoztál be! Kiapadott e szép Folyamod? – vagy ki zavarta meg tiszta Kristályodat? – A tavaszi Fellegek, melyeket a Magasság üregében a Szellő renget, bús Árnyékot hánynak a tsírádzó Mezőre, és széllýszaladoznak zöld Tábláján... Mint ezek, eggy Pillanatban, úgy múlik el az én Életem is. A Múlandóság szomorú Képei követnek itt, a hol Lábam alatt, Fejem felett s körültem ezer Élet ered, és minden új Életre felkél.”

A bánathoz szégyen is társul, amikor a lánynak rá kell ébrednie, hogy hírbe hozták Józsival. Lánypajtásainak tiltják, hogy szóba álljanak vele. Ráadásul sem bárónéja, sem szerelme nem válaszol leveleire. Semmi sem köti többé az élethez. Rövidesen ágyagnak esik, utolsó feljegyzéseiben azt várja, hogy szerelme a halálban teljesebben.

„Itt – Szívem mellett, itt rágja eggy Féreg... Érzem, mint mardossa azt!... A Halált én magammal hordom! – Szárazak Szemeim, mint a Mező az Aszály Idején! Ortzám sárga, mint az érett Kalász. Érelődöm én is a Betakarításra. Lehúllott Testem, mint a megszedett Szőlőtő. Közel van a Lemetszés Ideje – Légyen meg a te Akaratod...”

²²¹ Salomon Gessner' *Idylliumi* Kazinczy fordításában 1788-ban jelentek meg, az „érzékenyebb ifjúság” gyönyörűségére.

Dugonics András egyéb művei (1794-1808)

Etelka Karjelben. Szomorkás történet, négy szakaszokban.

Etelkát Ketela álnéven leányával, Krékával és egy Hengeri nevű férfival egy lakatlan szigeten találjuk. Miután Etelka férjével, a karjeli fejedelemmel, Etelevel és gyermekeikkel együtt elköltözött Magyarországból, szomorú idők következtek. Etele, hogy feleségét megkímélje a hajóúttól, maga indult a lápok fejedelméhez, de alig bontott vitorlát, összetalálkozott vele. Így rögvest visszafordultak, és Etele személyesen vezette fejedelemtársát ifjú felesége hálósobájához. Azonban Hengeri, a gaz cselszövő, elhatározta, hogy megkaparintja Etelkát, ezért elrejtőzött hálósobájában, és amikor a közeledő fejedelmek hangját meghallotta, úgy ugrott elő és menekült el, mintha rajtakapták volna. Az elkeseredett fejedelem szó nélkül hajóra szállt, és tizenhat éve bujdosik. Hengerit eközben a lép fejedelem lázadásért egy lakatlan szigetre száműzte; az egy évi várakozás után férje keresésére indult Etelka is éppen ezen a szigeten ért partot, miután hajótörést szenvedett. Csupán Kréka, akkor még apró lánygyermeke volt vele; és megmenekülésében segítette a száműzött Hengeri, aki a következő másfél évtizedben igyekezett visszaélni helyzetével; előbb Etelkát, majd, ahogy felcseperedett, Krékát próbálta elcsábítani, sikertelenül. Hosszú bolyongása után ezen a szigeten ér partot a nő- és világgyűlölővé lett fejedelem, és – bámulatos véletlen folytán – itt vet horgonyt hajójával a lép fejedelem, Széplaki is. Így a darab történéseit megelőző, bonyolult szerelmek boldog beteljesülésére nyílik remény: a finomi Ete herceg Krékával, Etele fia, Tabán a lép Márnával, Etele Etelkával talál egymásra.

A harmadik szakasz ötödik részében Kréka először találkozik idegen emberekkel.

„Kréka: Oh be sok-sok Emberek ezek! Ennyit egyszerre soha nem láttam.

Márna, *Krékához menvén és ötet szívéssen meg-ölelvén*: Oh lelkem! Be nagyon örvendek: hogy ezen vad Szigetből kiszabadulhatsz. Nem ezen helynek kietlen magánosságára teremtetek téged a tova-látó Istenek.

Kréka, Márnához: Te a mint látom, az én Nemem közül való vagy. A neved-é néked, a melly ennékem?

Márna: Engem Márnának neveznek.

Kréka: Márnának? Ejnye be csudálatos neved van. Én azt gondoltam; hogy minden leányt úgy neveznek, mint engemet. Anyámat-is Márnának hívják?

Márna: Nem édesem, hanem Kandának. És ime itt vagyok édes anyám. Ez az.

Kréka: Oh Istenem! be sok-sok emberek ezek! Hozott Isten mind-nyájatokat. Ez tehát a Te anyád?

Márna: Ez igen-is.

Kréka: Ejnye be szép anyád van. Nékem-is van édes anyám. Ő-is szép ám.

Márna: Hol vagyon?

Kréka: Majd el-hozom az-után. – Oh édes Márnám! ha ő téged látni fog, bizonyosan meg-szeret. De Te! Márnának annya! Te is szeress engemet.

Kanda: Oh de ki-ne szerethetne tégedet édes lelkem Gyermeke? Hiszen te igen szép teremtés vagy.

Kréka: Azt már nékem Ete-úr-fi-is mondotta: hogy szép vagyok.

Kanda: És Te lelkem? Itt neveltettél-fel ezen kietlen vad szigetben?

Kréka: Itt igen-is.

Márna: És el-nem-úntad magadat?
 Kréka: Hogy únhattam-vólna-el magamat? hiszen édes Anyámmal laktam.
 Tabán: Oh édes Öcsém Ete! be boldog vagy a teremtetett állatok²²² között, hogy illy ártatlant szerethetesz.
 Kréka: Hiszen Ti-is mind-nyájan ártatlanok vagytok?
 Kanda: Azoknak-azoknak kellene ám lenni édes Magzatom.
 Kréka: Hát mért nem vagytok?
 Kanda: Jaj édesem! a nagy Világban csak hamarébb elbotlik az ember.
 Kréka: Sőt inkább a nagy Setétségben botlunk-el, nem a nagy Világban. Ugyan rendessen beszélletek ám tik, ha el-kezditek.
 Kanda: No hiszen meg-látod: mi lesz belölled-is, ha a nagy világra jövendessz, a megvilágosodtakhoz.
 Kréka: Én ezeket csak feliből értem.
 Nagyhabi: Most tapasztalom elsőben: hogy Ete-uracsnak izléséről jó ítéletet tettem. Nincs ezen leánynál se szebb, se természetesebb.
 Vizaknai: Istenem! be szép a Természet! Ki ne szeretné benne az ártatlanságot, mivel azt szeretetre méltónak hiszik a leggonoszabbak-is-
 Kréka: Oh be igen örvendek: hogy engemet mind-nyájan szeretnek. Én is szeretlek benneteket. Oh be jók ezen nagyvilági emberek!”

Jólánka Etelkának leánya

A trilógia harmadik részének cselekménye részben megelőzi a karjeli szomorújátékát. Kezdetén Etelka és Etele már házastársak, de még Magyarországon élnek, bár Héjja karjeli fejedelemasszony egyre hívja haza fiát, örökösét a fejedelemségben. Zoltán fejedelem azonban tartóztatja, mert Lajos császár megtagadta az adófizetést, és megtámadta Pannóniát. Etele az ellene induló magyar sereg fővezére.

„Könnyen elgondolhatja a forgott ember, hogy Etelkának kurta, de egyszersmind igen forgó elbúcsúzása után a tüzes Etele Németországra esván, hogy üzte, hogy nyomkodta, miként kergette a vékonydongájú akkori Nem-eteket.”

A regény két főszereplője: a hadjárat idején született Jólánka, és a Szegeden vele együtt gyerekeskedő Gyulafi. A lány rövidesen Karjelbe költözik szüleivel. A fiú első szerelmét vadkan tépte szét: a második, Kaléta, afféle mesés próbának veti alá: neki adja a pártáját, de csak akkor lesz az övé, ha az ajándékot, bárhogy könyörög, nem adja vissza neki. A lágyszívű fiú nem tud ellenállni a lány kérésének, akiről kiderül, hogy Jólánka az, álneven és álruhában. A próbán elbukott Gyulafi vándorútra indul elvesztett szerelme felkeresésére. Az első könyv a fiú kalandos utazásával folytatódik. A *Karjeli történetek* című második részben Gyulafi megérkezik Karjelbe, és Rusa néven kertészlánynak áll Jólánkához. Úgy beszél Gyulafiról, mint akibe maga is szerelmes volt, egészen haláláig. Végre, miután hosszan gyászolták őt, felfedi kilétét a lány előtt.

Eközben a fejedelmi pár találkozik a bujdosásban, kibékülnek és hazatérnek. Gyulafi egy beláthatatlanul szövevényes, (200 oldal terjedelmű) történettel fogadja őket, amiből kitűnik, hogy ő is fejedelmi sarj. Etelét nem rendíti meg a fordulat, és csak akkor hajlandó a lányát hozzá adni, ha a szomszédos Holmi fejedelmi székébe ül. Gyulafinak azonban haza kell utaznia, és mert (a fiú tudtán kívül) Jólánka megpróbál vele szökni, Etele csaknem felaprítja. Végül a keményfejűség iránt tisztelettel viseltető

²²² Az állat ekkor még általában élőlényt, teremtményt jelent.

fejedelem megbocsát, és elengedi lányát. Az ifjú pár útonállókkal, emberrablással, álomporral, s végül a gonoszok vízbefojtásával cifrázott utazás után Magyarországra ér, ahol gyermekeik születnek, utódaik ma is élnek és virágoznak.

A Szerecsenek

Héliodórosz *Etiópai történetének* „Dugonics András kiráji²²³ oktató” által „újabb életre hozott” változata így kezdődik:

„Röggellött az üdő. Meg-is-pirúlt immár annak a Högynek háta, melly (Nílus vize mellett) ottan emelkedett föl-felé; holott a fojónak ága a tengerbe szakad. Ezt az ágat Herkules torkának nevezik. A Högynek tetején valami Tolvajok leselkedtenek.

Ezek akkor a terjedt tengerekre eregetvén egerésző kányaszemeiket; a vizek hátán ugyan semmi-olyast nem szemlélhettek: mely feneketlen kívánságjokat ki-elégíthette volna. Ugyanazért: a magas béréről az alacsony partra le-ereszködtek, és imé! egy reméltelen történetbe²²⁴ botlottak.

Vastag kötelekkel vala egy hajó ki-cövekölvén a Szárazon – Semmi Evező benne – Se Kormányja annak; se Gazdája nem vala. Rakva pedig annyi nehezékekkel: hogy (azoknak el-bírására elégtelen lévén) magát a sós vizekbe rejténé, egészen a harmadik övedzetig.

A partnak elején sok embereket láttak le-vágva. Némejeket el-emíszött a halál. Némejek fele-halva fetrengtek. Ezeknek nyögő jajgatásaikból világosan ki-teccet: hogy a csata nem régi, de igen kegyetlen.

Mind-az-által: az igaz vagdalkozásoknak semmi ki-teccő nyomok a tágas partokon. Úgy láccatott: mint-ha valami szerencsétlen vendégeskedésnek szomorú fojadékja²²⁵ lőtt volna.

Szerte széjjel hevertének az asztalok. Ezeknek ki-rángatott lábaikat kezeikben tartották a le-húllot emberek: mint-ha (valami reméltelen²²⁶ ütközetekben) minden élő-adottal védelmezték volna magokat, a régi szokás szerint.

Asztal alá bújtak némejek, kik vagy a csatába avatkozni nem mertek; vagy (szívek el-hűltte, el-is-estte miatt) magokat védelmezni nem tudták. Valának körös-körül elég poharak: föl-fordúlva-is; talpon-állva-is; ki-is-húllva sok halotti kezekből. Vagy ittanak belőlők; vagy egymásnak koponyájára vetették. Az-is meg-eshetött: hogy a hirtelen támadás hirtelen védekre tanította az ellenkező feleket; a pohárokat-is (másként a vendégeskedésnek leg-ki-teccőbb címerét) fegyverökké röndölte.

A le-húlltak mind-egyre fiatalok voltak. Vagy fejszével vágattak agyon. Vagy darabfával törettettek ízre. Némejek azokkal a gyöngy-házokkal sebesülve láccottak, melyek a partokon szerte-széjjel el-szóródva feküdtek.

Meg-üszögölve voltak némejek. Némejeknek nyakok ki-törettettek. – De számtalanul többen voltak amazok, kiken a nyilak mentek-köröszkül, és már ekkor pára nélkül heverték.

Lássá bár a teremtetett állat! – Ezen a csekéj, hitvány és sükeretlen téren, minő látalékokat szerzett egy nyúghatatlan Istenség, melynek az emberi viszontagságokban kedve telhetik – Vérrel festegette a borokat – A vendégösködést veszekedésekkel elegyítötte. – A köszönet-söket vagdalkozásokkal végzötte.

És így: csuda Játék-színbe eresztötte az Égiptomi Rablókat.”

²²³ Dugonics „jottizmusa” itt már annyira radikális, hogy saját címében sem tűr „ly”-t.

²²⁴ Nem remélt, nem várt, véletlen esetbe.

²²⁵ következménye

²²⁶ Itt a mai értelemben használja a szót a szerző.

Cserei egy honvári herceg

Voltaire Zadig című „keleti történet”-ének a tizedik századi Magyarországra helyezett átdolgozása.

Cserei herceg Honvárból Sepel szigetére érkezik. Megszereti Lépa királylányt; egy séta során rablóktól menti meg, de bal szemére megsérül, és a szemet az orvos menthetetlennek tartja. Cserei ugyan meggyógyul, de arája inkább az orvosnak hisz, és máshoz megy feleségül, mert utálja a félszemű férfiakat; az orvos pedig könyvet ír a bal szem gyógyíthatatlanságáról. Ezután a herceg egy szegény leányt vesz el. Részt vesz a világosi ünnepségen, ahol Etelka házasságának emlékét ülik. Számos gáláns és hősi kaland után rabszolga lesz Mekkában, de eszével kiszabadítja magát. Taksony haláláról értesülve hazatér, találós kérdések megválaszolásával és bajvívással elnyeri a fejedelem lányának, Örkénynek a kezét, és Sepel szigetének örökös uraként él tovább, mint a legszerencsésebb ifjú Magyarhonban.

Kisfaludy Sándor: Két szerető szívnek története (1800 után)

Két szerető szívnek története
eredeti levelekben a' múltt francia háborúból

Bodorfy Imre első levelét 1789 szeptemberében írja Gmundénból, Felső-Ausztriából, ahol katonáskodik, s később az Ausztriára támadt franciák ellen hadakozik. A címzett: Meződy Líza.

„Éppen most három esztendeje, hogy Magát Hajnalodon láttam! hogy lettem – mint a miként a Villám által Világosság léssen; hogy legottan, ugyanazon szempillantásban előbbi létemnek vége lett; hogy a Maga tekintetei életem minden erejét, minden tehetségét és akarattyát lelkemnek, minden gerjedelmét szívemnek magokba szívták; – hogy Maga engem mindenemtől megfosztott, midőn újra teremtett. Éppen most három esztendeje, hogy életem Sorsa kivetődött: – hogy tébolyodott ésszel a kétségbeesés egyik örvényéből a másikba tántorogjak, – *rohannyak*, – hogy egy szeretetlen szeretőnek, e nagy Mindenben legkínossab állatnak²²⁷ gyötrelmeivel gyilkoltassam. [...] Maga egy Hyénát teremtett kebelembe: s azólta szinte a fél világba hányódtam ide s tova; mert a Maga kegyetlensége kiűzött engem a harcza, hogy ott az emberiségnek háborújában, a Dolgok zűrzavarában, így vagy amúgy, oda vesszek. Kínosan vergődtem szenvedésimen keresztül. Mindennemű veszedelem fenyegette életemet; s talán csak még nagyobb nyomorúságra kímélte meg azt a sors? Részt vettem a Világ némelly bolondságiban is nem természetemtől késztetvén, hanem a mint már szokott e Hold alatti Világban történni, kéntelen a sebes folyás által elragadtatván. Sokszor arra is kényszerítém magamat, a mi éppen ellenkezett Természetemmel – így voltam én durva egyszer immár Maga eránt is. Mindent megpróbáltam, sokszor okossan, többszer mint az Eszeveszett, hogy természetemet másfelé intézzem; de a Hyénát kebelemben meg nem fojthattam, emberi ereimen fellyül vala azt meggyőzhetnem; mert mindegyre új s mindég több élelmet lelt az érzékeny szívemben és termékeny Fantáziámban. [...]

Három esztendeje, hogy Maga éjt-nap szívemben uralkodik, hogy szívemnek minden ütese – a Magáé. – Három esztendeje, hogy így élek, egy valóság önnön erő és akarat nélkül, egy báb tétova vonatva, taszítatva a balgatag Fantáziáktól – magamnak kényyára – a Világ-

²²⁷ Az állat jelentése ebben az esetben: valamely dolog állása, állapot

nak haszontalan! – Valóban! néha csudálnom kell illy felséges végre lett teremtetésem! – felséges rendeltetésem! –

Most hatalmassan megragadta és megrázta egész valóságomat; tovább már nem állhatok ellent; kétségbesés dühödik kebelemben, mellyel semmi némű vigasztalás ki nem tehet; melly ezen nyomorúlt földi életnek minden szerencsáját, minden örömét merevén elemészti, mint a tavaszi fagy a fiatal Virágzatot. Most Magához akarok, kell folyamodnom még egyszer ezen életben: – Ó Líza! Szeretem én Magát, nem csak a Szerelem és Barátságnak egész buzgóságával; szeretem én Magát minden gerjedelmivel, minden indulatival, minden éreztivel, minden lehelletivel, minden ereivel a bennem mozgó életnek, de nem bátorkodom kívánságaimat Magához felemelni; annyival inkább sem, minthogy Maga rajtam egyszer immár úgy is ki adott, és Szíve talán immár mást választott. – –[...]

Líza! reménylem jó szivétől, hogy életemnek ezen egyetlen egy hátra maradott szerencsáját, szívemnek ezen egyetlen egy vigasztalását, lelkemnek ezen egy valóságos élelmét tőlem meg nem fogja tagadni? – Édes reménységemnek tellyesedését szívszakadva várván, csókolom ezerszer a szép kezét, a ki engem olly régólta ostoroz.”

Imrének ez a levele elkallódott valahol, Líza csak sokkal később, másolatban kapja majd kézhez, melyet Imre egy közös barátjuknak küld el tájékoztatásul. Imre tíz hét után jelentkezik újra, és csak annyit kér: jelezze a hölgy, hogy megkapta-e levelét. Líza rögvest válaszol: semmi levelét sem vette, különben legott válaszolt volna, akárcsak most. Imre ebből erőt merít, újabb, már kevésbé zaklatott levelet ír, melyben régi sérelmét is felemlíti:

„...Két lélek között, kiket a Természet egymásnak alkotott, gyakran sok fekszik – annyi ember! a Fél világ – fél ember-élet – gyakran a koporsó – s mindég legalább két test. Mondgya Maga ezt bátran romantos fecsegésnek, mint a minek három esztendő előtt írt levelemet tetszett nevezni. Igaz is: hogy nem úgy beszéllek, mint ezerek; de ugyanazért szerencsétlenebb is vagyok, mint ezerek. Szomorú érdem több lenni valamivel a közönséges embernél! – ”

A levélváltást nemcsak a tábori posta lassúsága nehezíti, hanem az is, hogy Líza Tápládon, Meződön, Örhegyen, Bálintfán tartózkodik, ahová a posta eleve ritkán jár, és még utána is kell vinni a küldeményeket egyik helyről a másikra. (Ezek a Kisfaludy által alkotott helységnevek dunántúli falvakat, kisvárosokat takarnak.) Líza sokkal kevésbé elutasító, mint az a férfi elkeseredett arroganciája láttán várható lenne:

„...Vigasztalódgyék! és bízzon az Örökkévalónak gondviselésébe, a ki semmi alkotmányát, következésképpen Magát se teremtette inségre. Ha én is olly kétes volnék, valóban nem kellene illy hangban írnom; de én soha sem szünök-meg bízni, és a legjobbat reményleni. [...]

S most Isten hozzád azon kérelemmel, hogy minden esetekben, és alkalmatosságokban erős, nyugodt, állandó legyen és tűrjön: mert csudálatossan történik sokféle a Világon, és a hol legnagyobb a szükség, ritkán van segítség. Haggyon-fel a kétségbeesésnek borzasztó hangjával, és reméllyen minden jót az időtől, környülállásoktól, és – Lízájától.”

A nyolcadik levélben reagál Líza Imre első levelére, melynek másolatát ekkor kapja meg Sziklaytól.

„...Imre! nagyon vétt Maga, ha mind azt, a mi többnyire kötelességből, szükségből, és árulkodásokból következett, egyedül nékem tulajdonította: én Magának mindenkor barátnéja valék, soha, – soha se felejtém-el Magát. A Maga emlékezete a nagy Világ tolyongásába kísért engem, és visszatért velem ismét a falusi magánosságba. – De én ugy emlékeztem Magáról,

mint egy örökre elköltözött barátról; mert nem reménytettem, hogy itt alatt még valaha találkozunk. Jól mondgya Maga: gyakran s többnyire sok fekszik két lélek között, kiket a Természet egymásnak alkotott. De az idő gyakran sokat megváltoztat, és lehetetlenségnek látszó dolgokat is lehetővé tesz.”

Imre ezt a biztató üzenetet csaknem két hónap késéssel veheti kézhez, és bár ekkoriban már nagyjából folyamatosan írnak egymásnak, tehát nem várják meg, amíg a választ kézhez kapják, mindketten egyre jobban szenvednek a távolléttől, amit immár a férfit fenyegető életveszély tudata is súlyosbít. Líza, hogy hangulatát hűen kifejezze, ismét felölti gyászruháját, melyet apja elvesztése után viselt.

„Egykor földi boldogságomnak veszteségét sirattam benne (mert az Atyám vége felé olly jó – óh! olly igen jó volt! Ha az Ég ötét tovább megtartotta volna, – szerencsém bizonyosan megtette volna) most újra feléledt reményimnek irgalmatlan feldúlását siratom benne. –

A Bátyám tegnap meghökkent, hogy meglátott. Arczám halavány volt, – szemeim vörösek, és dagadtak, – mert az egész éjszaka bé nem tevődtek fityésze²²⁸ vizsgálódva késtek rajtam szemei; én elfordultam, mert tarték tőle, hogy elárulom magamat; pedig ezt a Világért sem akarnám. Barátom! a mi sorsunk olly csudálatos – a kimenetel olly bizonytalan – Légyen az Úrnak akarattya! De irigyeim gonosz örömétől, ellenségeim Csúfjától, sőt még a jobb emberek hideg szánakodásától is – örömet megkímélném magamat. – Ugy sincs senki is, a ki engem megfoghatna, érzeményeimet megérthetné, szívemet szerelmemet becsülhetné, mért közölném tehát fájdalommat? – minek a sikertelen panaszok? – némán szenvedek, és – reménylek! – [...]

Máskor a Tavasznak érkezésével újjúlt életerőt, örömet és gyönyörűséget éreztem magamban; de most harmadszor van, hogy a feléledő, megifjádó Természet csak – kínaimat szaporította. Már ugyan ennek előtte se kísérhettem szavammal a Fülemlének örömdalát, mert a bú azt mindég elfojtá; de így, a mint most van, most midőn minden öszve esküdött ellenem – így még soha sem volt. De hadgyán! *Majd még a jövőendő rózsákat termendő!* s az igaz szerelem mindent meggyőz. Nem kaczag Maga, hogy imilly közmondásokkal vigasztalom szívemet? Barátom! én mindenhez ragaszkodom, a mi némünémű enyhülést adhat, mint a Hajótörést szenvedő, a ki végső szorultságában egy porhanyó deszkadarabba kapaszkodik, – néha megmenekszik – néha elmerül!”

Ha Líza szívét aggodalommal tölti el, hogy veszélyben és távol van „*az első, és egyetlen Férjfiú a földön, a ki szerelmemnek vallásával dicsekedhetnék*” (mindössze három hónap alatt mélyült el ennyire ez a papiros-röptette érzélem), és az idilli tavasz érkezése sem vigasztalja, Imre még efféle hangulatjavító külső körülményekben sem reménykedhet. Március 27-én kelt levelét Walwis temetőjében írja, éjféltkor.

„Ugy vagyon! a temetőben; de hálá az Egeknek még elevenen és egészségessen! – Porral borítva, vérrel festve, fáradtan, s szinte eltikkadva írok én itt Magának, Líza; itt egy faluban, mellyet kevés órák előtt ostrommal vevénk meg – itt hol a megölt miéinknek és Franziáknak vére még gőzölög – itt a legiszonyúbb emberdühnek elhullott borzasztó áldozati között – s innen szóll Magához az én szerető szívem, Édes egyetlenül szeretett Isteni Lízám! minő hely ez? – mint különböz szívemtől? De valóban első alkalmatosságom hét napok óta, midőn vigasztaló kedves levelét végtére mégis vehettem. Hét napok óta szakadatlan verekedtünk nappal, éjjelenként pedig az ellenséget üldöztük, a ki mind eddig mindenütt egészen meg vala verve. Itt olly makacsul és kétségbeesve tartotta magát, hogy két napig bizonytalan volt a győzedelem s itt már újra neki dühödvén, lábra kapott volna ismét, de elnyomtuk – vissza

²²⁸ fityész, fitész, fitet: ide-oda cikázva keresgél; fityészeve: fürkészeve

vertük és tökéletesen diadalmaskodtunk. Szörnyű ütközet volt ez! ezereknek kellett mindenik félből elesni; sűrűen hevernek a felgyilkolt ember- és lótetemek az ütközet helyein. – A félvilág rengett alattunk. Az elesettek között, a mint már is híre futamodott, néhány Generálisok is, és számos Főtisztek vannak – még a mi Regimentünkéből is. Ugy mondgyák, hogy Károly alatt is sebet kapott volna a ló? – Engem a sors erővel láttatott megtartani akarni; – halál vala körülöttem mindenütt, s én – élek. Líza!! szívemnek mélyéből kiáltom most: Hála Istennek; mert Maga már Barátnéja szívemnek. De ha meggondolom, hányszor kell még a halál torka előtt forgolódnom? – ha meggondolom, hogy eddig vontt életemben a szerencse nékem még semmiben se kedvezett? – Légyen a Te akaratom! – – De félre a szomorú képekkel; csak ezt még: nékem egy csapat lovassággal, és két annyi gyalogsággal ezen temetőt kelle elfoglaltatnom, mint legmagassabb helyet a faluban; – s itt írok én Magának egy lámpás mellett egy sírhalmon, mellynek keresztye törve fekszik mellettem.”

Következő leveleiben aztán Imre sem fukarkodik a lelkében dúló viharok aprólékos ismertetésével. Ahogy múlik az idő, és Líza levelei nem akarnak megérkezni, már a kétségek is gyötrik, hiszen Líza előkelő és gazdag családból való, míg maga kevés örökségre váró sok testvér közül az egyik; felmenői katonák, nevük fényes a krónikákban, de maga még csak szegény második kapitány. Emellett a háború is egyre véresebb; megtörténhet, hogy akár másnap elesik, vagy nyomorékká lesz. Sötét gondolatait tompa morgással kíséri Schaffhausen felől az egybefolyó sűrű ágyúszó.

Hiába a mind gyakoribb irodalmi hivatkozások Rousseau, Petrarca és mások műveire, Imre leveleiből kuszán kavargog elő az indulat, a kétségbeesés.

„Nincs mód benne, hogy annak rendgyében írassak össze valamit: Nincs fejem, – egész valóságom csak egy nagy szív: a szív pedig nem tud gondolni, csak érezni. A ki mindent le tud írni, vagy megmondani, a mit szíve érez, az csak félig szeret, és bizonyára valamire spekulál. A java – az az édes keserű, – a mi olly gyönyörűen fáj, – az a megnevezhetetlen, mindég a szívnek fenekén marad.”

Erről beszámolni már nem a levélíró, hanem a költő dolga; meg is ír néhány strófát Imre a *Hímfy szerelmeinek* második könyvéből, méghozzá *Félre az irigy paplannal!* bevezetés után – a maga idejében szokatlanul szókimondó darabokat:

– *Mezítelen szüzességben*
*Pompáskodik teteme*²²⁹,
S tárva nyugszik dicsőségben
Valamennyi kelleme –

és így tovább.

Líza számára is kezdenek szűkösek lenni a levél keretei:

„Szíveink története hasonló egy Románhoz: a vége még hátra vagyon. Kár volna, ha csak töredék maradna?”

Kár, nem kár, ki tudja; tény, hogy a szerelmi levelezés a huszonhetedik levélben, Imrének egy – hite és vágya szerint – Líbia sivatagján és Észak jégtengerén átható „*Líza! a kimondhatatlan szeret engem!!*” kiáltásával, mondat közepén félbeszakad.

²²⁹ teste

Vitkovics Mihály: A költő regénye (1801 után)

Vidényi Miska (aki sokszor Vitkovicsnak nevezi magát) Egerből, 1801 7ber²³⁰ 18-án írja első levelét Makó Palinak, szeretett jóbarátjának.

„Mi nehéz nélkül lenni, kit az ember szeret, csak az érzi, aki valaha kedvesétül vagy barátjátül elvált. Hidd el, a te elmeneteled igen megérdeklett engemet. Szívemet olly búsító üresség szállotta meg, melly mindenütt, ahova csak megyek, állok, nézek, valamit kerestet velem, és nem találok azt. Ha még Lidim nem volna, megöszlőnék. Negyed napja, hogy nem vagy itt, s azolta mindig érzem, hogy valami híjával vagyok. Nem gondolnád, mi háborodásba vagyok?! S mindez miért? – Oh, az édes esmeretségnünk, a mindennapi együttlételünk, a barátságunk cselekszi ezt.”

A szóban forgó ifjú hölgy, Bernáth Lidi két éve foglalja el a főhelyet a fiatal jogász szívében. Szerelmük beteljesülése azonban még messze van.

„Hanem egy kis újságot is: Igen bizony, a friss Erzsi, a szolgálótok férjhez ment a Gyurka vincellér fijához. Ezt már mi még a télen megjövendőltük. A gyakor suttogás a kapu alatt, a húsvéti öntözgetés, a kalapra való tollas rózsa, a széles hajpántlika postái voltak ez újságnak. Az utcán szemközt akadván, gratuláltam az Erzsinek, elpirúltan köszönte meg. Bizonyos vagyok benne, hogy elhi a lakodalomra, mert mindég ígérte. Azonban ez újság mellé ragasztom azt az észrevételt is, hogy a köznép a házasság dolgában szerencsésebbek, mint mi.”²³¹ Ők egy félesztendei ösmerkedés után, egy kis ház, avagy szőlő megszerzése után elveszik egymást, és a legjobb korban érezvén a házasság gyönyörűségeit, atyák, anyák lesznek. Hát mi! Húsz esztendőskorunkig, vagy tovább is az oskolákat járjuk, osztán tisztség után vára-kozunk, osztán a kapitálist gyűjtjük és osztán egyszer, midőn már deákoskodó gyermekeink lehetnének, nagynehezen megházasodunk. És ez többnyire így vagy, és ez az oka, hogy több nevetlen gyermekeket hagyunk magunk után, mint a közemberek.”

Szürethez készülnek az egriek, onnan jönnek ezek a gondolatok is; Lidi megmutatja azt a szőlőt, amit hozományul szánt édesapja, és az egy egyszerűbb családnak megélhetést adhatna. Csakhogy a jurátus úrtól mást várnak. Pedig Lidi szemrevaló lány, állhatatosságát (és szülei türelmét) komoly kérések teszik próbára; most, szüret táján is egy negyven év körüli, gazdag úr nyerte el apja rokonszenvét, s Lidi csak nehezen tudott ajtót mutatni neki.

A hűtlenség kísértése a csinos fiút is fenyegeti. A karácsonyi ünnepekre Abaffy Bertus (Bertalan) hívja meg családjuk vidéki birtokaira, Sajópüspökre, s „*ottan szép lányok is vannak, majd vígan lesznek*”. Persze a vígságot megelőzi a csaknem ötven kilométeres, keserves utazás.

„Mikor elindultunk, borongós volt az idő, alkonyodás felé kitisztult s az éjszak keményen szelelt. A lábunk kezdett fájni. Hanem szerencsénkre két vizslánk volt. Mert Bertus kutya nélkül nem jár. Lábunkra fektettük, s olly meleget tartott, mint egy dunyha. Azért akárkinek merem javallni, hogyha télen utazik, csak kutyát fektessen lábára.

Amint kiértünk az egri szőlők közül, hegy-völgy volt az utunk egész Villói²³² csárdáig. Itten étettünk. Magunk is uzsonnázni akaránk, de a jó kocsmárosnénak nem volt egyebe kenyérnél és hagymánál. A borával lehetett volna tormát készíteni. Azt is pályinkapohárból

²³⁰ szeptember

²³¹ Bácsmegyey is effélet fejtegetett. (ld. ott)

²³² Nem tudjuk, hol állt; ma csak erdei és turista utak vezetnek a Villóbércen, Csurgó-völgyön át.

ittuk. Nagy későn Szilváásra²³³ értünk. Ez egy völgyben fekszik szanaszéjjel; a közepén az esővíz mocsárt terjeszt. B. Vécsey bírja nagyobb részént. Jekkelfalusynak, Bertus sógorának is vagyon egy kúriája a faluvégen, ahol is éjtszakáztunk. Álmaim Lidit állították előmbé, mint suttog az akácok kapu alatt Julival. Reggel borleveseztünk s elindulánk. Várkonyon²³⁴ deeltünk, onnan elindulván a kiáradt pocsolyákon volt bajunk, mert alig kapaszkodtunk ki egyikből, a másikban szakadtunk. Végre Sajópüspökire értünk. Innen kiláttuk a kastélyt, melyet az öreg Abaffy a legjobb ízléssel építtetett.”

A társaság rokonszenves, az idő kellemesen telik a különböző társasjátékokkal, melyek annyiban hasonlóak, hogy valamennyi csókkal végződik. A lányok, asszonyok közül különösen Abaffy Károly pajkos felesége tünteti ki figyelmével a levelek szerzőjét. Másnap a vadászatban kevesebb szerencsével jár, de a fiatalasszony talál rá mentséget:

„A gyenge szívű nem lehet jó vadász! – Kézcsókolással köszöntem meg nékie, s egy ablakhoz állottunk kettecskén. Sokrúl kezdett kérdezősködni ez a lélek, és igen nyájasan vólt hozzám. A tekintete úgy tetszett, mintha valamit egerészne a szemeimben. Egész ebédig dadogtunk²³⁵, s az asztalhoz menvén megszorította kezemet. Tüzesség futta keresztül egész testemet, s az ebédlés közt félénken kezdtem már reá tekingetni. Mihelyt felkelénk az asztaltúl, ismét összejöttünk, és egy kis nyoszolyán a falnak dülve divánoztunk²³⁶. Csak a volt a baj, hogy egymásra kúcsolván lábait a könnyű leple által kitetszett combjainak kerekdedsége, és az annyira tüzesített, hogy minden szót reszketve ejtettem.”

Szerencsére a szobalány időben betoppan, és jelenti, hogy a hölgyet férje várja a kocsinál; Miskának pedig van miről töprengenie.

„Elgondolám, mi gyenge az ember! Mi hamar vészen rajta minden erőt! Én Lidimet az istenlégis szeretem, én ötet semmiképpen fel nem váltanám, s meg is elégszem vele, – és íme, az asszonyka egynéhány kézszerítással, nyájásabb tekintettel kedvemből egészen kivert és magához édesített úgy, hogy minden szépek között, kik itt vannak, csak őt nézem megelégedve. Őt kívánom látni! – Honnan van ez? Ugy tesznek-e mások is? Vagy csak a szív gyengeségetül vagyon? Meg nem határozhatom, meg se foghatom.”

Persze Lidi iránti érzelmeiről mindenki tud, és néhány nappal később, amikor kissé messzire megy a zálog-csóokban, maga a kacér ténsasszony veregeti meg: *Büntetést érdemel, V. úr!* Így az érzelmek a Mozart „*Bájós síp*”²³⁷-jából előadott ária és más dalok nyomán csapnak a legmagasabbra. Bölcselkedő kedve azonban Egerbe visszatérve, Lidi oldalán sem hagyja el.

„A télnek is vagyon ollyasmije, amelly gyönyörködtet. Tegnap délután a melegebben ragyogó nap kicsalt a Kálváriára. A sík hajlásán leszívargó víz felolvasztván a havat, szép zöldes ösvényt terített egy stációig, mellynek zsámolyára leültem. Az Egedre²³⁸ repült első tekintetem: mi kieszen fejrlettek a hóban bércei, a szőlő garádjai feketlék²³⁹, és kertek gyanánt adta

²³³ Szilvásvárad

²³⁴ Sajóvárkony; később egybeépült az akkor még apró faluval: Ózddal.

²³⁵ itt: beszélgettünk. Vitkovics mindig ebben az értelemben használja ezt a szót.

²³⁶ tréf.: tanácskoztunk (a perzsa-török díván szóból)

²³⁷ A *Varázsfuvoláról* van szó.

²³⁸ Hegy, Egerből észak-keletre, melyről kilátás nyílik a városra és környékére. Valaha barátok kolostora állhatott ott.

²³⁹ feketlék: fekete mintázattal cifrázák; bonyolult ragozott-képzett alak, és ráadásul az egyes- és többes számú mondatrészek egyeztetése is bizonytalan.

ki a szöllőket. A kápolna omladékja gyászosan látszott ki a fehérségből. Innen végigsohant a szemem a bérceken egész Tárkányig²⁴⁰: itt előmbe terjedt májusi mulatságom. Mint szöktem Lidimmel egyik forrástól a másikhoz, mint merítettem én meg a hárshéját néki és ő nékem, mint fecsentette reám az elmaradt cseppeket, én pedig fedetlen mellére mint zuhantottam egy marok vizet, mint másztunk osztán a mogyorósban – egymás karjain –, s a tisztásra érvén, honnan kiláthatni, mint ültünk le a friss füvecskére. Most a forrásokat jég vette körül, a mogyorós hóval tarkállt harasztokban fekszik!”

Rövidesen elkezdődik a báli szezon, és ez barátunknak nem hoz semmi jót. Valami ostoba apróságon Lidi felhúzza az orrát, „truccból” egy Abanyi nevű fiatalúrral táncol, aki ettől kezdve szívesen látott vendég Bernáthéknál. Vidényi megbocsátana Lidinek, ahogy magának is megbocsátotta „Károlynét”, mondván:

„Nem vádolhatom Lidit, elgondolván, mi az emberi szív! Főképp a fiatal szív! Ez, míg tele nem issza magát a heves kívánságokkal, egyik akaratból a másikra repdes!”

Csak éppen a lány nem tart igényt a bocsánatra, a nagylelkűségről és szerelmi szenvedésről árulkodó levelet vállrándítással intézi el.

Miska kénytelen *Fanni hagyományaival*²⁴¹ vigasztalódni.

Aztán az érzelmek úrrá lesznek a szeszélyen; Lidi levélben kér bocsánatot azért, amit „*eltévelyedésében vitt véghez*”, és Miska röpköd a boldogságtól.

„Tegnap, szép tavaszi nap lévén, kiszöktünk Lidimmel a városból a Kálváriára, s messze az úttól, a szöllőknél leültünk a fűbe. Igen barátságosan csókolánk meg egymás orcáját. A természet kellemeinek mennyei zsendülésén mulattuk szemeinket. [...] Ekkor ...kezdték nekik jövedőlni, millyen boldogok leszünk, ha megesketnek. Ő pirulva s könnyörögve kezdte javallani, hogy siettessem a célt. Ne vágyjak nagy tisztségre. A legalacsonyabb rangban is örömet él-hal velem. Eleibe terjesztettem mindazáltal, hogy hirtelenkednem nem lehet. Szükség a censurát²⁴² megtennem, ez pedig félesztendő alatt meglészen, s akkor a pap eleibe viszem. Nagy öröm festette magát képén e beszédem alatt, s nagy hegykén dadogá, mint tromfolja akkor meg atyafiainak, leginkább pedig anyjának balvélekedéseit arról, hogy ő a deákos embert szeretvén, meg nem csalattatott.”

Miska nem beszél a levegőbe, elhatározása nem merül ki a lakodalom aprólékos megtervezésében. A szeszélyes április után dolgos május következik: Dékány úr, akinél ügyvédbojtárkodik, megírja „*praxisáról az attestatumot*”²⁴³, s így tíz hétre Pestre megy. A sok érzelmi megpróbáltatás után kegyetlenül nehéz az elválás; Miska megint azt siratja, hogy nem gazdálkodhat valami kis majorságban, mint az egyszerű parasztok. De nem hátrál meg, tudja, hogy az ő útja más, és utazásának első éjszakáját már „*igen édessé tette*” az a tudat, hogy Fejér Antalnak, Bárklájus²⁴⁴ magyarra fordítójának házában szállhat meg, özvegyével és barátaival beszélhet – természetesen a magyar nyelv szépségéről. Igaz, itt a szerző figyelmetlensége folytán egy bekezdés erejéig beáll az ősz, de ez nem zavarja Miskát abban, hogy néhány nap múlva megérkezzen Pestre, és rövidesen letegye esküjét. Így következő levelét már kardosan járó, felesküdt jurátus notariusként²⁴⁵ írja alá.

²⁴⁰ Felsőtárkány

²⁴¹ Vitkovics igen nagyra tartotta Kármán művét, le is fordította szerbre; bár (mint akkoriban mindenki) valódi naplónak, és Fannit létezett személynek gondolta.

²⁴² vizsgálat; itt: vizsga

²⁴³ gyakorlatról a tanúsítványt

²⁴⁴ Jean Barclay (Joannis Barclai) *Argenis* című gáláns-heroikus-politikus románja, 1792-ben két fordításban is megjelent magyarul. Ezek egyike Fejér Antalé, mely posztumusz, özvegye kiadásában látott napvilágot.

²⁴⁵ joggyakornok-jegyző

Miska nem tölti haszontalanul az időt: szorgalmasan jár a kúriára²⁴⁶, ítéleteket, és főként azok indoklását hallgatni és tanulni; persze emellett a játékszínbe is el-elmegy, amikor a kedvencévé lett Kotzebue August²⁴⁷ úr drámáját adják. Ősz elején éri az az öröm, hogy ismét karjába tarthatja Lidijét, és hosszan, irgalmatlanul szidhatja hazája bűdös, tolongó, német szótól hangos fővárosát. Az együttlét azonban kurtára sikerül: jurátustársának, Szédliczky Imrének az édesapja, Tályára²⁴⁸ hívja „*inquisitoria*”²⁴⁹, és ez előmeneteléhez nyereség. Zemplén vármegye ülnökével is megismerkedik. A kelleme (és hasznos) időzésnek tragédia vet véget: meghal házigazdájuk kisebb fia. Miska tehát dolga végeztével (és *Himfy szerelme*it ajándékba hagyva) néhány napra még visszatérhet Egerbe. A legsúlyosabb kétségek gyötrik. Kezdi belátni, hogy egzisztenciát teremteni nem tud egyik napról a másikra. Lidivel is csak kínlódnak. Aztán újra Pest következik. A jurátustársakkal tölti a Karácsonyt, Újévet. Aztán:

„Új baj, Palim! Bánátusba²⁵⁰ kell mennem inquisitoria. Lehet-e nagyobb baj? Ónagysága ki-rendelt, kedvét nem szeghetem. Csak két hétig leszünk oda, azt mondja az odavaló fiscalis²⁵¹. Ez nem sok. Ha bemégy, hallgass, ne szólj erről Lidimnek. Vigadj vele. – És kérd Istent, hogy mennél előbb visszatérjek.”

Ez az üzenet végzetesnek bizonyul. A két hétből sokkal több lesz, csak az út egy hétig tart a beállt kemény télben, a munka is elhúzódik. Miska parasztlakodalmakba jár, a kasznárral hegedültet szomorú nótákat, bár ettől aligha lesz jobb kedve.

„Szobámba csukódva magánoskodom, mellynek ablaka alatt a kiskert hóban, fagyban áll. Túl azon az irgalmatlan nagy tó mutatja a telet egész komorságában. Másfelül a végtelen síkság terül, imitt-amott látszik egy-két torony, a szántókon az uraság két bikája feketlik. Midőn ráúnok a telet szemlélni, Horácot olvasom, fordítom, és Lidim nevével szépítem.”

De azzal már hiába. Palinak egy másik, Jani nevű egri jurátussal váltott leveleiből kiderül, hogy Lidi kezét megkérte egy kunmadarasi birtokos, akinek (nemességének és pénzének) a szülők nem tudtak és nem akartak ellenállni. Lidi hiába sír, hiába ír kétségbeesett segélykérést Miskának, hiába próbál megszökni: erőszakkal férjhezadják, és kedvese nem siet a segítségére, mert az Újév táján kelt levelet csak tavasszal kapja kézhez, hiszen a rövidnek szánt vidéki útra nem küldette maga után postáját. Mire visszatér Pestre, apja leveléből már Lidi férjhezmenetelének részleteiről értesül. Vidényi azt sem tudja, mit tesz. Gyalog indul Eger felé.

„Szerencsére előmbe jött Fejér Pista, elrémült halavánságomon, kérdezte, mi lelt; egyszerre meg nem mondhattam, nagy akadozással adtam tudtára. Mindjárt vigasztalni kezdett, s erővel hitt be egy kávéházba, puncsot parancsolt, azon forrón kezdtem inni. Ha meg nem ragadta volna a poharat, kiittam volna, nem éreztem mindjárt számnak megégetését. Csúfolni kezdett és szidni, erre elfakadtam sirva: könnyebbedtem. Az ő szeme is tele volt könnyel: újra puncsot parancsoltam és tán három pohárral megittam. Ez felhevített és félrészezen éreztem magamat, ez hasznomra volt.”

²⁴⁶ legfelsőbb bíróság

²⁴⁷ August Kotzebue (1761-1819) német színműíró. Kétszáznál több drámája közül jó néhány roppant népszerű volt a maga idejében.

²⁴⁸ Tályá – község a Zemplén lábánál, közel Tokajhoz.

²⁴⁹ bírói nyomozói eljárás

²⁵⁰ Bánátba. Közelebbről Kis-Szent-Miklósra, mely Aradtól egy jó órányi járásra fekvő falucska volt.

²⁵¹ ügyvéd

Másnap indul Egerbe, és most jó, hogy az út három napig tart: van idő szokni a szomorúságot. Ugy hajtat szülei házához, hogy Lidiék utcáját is elkerüli, és hűgától hallgatja könnyek között az egész történetet: hogy nem akarta a lány kezét adni, hogy szökött meg, hogy vonszolták vissza, hogy állították erővel a násznagy elé, és így tovább. Búcsúajándékkul egy díszpárnát küldött Miskának, ráhímezve egy kalitka és az utolsó boldog, de szerencsétlenné lett esztendő: 1802. A búcsúüzenet:

„El van végezve, én nem lehetek tiéd, noha – tanúm az isten – az akartam lenni. Ah! Elválasztottak, elválasztottak. És te is akkor távoztál el, mikor legtöbb szükségem volt rád. Magamra hagytál, tusakodtam elválasztóink ellen, de hasztalan. Nem írhatok sokat, ezt is lopva és sírva írom. Ezt a kis párnát hagyom zálogul: emlékezzél meg, hogy el vagyok zárva, mint ez a szív. Te ha megutálsz is, de én magamba zárt hívséggel viseltetem irántad poromig. Élj boldogul, megengedj, ha vétettem. Ezen elraboltatásom nem az én vétkem. Élj boldogul kedves Vidényim! Élj! Tudod, hogy mindég szerettelek. A te raboskodó Lidid.”

Vidényi nem tér vissza Pestre. Szüleinél időzik. Kedvetlenül figyeli a tavaszt, a természet ébredését – de észreveszi; és ha vigaszt nem adnak is barátai levelei, a tréfás sorok hasznára válnak. Jókor érkezik anyja tiszaroffi nénje is, hogy hazatérve Miskát magával vigye. A levegő- és környezetváltozás, új ismerősök, vadászat, halászat enyhíti fájdalmát.

„Nem ostromol már olly hatalmasan Lidim emlékezete. Eddig villám csapott belém, mostan záporoként omlik rám.”

Horatius, Cicero is segít, s a fiú végül összeszedi magát:

„Roff nékem orvoshelyem. Ha lehetne, sohasem mennék ki belőle! De ügyefogyott állapotom úz máris. Szent Istvánkor megnyílnak a törvényszékek, Pestre megyek és vagy két terminus alatt kiállom a procatori próbakövet. Ez a célom.”

A szüret tehát már Pesten találja; nagy elánnal tanulja, és vitatja a hazai törvényeket. Utolsó levelében mint életének szomorú, de elmúlt epizódjára tekint szomorú szerelmére.

Bessenyei György: Tariménes utazása (1804)

„Az Antartikus²⁵² csillaghoz nem messze feküdt egy tartomány, melyet Menediának²⁵³ neveztek. Ennek vala több részei között egy kies határa, ligetes erdőkkel szaggatva, szép halmokkal ültetve és futosó patakokkal köröskörül áztatva. E ragyogó térségnek közepén feküdt egy város, melynek emberi emlékeztetül fogva Tariménesek²⁵⁴ voltak örökösai. Közepén felemelkedett ordas²⁵⁵ kastélya, hajdani formájával a tündérek várát hozta nézőinek oly bánatos emlékezetbe, mellyel a régi időknek mesélt gyönyörűségei után szoktunk

²⁵² helyesen: Antarktikus (Antarktikosz): északkal szemközti, magyarán déli.

²⁵³ v.ö. menedéiosz: ellenséggel szemben helytálló, állhatatos

²⁵⁴ Szereplőinek nevét (komikusan eltorzítva olykor) Bessenyei antik görög és klasszikus francia forrásokból veszi át, vagy ezek névalkotási elvei alapján maga szerkeszti. Ez a név bizonyára a görög tharrosz (bátor) és ménosz (akarat) összevonásával keletkezett.

²⁵⁵ ordas: hatalmas, egyedül álló, de ebben az értelemben inkább eseményeket, cselekedeteket minősít (ordas gazság v. szerencse); ugyanakkor barnásszürke foltos, vedlett értelemben is használták, elsősorban állatokra (farkasra, disznóra). Épületre vonatkozóan másutt nem találkoztam vele.

sohajtani. Magas csúcsait gólyafészkek tornyozták; romladozott szegletiről pedig csipkebokrok csüngöttek alá, hol csókák szállongottak, és verebek csiripoltak. Dörgéssel nyíló kapufeleinél magokra omlott kőfalak és oly mélységre lemenő ásott pincetorkok látszottak, honnan az örökké ijesztő setéség nézett ki. Udvarának kietlenségét egy hanyatlott tetejű ókút vette árnyékba, mely körül rémítő kutyaböfögések és éles kakaskiáltások hallattak.

Itt lakozott Tariménes öreg nagysága, udvari cselédjeitől körülvéetve, kiknek ünnepnapokon régi dolgokról beszéllett, melyen ők nevettek. Itt nevelte egyetlen eggyét, kire familiájának régisége támaszkodott, melyről a vár kerületeiben lévő minden öregasszonyok is ifjú cselédek azt hitték, hogy a világnak emberi ága belőle származott.”

Az ifjú Tariménes mellé öreg szülei házitanítót fogadnak, nem is akárkit; Mester Kukumedóniást, akinek bölcsességét mindenki nagyra tartja – de legnagyobbra ő maga. Egy napon, amikor a mester úrnak elege van a kastélybeli illusztris társaság vaskos eszme-futtatásaiból, tanítványával meglátogatja Pucufalván a nagyhírű filozófust: Kantakucit. Megcsodálják lakóhelyét:

„...hol az álmos csendesség minden szegletben, mint bagoly a setéten, magára borzadva gunnyasztott és az elevenséget is csak az omladozott épületek tetejében lakó verebeknek csiripolása jelentette. Egy szobába mennek, melynek széles kiterjedése csaknem a látásnak határát is körülfogta... Kitöredezett ablakain a ki s befutósó szelek számtalan papirosszárnnyakkal lebegtek. Egy hamvas tüzelő²⁵⁶, tört vaslapát s félágú vasfogó, egynéhány háromlábú karszék, falnak dütögetve, egy fitongó asztal, dohányvágással köröskörül öszvetetelve, egy véghetetlen fogas, földig alányúlt rozsdás flintákkal megrakva, két rikoltozó paplanos nyoszolya, felrongyolott pamutjával bodrozva, nyugodott a csendes szegletekben. Valamely kipattant nyakú avas tajtékpipa egy leves szárából félrefitult rőt csutorával támaszkodott az ablakban. Az ajtónyílás előtt hevert egy vén vizsla, melynek reves bőrit száraz bordái kisértorozták. A lármára fejét felemelte s kurta farkát egyszer földhöz ütven, ismét elaludt. Ha fejét rázta, alácsüngő ajakai orrán, szemén lotyogtak keresztül-kosul, melynélfogva fonalszálak módjára elterült nyálai úgy látszottak a szobában széjjel, mint Szent Mihály nyarában a mezőben nyúlángozó bikanyálak.”

Kisvártatva betoppan az öreg bölcs, de lélegzethez is alig jut: Kukomedóniás mester az istenek természetéről szóló kérdésekkel rohanja meg. Kantakuci tanácstalanul tárja szét karját: ilyen mély dolgok megválaszolását nem várhatja a magafajta együgyű embertől. Átengedi a feleletet Rühödi János csősznek, aki a pucufalvi becsületes tanács tagja, s így tudnia kell, hogy Jupiternek kecskét kell áldozni, nem kakast; hogy a törvény és a szokás egyik helyen azért más, mint a másik helyen, mert itt így tartják, ott meg amúgy, vagyis azért más, mert különböző; hogy Jupiter az okost áldja és a bolondot bünteti; és így tovább, míg a mester urunk feje bele nem fájdul a sok bölcsességbe. Végül, tarthatatlannak ítélvén Kantakuci mindenre kiterjedő szkepszisét:

„Ó, uram! – mond a mester – lehetetlenség mindezeket kiállani; az egész teremtés ellenvetéseké változott benned. Elmegyünk; kétségkívül szólott Jupiter valamely általa különösen kedveltetett halandókhöz, s azokat meggyünk felkeresni.”

Mester és tanítvány útra kel tehát, és meg sem állnak, míg az ország fővárosába, Totoposzba nem érnek, ahol éppen Arténis királyné ünnepli születése napját, s az út porától fakó ruhájú utasok egy csodás parkban össze is találkoznak a természet tekintve vénuszi, arcára, szemébe pillantva fenséget sugárzó asszonnyal, aki barátságos érdeklődéssel fogadja őket. Utasaink szólni sem tudnak a váratlan találkozástól; végül

²⁵⁶ itt: kályha v. kisebb kemence

Tariménes régi nemesi vére lobban fel előbb. Megszólítja a királynőt. Elmondja, hogy birodalmának tanulmányozása során most az uralkodás belső valóságát, a törvény és a vallás kérdéseit szeretnék vizsgálni.

„Mi – mond a királyné – határ nélkül való hatalommal egyikben sem élünk. Minden törvényt népemnek közönséges kívánsága s voksa határozza meg; semmit sem cselekszem ezen túl, nehogy tévedéseimmel vagy kívánságomnak széles kiterjedésével szíveket fohászkozásba hozzam. Minden vasravert természet agyarkodik hátunk mellett és csak alkalmatosságát lesi, hogy láncait megszaggatván, a fején ülő erőszakos hatalmat földhöz üthesse és vérbe kevert igazságának megfertéztetett szentségét bosszulhassa. Mi királyi székünknek oszlopait és azoknak fundamentumát törvényből szoktuk rakni, melynek megállására magunkat isteneink előtt fogadással kötelezzük. Azért zárom magamat a törvények alá, hogy felettek lehessenek. Nem lehet olyan kívánságom, melyet országom ne teljesítsen, mivel közönséges kívánságok ellen akarát nálam nincsen. Szabadságokkal, boldogságokkal, dicsőségekkel fűzöm körül királyi széket, melyet imádnak személyemben önnönmagokért, és életemet szüntelen féltvén, reszketnek, hogy szerencséjétől annak mulásával meg ne fosztassanak. Minden uralkodó hatalom akkor legerősebb, mikor legigazabb és akkor legállandóbb, mikor legirgalmasabb! Ó, boldogok az oly fejedelmek, kik népeknek nem pénzével, hanem szívével kívánnak bírni, mely minden kincset magában foglal!”

Ahogy a királynéval folytatott eszmecsere véget ér, jelentik, hogy „bujdosásaiból” (kalandos utazásából) hazaérkezett az ország bölcse, Trézéni. Vendéget is hozott magával Kirakaduhból, egy bennszülöttet, akit szeretne uralkodójának bemutatni. A „szelíd vadember” nem ismer vallást, törvényt, büntetést, házasságot, házi gondot; termete rémítő, ereje félelmetes. Trézéni azért hozta magával, hogy az igazsággal, vallással, civilizációval megismertesse. Oktatását a következő napokban meg is kezdi, és megengedi, hogy annak Tariménes és mestere is tanúja legyen.

A várt eredmény azonban elmarad. A kirakades nem látja sem boldogabbnak, sem bölcsebbnek a totoposzikat, mint bennszülött társait. Hiába mutatják meg neki a börtönt, a derest, ahol a tanulatlanok tanulhatnak; az akasztófát és a nyakazótökét, ahol azok végzik, akik túl keveset tanultak, vagy éppen túl sokat; hiába tartják jól pálinkával és szivarral; hiába mutatnak neki cifra ruhákat és báltermet, koncertet és bolondokházát; sommás ítéletet mond minderről.

„Itt minden totoposz azon igyekszik, hogy sok tarka bőri, hosszú neve, temérdek élelme legyen és nyakát a többi közül felfelé magasra kidughassa. Akármit mondjanak isteneitek, törvényeitek, közboldogságatok, mely alatt minden ember nyög külön, de soha ezen céloktól egyitek sem áll el. Szóval mindég egymást vakítjátok, cselekedettel húztok, vontok. Beszédből, ó Totoposznak bölcse! ezt értettem, mely szerint tinéktek isteneitek csak annyi tudományt engedtek, amennyivel nyomorúságaitokat és boldogságaitokat általláthassátok, de tőlök soha meg ne szabaduthassatok. Azért hizlaljátok elméteket édes álmokkal, szép képzelődésekkel, hogy nyugodalmatokban valóság nincs. Kicsoda nevezte közöttetek legelőször a közönséges nyomorúságot közönséges boldogságnak? A közönséges rabságot közönséges szabadságnak? Közboldogságnak tartjátok azt, ami benneteket tömlőcre, vasra hány, fejeteiket elszedi és a beszédnek szabadságától is eltilt, tagjaitoknak pedig minden mozgását törvény alá veszi. Én csak annyiban csudálhatlak benneteket, amennyiben nyomorúságatoknak valóságát álmokkal gyönyörűsége tudjátok hozni, és tudatlanságokat képzelődésekkel tudománnyá tenni.”

Arténis királyné sem volt mindennel elégedett országában. Összehívta tehát az országos gyűlést, hogy *„országának belső, titkos sebeit felfedezvén, azokat orvosolja.”* A jeles eseményt az istenek dicsőítésével nyitja meg Burdószkiaradoszposzi ország-

bíró. Az új rendelkezések közé tartozik a földművelők örökbérleti joga az általuk megmunkált földre, és terheik törvényi korlátozása; a „vitélő rend” túlkapásainak tilalma, birtokuk és jövedelmük korlátozása; a nemesi és egyházi kiváltságok megnyirbálása. Ugyanakkor kimondják, hogy hatalomban a királynő felett csak Jupiter állhat.

Tariménes, Kukomedóniás és a vadember Trézéni jóvoltából meghallgathatja az országgyűlést, egy „*lesrostéllyal fedezettett*” ablakon át. A kirakades már azt sem érti, hogy:

„Egynéhány fényesbőrű totoposzi öszvegyűl itt e nagy kőlyukban, kik mindég ezt kiabálják: Mi, ország. Ennyiből áll országotok. – Trézéni felel, hogy ezek a takrabőrű totoposzok volnának az országnak lelkei, kik a több testét éltetik. – Most hát – mond a vad – az otthon lévő gyapjas totoposzok mind halva fekszenek! Mikor bújnak ezek a tarka lelkek beléjük vissza? Ezek nem mennek oda vissza, – felel Trézéni, – hanem mind Arténis személyébe mennek által, ki osztán lehelletivel lelkesíti hazájának népét. – Bizony, nagy lélegzetinek kell lenni, hogy páráját egész országra fujhassa ki magából. – mond a Kirakades. [...] Dehát a gyapjasbőrű²⁵⁷ totoposzok hogy vagynak? [...] Azoknak soha nincs otthon a lelkek, mindég mások hurcolják, vagy a fényesbőrűekben, vagy Artenisban lakozván? Ők magok nem akarhatnak, mivel mindenkor mások akarnak az ő lelkekkel, mely csak a fényesbőrű totoposzikból gőzöl reájok?”

A legtöbb baja azonban a vallás dolgaival van. Csodálkozik, hogy a totoposzok együtt munkálkodnak isteneikkel. Kirakaduhuban ők, de még apáik sem láttak egyet sem. Aztán meg:

„Nem lehet néktek nagyobb igazságotok, sem több eszetek, mint isteneiteknek. Itt a természet, annak józan okossága, érzése, ösztöne. Ha hiszitek, hogy Jupiternek munkája, mért nem nyugosztok meg benne? Miért kényszerítitek akaratjának újabb-újabb felfedezésére? Mit mondhat többet, mint az egész természet?”

Az országgyűlés folytatja a törvénykezést, és bizony a nagybirtokosoknak kevés örömük telik az új szabályozásban. Hiába, hogy még az ősi kiváltságokkal és számos kitüntető címmel bíró Nagy Gigásbangócibumbujpulujhurculujbüszkülűjkikiriposzidoszi sat. sat. is felszólal a másodszülöttek örökösödésből való kizárásának hagyománya mellett; ezen a gyűlésen a szótöbbség dönt, s így az öröklés, a törvény előtti egyenlőség, a szabályozott ítélkezési gyakorlat dolgában igen felvilágosult jogszabályok születnek. Ezzel szemben az egyházi vezetők javaslata a halálos bűnök (káromkodás, gyónásmulasztás, böjti hagyamaevéstől való húzódozás, stb.) halállal való büntetéséről elutasítatik. Sőt:

„Az ország végzésben teszi, hogy valaki vallásbéli szokásért hazája fiát üldözés, utálat, gyűlölés vagy kárhoztatás alá veszi, elméjében megháborodottnak, azaz örültnek vagy bolondnak mondasson ki; minekutána az országló hatalom kezeit megköti.”

Némely hagyományos bűn pedig igen különös ítélet alá esik:

„A szűzeknek megestek vállvonítás által való büntetésre ítéltetett. A házások között kölcsönben üzni szokott bűgás-sűgás, tolvaj szerelem örökös hallgatásra átkoztatott. A hazugok, kevélyek, gorombák utálattal, nevetséggel büntetettek.”

²⁵⁷ A szűrben, subában járókat érti a kirakades; tehát a jobbágyokat, a köznépet.

Munkája végeztével az országgyűlés feloszlik, Arténis folytatja megszokott életét, munkáját. Azzal kezdi, hogy a vadembernek tekintélyes birtokot adományoz. A kirakades jajveszékelnéi kezd, látván, hogy mennyi munka szakad a nyakába; azután azon sopánkodik, hogy ha mindezt a cselédei végzik el, ő maga belepusztul a restségbe. Előbb szolgálának akarja visszaadni szabadságukat, de azok kétségbeesve könyörögnek, hogy ne ostorozza őket olyan szabadsággal, melyben nincs mit enniük. Végül mégis beletanul az új életbe: hol itt, hol ott dolgozik egy sorban szolgálival, jobbágyaival.

Tariménés előtt másfajta boldogság nyílik meg: egy bálban találkozik egy gyönyörű lánnyal, és –

„Tomirist a természet Tariménésnek elméjére festi és szívébe önti. Az egész teremtnésnek formája, fejében, Tomiris képévé változik: szíve hangot kap és minden dobbanásával ezt mondja: Tomiris, Tomiris.”

De hiába győződhet meg arról, hogy a lány viszonszereti, most nem a szerelem ideje következik. Trézéni Arténistől parancsot kap...

„...hogy követségbe készülne. Szomszédságában vala egy szélesen kiterjedett birodalom, melynek királya Buzorkámnak neveztetett. Hatszáz esztendővel ezelőtt vett volt Khámkiku Totoposzbúl magának feleséget, melynél fogva Buzorkám, mint annak vérében attól fogva ögyvelgő gyermeke, és most már emberi valóságában világrajött fia, fiúágát illető országát, Totoposzt magának kívánja.”

A bölcs hamarosan Jajgádiába utazik, és Buzorkám főembere, Humhámhu, hajlik arra, hogy érveit elfogadja. Urát azonban nem is próbálja lebeszélni a háborúról, úgyis lehetetlen. A magát Jupiter fiának, alistennek nevezetű (és képzelő) zsarnok sohasem hallgat mások tanácsára. Humhámhu kettős játékba kezd: urának kiszolgálja szélségeit, de azért azt tanácsolja, hogy egy év múlva toborozzon sereget, és támadja meg Totoposzt; Trézéninek azonban azt ajánlja, hogy azonnal, minél nagyobb sereggel támadja meg őket. Arténis így is tesz: népe egy emberként áll katonának, hogy szeretett hazáját és uralkodóját megvédje. Még a vadember is felfegyverkezik egy ménkűnagy bunkóval, úgy vonul a csatába; és természetesen fegyvert fog Tariménés is, oldalán Mester Kukumedóniással. Az ellenség csak akkor kap észbe, amikor már a főváros alatt sorakoznak. Humhámhut felesége sírva emlékezteti urához fűző esküjére. Ő azonban így felel:

„Mint szolga vétkeztem, mint ember kötelességemet cselekszem, ki életemmel, halálommal tartozom, amennyiben tehetem, e világnak javát előmozdítani. Előbb ember voltam, aztán lettem szolga, tanácsos. A természet önmaga esketett meg hívségére még akkor, mikor anyámnak vérében fogantattam, általadván lelkemnek igazságait. A hivatalt meg lehet tagadni, az embert sohasem.”

Ezután a seregek felsorakoznak. Szipiopolis Arténis és Totoposz boldogságáért hívja harcba katonáit. Buzorkám fővezére, Budoroszkuhi így nógatja harcosait:

„Katonák! Isméritek a nagy Buzorkámnak indulatját, hatalmát: részeteokról vagy győzelem, vagy akasztófa, kerék, nyárs, fővétel és agyonlövettetés! Gondoljátok meg, hogy elől ellenség, hátul hóhér.”

Ez a buzdítás aztán nem bizonyul elégségesnek, bár a csata véres, sok áldozatot követel (például Kukumedóniás mester egyik fülét). A jajgádiak rövidesen fegyvereiket elszórva szaladnak. Buzorkám természetesen nem hajlandó megadni magát. Amikor már minden veszve van, maga áll emberei élére, és kitör a városból. Sokra nem megy,

mert rövidesen magára marad, és fogságba esik. Később, amikor népe bilincsben látja, úgy dobálják meg, mint utált vadállatot.

Mégis: amikor arról kell döntenie, hogy csatolják-e Arténis birodalmához országukat, a város főbírája így tiltakozik:

„...mély siralomba merül az oly ország, melynek királya annak határain kívül idegen vérben foganszik, más nemzet közt ellenkező szokásokban, életmódjában, erkölcsben, idegen nyelvben, öltözetben neveltetik. Elmúlt azon országnak dicsősége, mely tartománnyá változott... Adj nekünk inkább teljes hatalommal élő uralkodót nemzetünkben, mint bennünket tartománnyá tégy, szabadságban.”

Hosszú huzavona következik, míg döntés születik a legmegfelelőbb államformáról. Még a köznép képviselőit is összehívják, akik persze ököllel esnek egymásnak, ezzel is bizonyítván, hogy sorsuk alakítására képtelenek. Így aztán a győztesek a legyőzött fővezért teszik meg királynak, aki köteles 300 tagú tanács élén országolni; ennek harmadát évente leváltják, s helyükre újakat sorsolnak. Ezzel mindenki elégedett, csak Pirhomégász, a filozófus nem: szerinte minden mindegy.

„Mesterséges életmódjában az ember úgy boldog, ha kötözve van: tanács, király, despot, nekem mindegy. Nem vágyódásaimat terjesztem ki, hanem szükségemet szorítom össze.”

A sereg hazatér. Csak a kirakades bánkodik emiatt: fustélyával az ellenség között igen otthonosan mulatott. Tariménes azonban Tomiris mellett keresi a boldogságot, és ezért még arra is hajlandó, hogy Hélioposzi vizsgája és a Szent Tanács bizonyosítétele után vallást cseréljen. Pedig nehezen egyeztetheti össze józan eszét a vallás tanításaival. Például arra a kérdésre, hogy hiszi-e a fehér falról hogy fekete, így felel:

„A nagy Kalifátulujnak parancsolatjára felelem, hogy jóllehet ezen háznak fala fejjel, de mivel természeti tulajdonságaira nézve olyan, hogy emberi munka és fekete festés járulván hozzá, magára állandó fekete színt is öltözhetsz, bizonyos, hogy tulajdonságára és feketeségbe öltöztető tehetségének természetire nézve feketének állíttathatik, úgy, hogy ugyanazon időben, minutában, percben fejjel is, fekete is; azaz változni való tehetségében fekete, jelenvaló csalárd színében fejjel, mely szerint ellenkezésében egyet mutat.”

A tanács roppant elégedett, és a fiú is beletörődik a dologba, hiszen, ahogy kedvese írja levelében, ezeket a számárságokat nem kell hinnie; elég, ha vallja. A hitbe senkinek sem lehet beleszólása. Kukumedóniás mester ezzel szemben inkább agglegény marad, s lemond a kiszemelt – hozományról. De azért nem kell földönfutóként hazatérnie:

„Arténis e két idegennek Kirotoszból való eltávozásokat sajnállotta. Mester Kukumedóniást Izafadu alatt elvesztett fél füléért annyi ezerrel ajándékozta, mely által szerencséje örökre meghatározott. Ezt látván: Micsoda az embernek sorsa, mond magában – hogy esdeklik romlására, melyet napvilágnál szemlélve vakon szerencséjének isméri? [...] Merre tévelygett nekem is elmém életem módjának megszerzésében? Hitte volna-e valaki vélem együtt (bárha valamely istenség által tétetik vala a jövődőlésbe), hogy holtig való kenyeremet a fél filem fogja megadni, az is úgy, ha onnan levágattatik?”

Elbúcsúznak tehát – az ifjú igen megindultan – bölcs barátjuktól, Trézénitől.

„Végre Tariménes mesterével, Tomirissal, vagyonaival szekerekre rakodik és utazását bánatos örömmel tévén meg, hazájába elérkezik, hol édes szüleit egészségben találja.”